

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

SZÉCHENYI
ESZMEVILÁGA

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD, INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1912

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

585272

SZÉCHENYI ESZMEVILÁGA

ELSŐ KÖTET

GAAL JENŐ, BEÖTHY ZSOLT, PROHÁSZKA OTTOKÁR,
KENESSEY BÉLA, GRÓF VAY GÁBORNÉ ÉS GRÓF ANDRÁSSY GYULA
TANULMÁNYAI

**MTA
KIK**

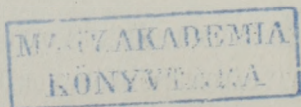
BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1912

127458

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület az 1911. év utolsó és az 1912. év első hónapjaira eső téli évad alatt megkezdte az általa rendezett Széchenyi-Cyclust a Nemzeti Múzeum dísztermében. Ez előadások három évre tervezett sorozatainak rendeltetése az, hogy a Legnagyobb Magyar eszméinek és azokban rejlő tanításainak megszívlelésére bírja a művelt magyar társadalmat. A jelenkor legnagyobb közszükségletét az erkölcsi erősödés s vele kapcsolatban a nemzeti szolidaritás érzetének terjedése és mélyülése képezi. Ennek előmozdítására alig van alkalmasabb mód és hathatósabb segédeszköz, mint az, ha a Széchenyi eszméivel társadalmunk minél szélesebb rétegei valódi érdeklődéssel foglalkoznak.

Az ő böles gondolatai és megkapó mondásai azonban mint nemzetnevelő tényezők csak akkor képesek mélyebb és maradandóbb benyomást tenni, ha azokat kellő csoportosítás mellett szakavatott és művészi kidomborítással illetékes magyarázók mutatják be. Ez bírta a fennevezett egyesület vezetőit arra, hogy irodalmunk és közéletünk ilyen illetékes férfiai az e célra való közreműködéshez megnyerni igyekezzenek.

E céltudatos kezdeményezés nagy sikerrel járt, mivel már az első sorozat fölkelte a közfigyelmet és általános meggyőződésévé tette azt, ami eddig aránylag csupán kevesek előtt volt világos, hogy a Széchenyi rendszere és abban megnyilatkozó szelleme drága közkincs, melyet mindig, de főleg a közerkölcsök tekintetében sivár napjainkban nem hasznosítani oly hiba, mely már bűnszámba megy. Az ily közkincsokat minden életre való nemzet a maguk nagy értéke szerint meg tudja becsülni. Közel háromnegyed század telt el, mióta azt teljesen birjuk, s csak most kezdünk ebbeli mulasztásunk tudatára jutni.

Annál öröndetesebb, hogy annak jóvátételére most oly kitünőségek vállalkoztak, akik szavára,

bármit mondjanak is, a nemzet szívesen figyel. *Beöthy Zsolt*, *Prohászka Ottokár* s *Kenessey Béla* püspökök, gróf *Vay Gáborné* és gróf *Andrássy Gyula*, akiknek magas szárnyalású és mélyreható remek tanulmányait e kötetben veszi az olvasója, megkezdték a Széchenyi nemzetnevelő rendszerét tolmácsolni és pedig úgy, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum nagyterme többször alig volt képes befogadni a lelkes és minden tekintetben előkelő hallgatóságot. Ennek is közóhaja volt, hogy előadásaik a sajtó útján maradandóan megrögzítettén, szélesebb körökben is élvezhetőkké tétessenek.

Ennek a feladatnak megvalósítására készséggel vállalkozott a Franklin Irodalmi Társulat, mely a további előadási sorozatokat is ki fogja adni. Ebbeli szíves készségénél azt elsősorban nem az üzleti szempont vezeti, hanem a közérdeket kívánja szolgálni, midőn Széchenyi eszméinek terjesztéséhez hozzájárul, velünk együtt, akik úgy vélekedünk, hogy, ha az teljes lesz, a «Széchenyi Eszmevilág»-ának nevezett e rendszeres tanulmány-gyűjteménynyel a nemzet egészséges haladásának, a magasabb erkölcsi kötelesség-

érzetnek és a bensőséges, áldozatkész, igaz hazaszeretetnek valódi imádságos könyvét adandjuk a jobb érzésű művelt olvasóközönségnek, de különösen a nemzeti jövő letéteményesének, nemkülönbség nélkül az egész magyar ifjúságnak kezébe.

Budapest, 1912 szeptember havában.

Gaal Jenő.

I.

A SZÉCHENYI-CULTUS JELENTŐSÉGE.

Irta GAAL JENŐ.

A társadalmak fejlődése nem a véletlen és nem is csupán erőműtani tényezők eredménye. Az emberinem egyik főjellemvonása, mely azt minden más teremtménytől megkülönbözteti, hogy haladásához saját közreműködése is feltétlenül szükséges, sőt egy bizonyos ponton túl annak mértékétől függ emelkedésének nemcsak foka, hanem még lehetősége is.

A cultura voltaképp ennek a folytonos közreműködésnek sikeres megvalósításában áll. Ha ez csekély mértékű, az emberek kisebb-nagyobb csoportjai igen sokáig csaknem az állati lét alacsony színvonalán maradnak. Sőt, ha a culturának magasabb fokára emelkedtek volt is fel, de azután a fejlődésnél más, mint a külső környezet felületes hatása már nem jelentkezik, az emberek belső közreműködése pedig elmarad, vagy csak nagyon ellanyhul is, a régibb erőfeszítések árán szerzett cultura könnyen hanyatlásnak indul, vagy a legjobb esetben az megcsontosodik és több ezer évig is egy állapotban pang. Mind a két esetre számos példát mutat fel a világtörténelem.

Nagy baj mind a kettő, mert a nemzeti létet fenyegeti, vagy legalább is mélyen megalázza.

Az emberi társadalom folytonos haladásra lévén utalva, ha ennek a nagy természeti követelménynek valamely társadalom nem tesz eleget, azért meg kell lakolnia.

Ez a haladás a fejlődés abban a fázisában, ahol a civilisált nemzetek manapság vannak, főleg és első sorban — éppen az önkéntes közreműködés fontosságánál fogva — a szellemi és erkölcsi tényezők czélszerű együttes hatásának eredménye. Mostanság már az emberek egymásra gyakorolt befolyása bir döntő hatással a fejlődésre nézve. Ez nem tagadása a nagy természeti mileu alakító erejének, hanem csupán tüzetesebb megállapítása annak. Úgy vagyunk alkotva, hogy minmagunk által is fejlődjünk. Két idegen gondolat egy harmadikat szül. Hasonlít, gyakran azonban nem is hasonlít hozzájuk. Azokból keletkezett, de velők még sem azonos. S ha már létezik, akkor alkalmas arra, hogy további ilyen képződményeket idézzon elő. Az eszmeáramlatokból tettekben nyilvánuló mozgalmak keletkeznek, melyek a társadalom képét módosítják, vagy talán teljes átalakuláson hajtják keresztül, ami ismét új fejlemények beláthatatlan sorának képezi indító okát.

Az ily eszmeáramlatokat pedig oly emberek indítják meg, akiknek a közszükséget kielégíteni alkalmas gondolataik vannak, melyek ennél fogva a közfigyelmet felköltik, s az eszmék tovább fűzésére, ezek során pedig felfogásuk és elhatározásuk megváltoztatására kényszerítenek eleinte egyeseket, akik példája számos és mind számosabb hasonló változásokat von maga után. Minden igaz eszme úgy vájja és szélesbíti ki a maga medrét, mint akár a folyó. Azért nincs nagyobb

és maradandóbb sikerű támogatás, melyet nekik nyújthatunk, mintha embertársainknak hasznos gondolatokat adunk s helyes, célra vezető és nemis tettekre sarkaló érzelmeket keltünk fel bennök.

Nagyon találóan mondotta *Emerson*, hogy valóban alkotó csak a szellemi és erkölcsi erő. Belőled indul ki és nekem használ, akire sohasem gondoltál. Csak említeni halljuk egy kiváló egyén személyes jelességét, valamely nagy és hatalmas tulajdonságát, s rögtön meglep bennünket azok bírásának, vagy utánzásának vágya, mert mindaz amit ember tehet, versenyre hívja fel a többieket.

Az olyan emberek tehát, akikben sok jeles tulajdonság, nagy értelmi erő, fenkölt lelkiület és a dolgok lényegébe való belátás képességével az igaz eszmék gazdagsága lakozik, főleg ha annak a képzeletre élénken ható módon tudnak szóval, tettel, különösen pedig saját példájok által kifejezést adni, nagygyá lehetnek az egyetemes és mélyreható befolyásnál fogva, melyet széles körökre gyakorolnak.

Ebben az értelemben igaza van *Carlyle*-nak, hogy az egyetemes történelem, tudniillik mindannak megokolt leírása, amit az emberek e világon valaha végrehajtottak, alapjában véve az ily hatással birt nagy emberek története. Ők voltak az emberiség vezetői, képzői és átalakítói. Mindaz, amit mint emberi alkotást szemlélhetünk: az ő gondolataiknak és törekvéseiknek úgyszólván ruhátöltése. Isteni adomány tehát az a benső, szerves viszony, melyben a nagy emberek áll a társadalom. Hiszen ha csak felületesen tekinthetünk is rájuk, lehetetlen, hogy valami

hasznunk ne legyen belőle. Olyanok ők, mint a fény és meleg éltető forrása, amely hatásának kitéve lenni jó, hasznos és kellemes nekünk.

De maradandó befolyást csak a valóban nagy emberek gyakorolnak. Három ismérve, criteriuma van az ily nagyságnak.

Az első ezek közül az, hogy tudnak hinni. Ez alatt nem csupán, sőt nem is főleg a vallásos hit megnyilatkozását értem, hanem azt a bizva bizó odaadást, melylyel eszményeik felé törekedni képesek. Csak a feltétlen hit az, mely arra képesíti őket, hogy ideáljaik megvalósításaért lelkesedve, szivos kitartással folytassák küzdelmüket, amiazután másokat is megnyer nekik és céljaiknak. A skepticismus soha nem alkot és nem hódít. A kétely cselekvésre és áldozatok hozatalára nem hangol, s az erő érvényesítése helyett tartózkodásra, ellankadásra, erélytelenségre vezet. Nincs oly hívő fanatikus, a kinek követői nem lettek volna, ellenben a kétkedés a velejáró lelki nyugtalanság folytán nem alkalmas arra, hogy tömörítse az embereket. De valódi nagy hatást az is, aki bizva bizó küzdelemmel törtet előre, maradandóbb módon és széles körökben csak úgy gyakorol, az emberiség vezetői közé tehát csak akkor számítható, ha mintegy a természet intelme szóval meg eszményeiben. Második kelléke tehát az emberi nagyságnak az igaz őszinteség. Minden ember és minden nemzet életében az a döntő mozzanat, hogy miben hisz. Ha valaki képes megmondani, hogy azoknak mi a hitvallásuk, akkor könnyű szerrel megmondhatja azt is, hogy mit fognak tenni, s különösen, hogy mi lesz cselekvésöknek főiránya. Ha tehát embert vagy nemzetet

meg akarunk ismerni, mindenekelőtt azt kell kérdeznünk, hogy miben hisznek? Mert az érzelmek a gondolatoknak, a gondolatok pedig az akaratnak és tetteknek szülői.

És a harmadik ismérve az emberi nagyságnak az, hogy a körülmények csak megnyilatkozásának formáit, de nem lényegét szolgáltatják. A valódi nagy ember ilyennek születik, felruházva mindazokkal a tehetségek és képességekkel, amelyek együtt alkotják a nagyságot. Az arravalóságok közt is van különbség s azok hatása természetesen a legjelentősebb akkor, ha nekik leginkább kedvező körülmények közt érvényesülnek. De az igazán nagy emberekben az arravalóságok oly számmal vannak meg, hogy ha más és más viszonyok közt kell is működniök, befolyásuk az adott különféle helyzetekben egyaránt nagy lenne.

Igen találóan bizonyítja ezt *Caryle* a hősökrolt remek előadási sorozatában, midőn azt kérdi, hogy nagy szívének izzó érzelmeivel a lángeszű Mirabeau más körülmények közt miért ne lehetett volna nagy epikus költő? Napoleonnak oly átható szavai vannak, melyek hasonlítanak az austerlitzi ütközethez. Dante nagy diplomata is lehetett volna. Petrarca és Boccaccio kiváló diplomatiai szolgálatokat tényleg tettek is, Burns, a nagy tehetségű dalköltő, más körülmények közt egy másik Mirabeau lehetett volna, Turenne éles lángelméje oly okos és megkapó dolgokat mondhat vele, melyek hasonlítanak a Johnson Sámuel kijelentéseihez. És vajjon mi az, amit Shakespeare nagyszerűen nem tudott volna elvégezni? Az emberiség hősei vagy vezetőinek és átalakítóinak nincsen körülhatárolt szűk hatáskörük. A nagy

férfiak az őskorban oly egyetemes nagy benyomást tettek a maguk népére, hogy az a náluk jelentkező értelmi nagyságot istenítette és imádta bennök. Később az ily emberek már csak mint isteni ihlettel felruházott próféták, látnokok vezettek. Az emberi nagyságnak ez a két szerepköre ma már teljesen a múlté. A jelennek vezető nagy emberei a nagy tudósok, lelkészek, költők, a nagy hadvezérek, írók, művészek, a nagy fejedelmek, államférfiak és törvényhozók hivatásának körében alakítják át és fejlesztik a társadalmakat. És valószínűleg ez a jövőben is így lesz, mert az igazi vezető nagyság hijával az emberiség soha sem fog boldogulhatni. Jól mondja egy kitűnő amerikai író, hogy a jó emberek igazlelkűsége tartja fenn az emberek világát. Ha e mellett a jó ember lángelmével is bir, melynélfogva az érzékfeletti régiók természetvizsgálójává lesz, s azokról térképet készít, melyen a haladás iránya biztos kézzel van megjelölve, a legnagyobb hatással lehet kortársaira és az utókorra egyaránt. Ő népének úgyszólván főpapjává lesz, aki az igazság érvényesülését előmozdítván, lelki békéjét adja vissza, vagy annak legmagasabb értelemben vett fejedelme, aki új felfogást terem, és annak alapján a réginél megfelelőbb társadalmi alkotmányt ad nemzetének. Az ilyen emberek a természet legnagyobb és, megfejtve, a leghasznosabb titkának feltárása által megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek fajuknak, miután azokat természetes helyzetökkel és saját magukkal ismertetik meg. Archimedesi pontot teremtenek számára, melynek segélyével a tévedések egész világát lesznek képesek sarkaikból kiemelni.

Mi lehetne természetesebb tehát, mint az, hogy az ilyen férfiak tiszteletet gerjesztenek s belőlük az emberi nagyság és az emberi haladásnak cultusa indul ki. Ez a cultus egy vagy más alakban mindig megvolt és meglesz. Önkéntelenül hajlunk meg az emberi nagyság mint valami magasztos előtt. Ez az önkéntelenség onnan van, mivel az ember emelkedést érez, ha a magánál magasb előtt tiszteletet tanusít. Nincs az ember szívének természetesebb, de egyuttal áldásosabb és nemesebb érzelme annál. Az oly korszakokban, midőn az ily cultus iránt nincs érzék, a hitetlenség, a kétkedés vesz erőt az embereken. De akkor a társadalom nem is fejlődik, nem javul, hanem züllőfélben van és hanyatlik. Az alkotás helyett rombolás következik be, és a békés reformok áldását a pusztuló forradalmak átka váltja fel.

Ime, mily nagy része van a saját igazi javunk gondozásának is abban, ha a vezető nagy emberek emlékének és eszményeinek cultusa elől nem zárkózunk el.

Ha már most azt vizsgáljuk, hogy a mi hazánkban kinél találhatók fel leginkább a vezető nagy emberek imént jelzett ismérvei, t. i. a rendíthetetlen hit a maguk eszményeiben, a hatásra alkalmas tehetségek halmozódása és az a tulajdonság, hogy a nagy természet követelményeinek hű, de egyuttal kiváló tolmácsai lehessenek, azt hiszem, anélkül, hogy a többi jelek nagyságát azért le kellene szállítani, minden kétség felett áll e részben gróf Széchenyi István határozott elsősége és az egész magyar nemzet egyetemes cultusára való hivatottsága. Ezt jeleseink legnagyobbjai vallották és hirdették már az ő életében, halála után

pedig mind jobban átérzi mindenki, aki valójával és szellemével közelebbről megismerkedik. Első megjelenése közéletünk terén a kijelentés malasztjaként hatott, és életre keltett egy haldokló nemzetet. Az ő küldetéséről maga adta a legmegkapóbb képet, mondván, hogy akik vele nincsenek megelégedve, azoknak nem kíván egyebet, mint hogy nála jobb tanácsot adjanak, nagyobb bölcseségre oktassanak, továbbá, hogy a saját példájuk által jobban erősítsék meg azt, amit hirdetnek. Akkor leghívebb tanítványuk ő lesz és nem fogja kérdezni azt sem, hogy ki bizta rájuk ezt a szerepet? A vezérek szerinte sem tolhatják fel magukat erőszakosan ilyenekül. A vezérségre az emberek voltaképp születnek s azokká akkor válhatnak, midőn kötelességükhöz híven eszméik és javaslataik feltárása útján jelentkeznek. Galileire senki sem bizta, hogy a földnek forgását saját tengelye körül találja ki, sem Newtonra, hogy a nehézkedés törvényét fedezze fel, sem Franklinra, hogy az égből a vilámszikrát, a zsarnokoktól pedig a bitorlott jogart ragadja el. Ők halhatatlan pályájukat minden különös jogcím, protectio és kinevezés nélkül futották meg. De megbizatusuk azért, és pedig a valóban legmagasabb helyről, mégis megvolt arra, hogy az emberiséget bizonyos irányokban felvilágosítsák és vezessék. Egy hősiez érzelmű, erős agyvelőben tudniillik oly vonzerő rejlik, hogy az, mint a nap a bolygókat, számtalan emberi lényt köthet magához. Így azután meglesz hatalma arra is, hogy egymaga jelölje ki századának útját, vagy nemzetének életét századokkal hosszabbítsa meg.

Soha nagy hivatás határozottabban és teljeseb-

ben nem jelentkezett az újabb időben, mint a Legnagyobb Magyaré. A saját ilyen hivatását senki sem fogta fel oly öntudatosan és találóan, s annak senki sem adta magát oda oly tökéletesen, mint ő. Erre őt első sorban hegyeket is megmozgatni alkalmas hite eszményeiben és magasztos erkölcsi felfogása képesítette, melyhez a folytonos vértanúságig hű volt mindig és az maradt tragikus végső pillanataig.

Ideáljainak szentül tartása birta reá őt arra, hogy kizárólag hivatására rendszeresen egy egész lustrumon át készüljön attól az első perctől fogva, midőn azt felismerte. Felfogása az volt, hogy mi halandó férgesekék csak eszközök vagyunk az égi hatalom kezében, és kénytelenség, hogy a reánk mért küldetés útját megfussuk. Erre az útra tőle telhetőleg felkészülten lépett, de később sem szünt meg soha minden feladatára lehetőleg jól elkészülni. Gyanut vagy kételyt lelke nem tűrt, és ha ez feltámadt benne, addig nem nyugodott, míg el nem oszlatta. Tanácsot kért és fogadott el, meghallgatott minden véleményt, de végül mindent, amit tett, előbb saját magában érlelt meggyőződéssé, melyet joggal mondhatott sajátjának, mert tépelődő és önkínzásra hajló természete mellett véres verejtékkel szerezte meg azt. Ezért volt meggyőződéseiben hajthatatlan. Ő maga mondta, hogy az axioma szilárdságához hasonlóan bizik nézetei kizárólagos helyességében. Semmi sem jellemezte jobban, mint az igazság cultusa és a valónak mindenk felé helyezése, melyeknek akkor is hódolt, midőn a valónak közlése a saját hátrányával járt. Positiv irányú vallásos lelkülete bölcselkedő hajlama mellett is gyakran

feltétlenül uralkodott rajta. Ifjúkori leveleiből látjuk és a protestáns Wesselényitől tudjuk, hogy az önfeledt áhitat milyen külső jeleinek mutatásával imádkozott. Volt ájtatosságában valami rajongás, melynek értelmét a vallásról szóló elmélkedései közt igyekszik megmagyarázni, mondván, hogy a vallásnak külsőségeit sem szabad mellőzni, mivel a tömegek csak ezek által birhatók a vallás lényege iránti tiszteletre. Hogy Szechenyi ez utóbbira fektette a fősúlyt, azt vallási tökéletes türelmessége a legjobban bizonyítja. E részben világosan így nyilatkozik: Az Isten nagy, szám-talan út vezet hozzá. Egyedül ő látja bensőnk tiszta vagy tisztátlan voltát. Mi gyarló, homályosan látó emberek nem tehetünk józanabbul, mint-ha egymás iránt türelmet tanusítunk, mert csak utóbb fog elválni, hogy kinek volt inkább igaza. Nincs kárhozatosabb bűn, mint a vallásos türelmetlenség. Felebarátainkat szolgálni, a természet ajándékait bölcsen használni: annyi, mint Istent tisztelni és parancsainak engedelmeskedni. Aki ezeket híven teszi, az becsületesen futja meg földi pályáját. Kétségtelen azonban, hogy impressionabilis természete és neveltetése folytán a vallásos külsőségek is mély benyomást tettek reá.

Feltétlen és rendületlen volt hite továbbá a saját hivatásában is, de a hivatást felismerte ő másokban is, mely, ha ellentétesnek látszott az övével, akkor végzetének tartotta, hogy teljes önfeledtséggel küzdjön ellene. Ez megmen-tette őt a személyes gyűlölködés alacsonyságaitól. Legnagyobb ellenfelét, Kossuth Lajost, amint ez maga elismeri irataiban, személyesen nem gyűlölte, sőt egyike volt az el-

sőknek, akik tüneményes szónoki és agitáló képességét, nemes szívét és rajongó hazaszeretetét elismerték. Még azok a könyvei és feljegyzései is, melyekben Kossuthot a legélesebben támadta, arról tanuskodnak. De a Kossuth hatalmas egyéniségében ő oly félelmes tényezőt fedezett fel, melynek diadalra jutását végzetesnek hitte a nemzetre nézve. Ő Kossuthot épp úgy a hivatás emberének tartotta, mint önmagát. Csakhogy e hivatástól remegett. Ez magyaráz ki sok mindent, amit kortársai közül csak igen kevesen értettek meg. Ma tudjuk, hogy azok is nagy reformátori hithűségével voltak szoros kapcsolatban. Ő békés, logikus egymásutánban akarta volna a nemzet természetes evolúcióját előmozdítani, s félt a társadalmi és politikai forradalomtól. Mélyen volt meggyőződve arról, hogy Kossuth nem szándékosan, hanem «keblének Istene» által vezettetve, mely azonban a legmegbizhatatlanabb és legszélsősebb bálványként tűnt fel előtte, fogja az országot veszélybe dönteni. Összes, már akkor nagyon megviselt erejének utolsó megfeszítésével, mindenét feláldozva, azért küzdött igazán váltig ellene. Ő is tudta és elmondta, hogy másként nem tehetett. Tragikus végének ez az értelme.

A hit mellett a nagy reformátorok második nagy kelléke is meg volt benne: annyi képesség, oly sok arravalóság és oly lángelme egyesült a végtelen nemességű érzelmességgel benne, mint nemcsak nálunk senkiben, hanem világszerte is igen kevesekben, hogy az ész és szív ez a felfoghatatlan gazdagsága volt talán a legfőbb oka annak, hogy a saját kora, melyet jóval meghaladt volt, őt csakhamar félreismerje. Ma egyszerűen

csupán végig kell alkotásain és művein tekinteni, hogy a nagy tehetségek és képességek meglepő szerves combinatióját magunk előtt láthassuk. Csaknem ellentétes oly kiváló tulajdonságai voltak az ő szellemi és erkölcsi valójának, melyek megítélése sokakat érthető módon tévedésbe ejtett. Ezek az ellentétek mindazáltal csodálatosképpen kibékültek benne egymással. A magas eszményi felfogás és a bámulatos gyakorlati érzék, a tiszta ethikai álláspont és a reálpolitikának józan számítása; a legnagyobb áldozatokra kész fajszeretet s az ildomos és vallásos melegségű emberiség; a hitbuzgó keresztény katholicismus és a többi felekezetek iránti legnagyobb türelem; a feladatok egészének szem elől soha sem tévesztése s a társadalmi kérdések legkisebb részleteit megillető fontosság átérzése; kitűzése a legmerészebb végcéloknak, de e mellett az azok megközelítéséhez vezető tekervényes utakon szükséges okos egymásután megjelölése és megtartása; a legnagyobb nemes becsvágy s a tisztult menyei élvezetek utáni sóvárgás, de egyuttal a teljes megfeleledkezés önmagáról; a barátság és szerelem iránti legnagyobb fogékonyság s a polgári erény és tisztesség által parancsolt önfeláldozó lemondás azokról, helyettök pedig a nemzetért szenvedett folytonos vértanúságban való kárpótláskeresés: mindezek együttvéve képezik azt a nagyon sokáig megoldatlan, némelyek szerint — azt hiszem helytelenül — ma is megoldhatatlannak tartott lélektani problémát, melyet a gróf Széchényi István jellemének lehet nevezni. Ő benne az alkotó lángész és a határtalanul szeretni képes szív embere egyesült. Ezért vált lehetségessé, hogy nála job-

ban nem ismerte és önzetlenebbül nem szerette soha senki ezt a nemzetet.

A Széchenyi nagyszámú és óriási tehetségeinek méltatására már sokan, elsőrangú írók és szakemberek, vállalkoztak. Csak ismétlésekbe esném, és a jelen pillanatban még akkor is lehetetlen, mert rengeteg feladatra vállalkoznám, ha csupán a végső eredményeknek, melyekre ők jutottak, egyszerű felsorolására akarnék is szorítkozni. Ehelyett egyszerűen csupán arra az előzetes összefoglalásra, dispositóra utalok, melyben másutt az ő reformatóri eszközeit méltatni igyekeztem. Nemzetújító eszközeink élén mindenekelőtt a saját példája által hatott. Hogy erre képes legyen, nemcsak folyton ta nult, hanem rendszeresen nevelte is önmagát. Első sorban természetesen az ő fellépése korában osztálytársaira kívánt befolyást gyakorolni. Azoknak akarta megmutatni, hogy a magasabb társadalmi állású és vagyonosabb elemeknek az állami és társadalmi élet minden terén mi a kötelességök. Másodszor abból a meggyőződésből indulva ki, hogy az egyén elszigetelve semmi, legfeljebb egy atom, a társadalom pedig a maga tömör összességében mindenható: politikájának sarkelve a társítást, egyesítést és szervezést tette. Az általa létesített nagyszámú egyesületnek és társulatnak azután, míg meg nem erősödtek, állandóan mozgó ereje, lelke és jó szelleme volt. Harmadik nagy horderejű eszköze a társadalom minden rétegével való érintkezésében állott. Eszméinek szolgálatában szakadatlanul agitált és kitartó propagandát folytatott. Fajszerelete, honszerelme s utólérhetetlen szárnyalású becsvágya által sarkaltatva, a reform

terére való kilépés első perczétől fogva haláláig életének minden pillanatát küldetésének szentelte. Nem volt oly nagy és oly kicsiny tényező, melyet, ha annak hasznát vehette, minden alkalmas módon megközelíteni és működtetni nem igyekezett volna. Példájának személyes hatását így szakadatlanul hatványozta. Negyedszer ropant hatású tényezők voltak politikai rendszerében azok az előre jól megfontolt sorrendben, kiszámított hatásra szánt s a legkülönfélébb jellegű alkotásai, melyek sikerének biztosítása érdekében épp azért nem ismert határt. Végre ötödször általános és társadalompolitikai eszméinek dúsgazdag letéteményét irodalmi művei képezik, melyekkel nálunk az irodalom egy fontos ágát, a politikait teremtetten meg, és amelyek együttvéve egy kis könyvtárt alkotnak. Ezekben a nemzetnek csak legújabbban megbecsült, de még mindig nem eléggé felhasznált közkinccse rejlik.

Minő szellemi és más képességek voltak ime egyetlen emberben szükségesek, hogy ez eszközöket megteremthesse magának és bámulatos eredménnyel fel tudja használni magasztos céljaira. A köztevékenységének utolsó három évében oldala mellől soha el nem távozott Kovács Lajos írja róla idevonatkozóan: «Ott voltam néha órákig dolgozószobájában; szemeim előtt vonultak el az ország és a főváros napi eseményei, egymást váltván fel a politikai, az irodalom, az iparvállalatok emberei s mindenkinek mondani, végezni valója volt vele. A bécsi dolgokról nála hívebben senki sem lehetett értesülve. A haza ügyeit részletesebben senki sem ismerte, mert a nemzeti élet minden szálai nála futottak és szövődtek össze. A sziv

ekkora meleg szenvedélyéről, a lélek ily fokozott tevékenységéről, melynek egyedüli tárgya a haza, az ismeretek ezen gazdagságáról, a felfogások ily mélységéről emberben eddig még sejtelmem sem volt».

Ezzel kapcsolatban ismételve hirdetem behatóbb tanulmányaim alapján, hogy az összes nemzetek reformatorainak sorában Széchenyit valamennyi felett magasan kiemeli az az erkölcsi erő, mely a maga szeplőtlen érintetlenségében, talán az egy Franklint, aki mintaképe is volt, kivéve, egyiknél sem jelentkezik. Bármelyikét tekintsük is a kiváló államférfiak, politikusok és íróknak, akik a maguk nemzetének nagyságát tetteikkel, vagy eszméikkel hathatósan előmozdították, egyiknél sem fogjuk találni, hogy a nagy alapigazságokat, melyek a nemzetek benső életműködésének örökké érvényes elveit képezik, egész életükkel összhangzatosan a maguk tisztaságában és csorbítatlan erkölcsi tartalmukkal úgy hirdette volna, mint a Legnagyobb Magyar. Becsesebb ez a szellemi és erkölcsi hagyatéka mindennél, amit nemzete örökölt tőle. Ezek a képességei együtt képezték szilárd alapját annak, hogy a körülöttünk és bennünk levő nagy természeti erők rendszerének igaz és őszinte szócsové, sőt harsonája legyen nemzete részére, midőn annak jogát a külön, önálló létre és ennek becsét az emberiség szempontjából is felismerte.

A vezető nagy emberek ez a harmadik criteriuma is meg volt Széchenyiben. A való, az igaz, a szép és nemes iránti feltűnő érzék, az emberek és dolgok lényegének éles megfigyelése és felismerése, a kérlelhetetlen logika — eredetileg

ideges természete mellett is — uralkodó elemei páratlan akaraterővel s öntudatos nagy fáradtsággal egyensúlyban tartott komplikált lényének. Már ő maga mondta, hogy egyes könyveit csak a maguk egészében lehet megérteni. Báró Kemény Zsigmond ezt kiterjeszti összes műveire. Én pedig fennen vallom és bizonyítani is megkíséreltem, hogy mindenben, amit mondott, írt, tett vagy alkotott, egységes és fenséges rendszer van és pedig azért, mivel meg volt a hivatása arra, hogy a magyar nemzetnek a természet mulhatlanul teljesítendő, tehát arra nézve életérdekű követelményeit félreérthetlen világossággal és szabatosan formulázva tolmácsolja. Műveinek számos helyén egész okoskodásának kiinduló pontjaiként a természetet mutatja be. Munkáiban oly határozott nyilatkozatok foglaltatnak e részben, melyeket azután egész logikus rendszere megerősít. «Az igazságot — írja a «Kelet Népében» — (176. l.) megtalálni semmiben sem lehet, míg tudományunkat máshonnan akarjuk meríteni, mint a változhatlan természeti törvényekből. Egyedül innen háramlik bölcsesség és boldogság az emberi nemre. Ebből a forrásból fakadt a maga megnyugtató és sorsunkkal kiengesztelő tanításaival a keresztény vallás is. Vegyük ennél fogva anyagi és szellemi tekintetben egyedül a természet útmutatását kalauzul, mert az változhatlan elvek szerint a teremtmények minél nagyobb számának tökélyére és így jólétére is kiszámítva irányul.» «Közelítsünk mindjobban a természet törvényéhez», írja a Stadiumban. Megint a Kelet Népében azt mondja: «De egyedül a nagy természet törvényeit teljesítjük, ha a léleknek kifej-

tett gazdagságait tesszük boldogságunk alapjává.» «A legnagyobb műveltség legközelebb jár a természethez. Az igazi böcs az, aki a természet útjáról sohasem tér le». A Hitelnek egy más helyén ez áll: «Maradandó sikere csak annak van, amit természetes renddel kezdtünk és folytattunk. Mikor a magyar nemzet újra lélekezni kezdett és nemzetiségét felkarolta, a hosszú önfeledés után csak a természet szent útjára tért vissza. A társadalom terén is annak törvényeit kell teljesítenünk, mert az alkotmány és ország-lás berendezése sem függ önkényunktől. Az ember társulásra van teremtvé. A társulás alapjellege az örökkévalóság. A magánember — az egyén — semmi, csak a társadalomra való hatása által lehet hosszú életű. Azonban nem önkényunktől függ a társadalom és az állam jóléte; nem tetszésünk és jószívünk óhajításai döntik el, hogy az embereket miként igyekezzünk boldogítani. Vannak a természetnek dönthetetlen szent törvényei, melyek útján lassanként megközelíthetjük a tökélyt. Kell, hogy minden eljárásunk és törekvésünk alapjait az igazság képezze. Mindenkinek közre kell a társadalmi munkában működni. Minden reformot tehát az embernél és különösen önmagunknál kell kezdeni».

Nem több ez idézetcsoporthoz, mint az ő rendszerének alaphangja, de azt hiszem már azáltal is sikerült kimutatnom, hogy Széchenyi egész okoskodása a lehető legszilárdabb és legpositivabb alapon, a természetnek úgyszólván revelatioján nyugodott. Nem meglepően újak az ő eszméi, de az ember és társadalom természetét helyesen jelző örök igazságok, amelyek különösen becsesek ne-

künk, mivel Magyarországra és a magyar nemzetre alkalmazvák tüzetesen. Ez eszmékből, de mellettök alkotásainak és egész közéletének szelleméből is egy oly tökéletes rendszer alakult ki, amely szerint ő élt és dolgozott azon, hogy a magyar népiségből egységesebb szerves társadalom, abból pedig a solidaritás érzete által összetartott nemzet legyen. Ő azt a rendszert külön nem írta meg, de tudta, hogy létezik. Hiszen öntudatosan dolgozta ki magának. Számtalanszor hivatkozott reá. A Világ (436. l.) és a Stadium (17) egy-egy helyén ezeket mondja: «Ha valaki mindazt, amit én írtam vagy érintettem, pártatlanul és szenvedelem nélkül átgondolja és elégtelen okoskodásaimat rendezni, meg fogja érteni a természetes egymásra vonatkozó eszméimet». «Az Uristent arra kérem, adjon mindazoknak, akik, mint én, csak a valónak ereje által akarnak győzni, ha nem is mi találtuk fel azt, de annak feltalálását itthon elő akarjuk mozdítani, elég tehetséget arra, hogy szelid okoskodásaink segítségével a másként mulhatatlanul bekövetkezendő végzetes gyásznapokat elhárítsuk az országtól».

Egy gyakorlati nagy bölcsész lép e rendszerrel a magyar nemzet elé, hogy a mindenség, a világegyetem, az Alkotó és összes teremtményei közt fennálló viszonyt, amennyiben emberek által felfogható, az anyag, a szellem s az erkölcsiség óriási és kicsiny problémáit a társas élet követelményeinek kifejtése közben megmagyarázza. Lángelmének fénye, továbbá ember-, és különösen fajszeretetének izzó heve képesek lángra lobbantani a fogékony kebleket. Azonkívül a vele való benső érintkezés üdvös akarathívóztatásra és az egész

életre kiható hazafias és emberies fogadalom tételére hangolja az ép érzésű olvasót és szemlélőt.

Érthető tehát az az átalakító hatás, melyet a magyarságra a múlt század második negyedében gyakorolt. Szent meggyőződése, hogy erre a hatásra ma is szükség van, és hogy azt — megfelelő módon előkészítve — napjainkban ismét fel lehet idézni! Hazánk nagy regeneratora mélyen meg volt győződve arról, hogy a magyar nemzetnek politikai, közgazdasági és közművelődési súlyos viszonyai között a fennmaradásra és a haladottabb életképes nemzetek sorába való léphetésre csak úgy van kilátása, ha a társadalomban rejlő összes őserőket sikerül oly hasznos közreműködésre serkenteni, melynek folytán a szétszaggatva tengődő népiségekből egységes, öntudatos, testileg, szellemileg és erkölcsi tekintetben is egészséges, erős és gazdag nemzet válik. Fajunk pótolhatlan jeles tulajdonságainak megtartása mellett végzetessé válható hibáiból annak ki kell vetkeznie s mindazon polgári erényeket fel kell vennie magába, amelyek más nemzeteket naggyá tettek. Bármennyire buzgón óhajtotta is a magyar alkotmányosság fejlődését és megszilárdítását, a fősúlyt mégis a magyar társadalom gyökeres átalakulására fektette, ezáltal akarván szilárdabb alapot biztosítani a jövőben amannak is. A magyar nemzetet vissza akarván adni önmagának, azt mint önálló kulturai alanyt az emberiségnek megmenteni óhajtotta. Nem hiába járta világrengető hadjáratokban már kora fiatalsága idején az altruismus iskoláját; ő annak valóságos személyesítője lőn. Mindig hirdette azt a világtörténelmi tanulást, mely szerint annak a fajnak, mely

élni akar, bármily nehezére essék is, a nemzeti lét összes követelményeit okvetlenül teljesítenie kell. Ezzel kapcsolatosan ismételve mondta a törvényhozás termében, hogy: «az a nemzet létezik mint ilyen valóban s emelkedik folyton magasabbra, melynek lehető legtöbb fia él hű kebelével a honért».

Ezen eszméknek, sajnos csak rövid ideig tartott, megszívlelése folytán általa lettünk összetört és már-már végképp elalélt népiségből nemzetté. Ő adta vissza önbizalmunkat, s midőn szellemét belénk lehelte, csaknem elhalt életerőnk oly lendületre ébredt, melynek gyorsult ütemben való jelentkezése benne — mint később bebizonyult, alapos — aggodalmakat keltett. Mikor aztán a nemzet tanácsaira nem hallgatván, katastrofaszerű bonyodalomba került, hazájáért lángoló elméje önmagát semmisíté meg.

Vonjuk le, mi később jött nemzedék, ebből a vértanúságból az üdvös nagy tanulságot, melyre jelen aggasztó viszonyaink között annyira utalva vagyunk. Hazánk helyzete ma is súlyos. Az négy sarkán ki van gyuladva. Kettőn még csak föld alatt ég, de a másik kettőn már lánggra lobbant az a tűz, mely Szent István koronája birodalmának területi épségét is fenyegeti. Az ország törzsét pedig szű eszi, s pusztításának haladása nem is észrevétlen, mert azt mindenki észlelheti, aki látni akar. Ellenségeink benn az országban és azon kívül nagy számmal vannak és folyton szaporodnak. Belső viszályaink és más bajaink folytán tekintélyünk alább száll. Ismételve vágják szemünkbe, hogy a magyarság nincs hivatva a hegemoniát, annál kevésbbé a suprematiát gyako-

rolni ez államban, mivel az erre való magasabb rendű tulajdonságokkal kisebb mértékben bir, mint ahhoz okvetlenül megkívántatnék. — Ennek már csak kételyként való felmerülhetése is veszedelem. Ami fölényünknek itt minden kétség felett kell állani és pedig folyton határozottabban.

Térjünk hát vissza Széchenyihez. Hallgassunk szavaiban a nagy természet és Teremtőjének komoly intelmeire. Ne tapossunk az ő hagyatékában rejlő roppant kincs felett tompa közönnyel, hanem emeljük és használjuk fel azt. Tegyük egységgé a magyar társadalmat világfelfogásban, eszményekben, törekvésekben, összetartásban, faj- és emberi szeretetben. Ne tévesszük soha szem elől azt az ideális magyarságot, melyet ő festett mintaképül magának és nekünk. Mint az ő korában, jó és becsületes magyar honpolgárnak lenni ma is nehéz, de nem lehetetlen. Kövessünk el mindent, hogy oly nemzetté váljunk, mint a minővé ő akart nevelni bennünket, amelynek nem csupán nagy állami kereteink betöltése mellett számunk gyarapítása, műveltségünk, hatalmunk fokozása aránylag rövid idő alatt lehetséges, hanem amelyben vonzó, megnyerő, fenkölt és hasznos valója folytán az egész emberi nemnek öröme telik sok-sok emberöltőn át, sőt még akkor is, ha csak nevünk, érdemünk s tetteink és alkotásaink emléke fog élni már.

Szóval tegyük a Széchenyi szellemét magyar nemzeti geniussá. E végből tizszerezze meg minden fiatal a maga munkaerejét, az öregek pedig, amig csak lehet, térjenek vissza még a sir széléről is, hogy tapasztalataikkal szolgálják ezt a nagy multú nemes és, ha az oknak hódol, vagyis okos lesz, nagy jövőre is hivatott nemzetet.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület ezt a célt akarja szolgálni a Széchenyi eszméinek három téli évadon a magyar művelt társadalom köreiből való terjesztésére és elemzésére hivatott előadási cyklussal, melyben irodalmunk, közéletünk kitünőségei működnek közre és amelynek végeztével az abban elhangzott összes előadások egy elsőrendű irodalmi vállalat kiadásában a könyvpiacra is meg fognak jelenni. Ennek a közcélra minél teljesebb elérhetése végett kérjük a nagyérdemű közönség szíves támogatását. Ezekben volt szerencsém felfogásomat a Széchenyi-cultus valódi jelentőségéről a mélyen tisztelt hallgatóság előtt kifejteni.

II.

SZÉCHENYI MAGYARSÁGA.

Irta BEÖTHY ZSOLT.

1840 november 19-dikén Pest vármegye gyűléstermében Kossuth Lajos ejtette ki először azt a két szót, mely azóta minden magyar szívben és magyar ajkon Széchenyi István nevével összeforrott: «legnagyobb magyar». A loyaltás nemes fölhevülésével ismétli e szavakat a *Kelet népe*-re írt *Feleleté*-ben, a magyar politikai irodalomnak e legnagyobbyszerű és legmegrendítőbb párbájában ékesszólásának ragyogó fegyverével, mielőtt védekeznek, mintegy tisztelegvén nagy ellenfele előtt. Okát is adja: «Széchenyi ujjait a korszak ütőerére tévé és megértette lüktetését; nem ismer senkit históriánkban, kiről elmondhatnók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek.» Ez a magyarázat azonban a «legnagyobb magyar» kifejezés tartalmának csak egyik mozzanatára vonatkozik, arra, hogy minden magyarok között a korát igazán megértő és irányzó Széchenyi a legnagyobb. De előttünk már politikai és írói pályájának folytatása s életének tragikus vége, nyilvánosságra került naplói és levelezése, történetünknek későbbi fejleményei megvilágítják a másik mozzanatot is, azt, hogy magyarságban sem volt nála senki nagyobb.

Nem a magyarságnak legjellemzőbb közérzésében: a hazaszeretetben, melyben összefoglalva fejezi ki szülőföldje és sokat korholt faja iránti égő szeretetét. Kifejezte minden cselekedetében, indítékaiban és céljokban egyaránt, és valamennyi szavában, a ritkább lelkesítőkből épp úgy, mint a sokkal sűrűbb korholókban, sújtókban, sőt csúfolókban. Mint ahogy a keserű ízbe olykor szinte az égés érzése vegyül: az ő honfiúi keserűségében, kitörésének mélységében és erejében, hangjának maró gúnyjában egy belső tűznek örök lobogása perzsel. A nemzetével való közösség érzésének lángja, melylyel pusztuló faját ki akarná szabadítani roskadó világának temetéssel fenyegető romjaiból, s egy új világnak, új életnek útjára vezetni. A közösségnek ezt az érzését, mely műveltet és műveletlent egy vágyban egyesít, tartja és vallja sokszor, legszárnyalóbb szavakkal a *Hunniá*-ban, legnagyobb nemzeti kincsünknek, melylyel méltatlan helyzetünkben, vétkeink és hibáink özönéből megváltatásunkat remélhetjük. Ereje Széchenyi lelkében oly mérhetetlen és föltétlen, hogy ő, kinél élesebben senki sem látta, keményebben senki sem ostorozta és mélyebben senki sem fájlalta a nemzet hibáit, titkos óráinak magával való számvetésében, naplóiban szinte elemi erővel tör ki belőle a vallomás: «Szeretlek minden hibáiddal». De hát szükséges-e, sőt szabad-e lelkének erről a legmélyebb érzéséről, melynek alkotó, teremtető erejéről kövek és intézmények, irodalom és törvények, egy nemzetnek új és méltó életviszonyai tesznek tanuságot: szabad-e így általánosságban tovább szólanom?!

Nem volt életírója, nem pályájának és alakjá-

nak egyetlen rajzolója, aki lelkének költői vonását, költői tartalmát meg ne látta és ki ne emelte volna. Ennek a vonásnak, ennek a tartalomnak sem szavaiban, sem naplóiban nincsenek szólóbb bizonyosságai, mint éppen azok a helyek, melyekben hazaszeretete tör ki. A tépelődő, élethívását kereső huszárcapitány naplóiban, a *Hitel* végszavában, a *Kelet népe* több helyén, a *Hunnia* bevezetésében és egyebütt, ezek a kis hymnusok, majd föltétlen elragadtatásukkal, majd égő fájdalmukkal, azután a felcsillanó remény varázslatával ugyan azt a kizáró, természeti, elemi erejű érzést tolmácsolják, amelyet ily abszolút uralommal és erővel csak nagy költők szívéből és ajakáról hallhatunk. Oly lélekállapot megnyilvánulásai ezek, melyben a léleknek egész ereje egyetlen érzésben összpontosul s a fölhevült phantasiának legtúlzóbb képeiben, legnagyobb szavaiban is kétségtelenül éreztetni tudja őszinteségét és igazságát. Maga is szinte ösztönszerűen érzi rokonságát, lelkében és törekvéseiben való közösségét a nemzet költőivel. Ismételve emlegeti ezt a rokonságot, talán legszebben a *Hunniá*-nak következő szavaival: «Míg a magyar mélyen aludt s a gyalázatok szomorú árnyékot vetének a mindenható szép világára, kifakadt itt-ott egyes el nem romlott mellekből a legmélyebb panasz s a gyászoló természet hangjain keseregve elzengék honunk lelkes lantosai nemzetünk tenger bánatát; és istentől sugallott szavaik, bár hosszú évekig csak a pusztában hangzók, bár a felbőszült viharok düheitől mint tengerparti virág a határtalanban elsodorva, nem veszték el, de sok, még egészen el nem hűlt kebelbe édes rokon kint ön-

tének». Politikánk vezetői között Széchenyi az első, kiben öntudatra ébredt ez a találkozás, mely úgy a magyar politika, mint a magyar költészet fejlődésére nézve végtelen fontosságúvá lesz; ez a találkozás költészetünknek legőszibb és leg-egyetemesebb motivumában: a nemzeti érzésben.

Széchenyi hazaszeretetét az ő történetének és a mi történetünknek közismeretű tényeivel világítanom meg: magyar közönség előtt egészen fölösleges. Életrajza éppen ennél a vezető motivumnál fogva lett nemzeti történetté. De talán szabad erejét, intenzitását e történet fejleményeinek éles megvilágításában néhány szóval jellemeznem. A nagyoknak nagy érzései, azoké, kik nem a szavak, hanem a tettek emberei, szemünkben legnyilvánvalóbbakká az által a befolyás által lesznek, melyet életüknek külső és belső útjára gyakorolnak. Akiknek élete nagy változásai, megdöbbentő peripetiái, önkéntes vagy kényszerű áldozatai, fénybe vagy romlásba fordulásai véges-végig és világosan egyazon érzésben gyökereznek: ez érzésnek uralkodó erejét a legkétségtelenebbül, emberileg legmeghatóbb és legmeggyőzőbb módon tanusítják. Kicsoda merné s kinek lenne joga rá, hogy három nagy «nemzettévőnknek» teremő, alkotó, megmentő nemzeti érzését összeméregesse; de hármuk közül bizonyára Széchenyi pályája az, melynek kialakulásában, fordulataiban, válságaiban és katastróphájában, egész képében ez az uralkodó érzésök a legmélyebben megrázó erővel hat képzeletünkre és szívünkre. Deák pályája jól megalapozott, tehetségéhez méltó, fényes kezdetet, majd böles tartózkodást, azután nagy fölemelkedést és a siker ál-

dását mutatja; de sem külső rázkódást, sem belső megtörést soha. Mintegy a magyar néplélek egyenes céltudatosságának, rendületlen jogérzetének, világos belátásának megtestesülése ő a genialitás méreteiben és erejével. Kossuth szenvedélyesebb, exaltáltabb lélek; szeretetében és gyűlöletében végletesebb; szívében századok magyar keserve ég és álmai rajzanak. A katastrophának dicsősége és gyásza, melybe az ő lángelméje ragadta nemzetét, pályáját is ketté töri. De csak külső pályáját, mert lelkében, meggyőződésében, magában való egyességében mindvégig ugyanaz marad, aki volt, belső összeütközésnek, az igazi pályatörésnek minden nyoma nélkül. Széchenyinnél ez az érzés nemcsak életét vezető hatalomnak látszik, hanem teljes tragikai végzete eszközének. Ami élete hivatását keresteti vele: hazaszeretet; szégyenérzete és fölháborodása méltatlan közállapotainkon: hazaszeretet; olthatatlan tettvágya: hazaszere-
tet; tépő aggodalma a közszellemnek forradalmi fordulatan: hazaszeretet; önmagával való meghasonlása: hazaszeretet; kétségbeesése: hazaszere-
tet. A nemzeti ügy bukása nemcsak külső pályáját töri meg, hanem lelkét is homályba borítja, maró kétségek közé és öngyilkosságba kergeti. Valóságban egész történetünkben nincsen senki, aki ennek a történetnek lélektani vezető erejét a maga pályájával, minden árnyéklatában, kizáróságában, föltétlenségében, tragikai erejében mélyebben éreztetné, mint Széchenyi.

Igaz, nála a magyar léleknek ez a minden vi-
szálykodás és pártosság ellenére is elejétől jel-
lemző közérzése élesen egyéni képben, meg-
lepő és szinte ismeretlen vonásokkal, szokatlan bo-

nyolulatlban jelenik meg: az egy napnak örök fénye, de egy, merőben újnak tetsző színösszetétel káprázatában. Mind Kossuth, mind különösen Deák közelebb állanak ahhoz a lelki typushoz, melyet általán magyarnak ismerünk, mint Széchenyi. De azért nem csupán alapvető érzésével kapcsolódik ehhez a typushoz, hanem sajátos egyéniségének nem egy olyan vonásával is, melyek csak lelkének legigazibb és legtökéletesebb tükréből, naplóiból villannak elénk, vagy iratainak és beszédeinek egy-egy helyén szinte önkéntelenül törnek elő, hangjuknak most harsogó erejével, majd önfeledt lágyságával mutatván forrásuk mélységére. A szenvedélyes utazóban hányszor támad fel bolyongásai közben a magyar vándor honvágya; a természetnek és életnek legbámulatosabb, legigézőbb képei között egy szűzi érzés elnyomhatatlanságával hányszor tesz valást, hogy hazájának műveletlen és egyhangú világa kedvesebb szívének. A gyárak és gépek, a művészet, ipar és kereskedelem haladott világába egész lelkével belemerülő nagyúr meg «a sötét olajfák illatos berkének» bús vándora egy lélek-ből egy sóhajtaást küldenek hazafelé. Minden páthosának, gyakorlatiasságának és titkolt sentimentalismusának ellenére volt ebben a világjáró kapitányban valami a magyar katona humoros, mókás kedvéből, melylyel étellel és halállal szembenéz; egy tengeri vész legválságosabb pillanataiban régi huszárjának mondásával bátorítja magát: «a halál csak tempó!» Az európai, fejedelmi és nagyúri társaság, fényűzés, élvezetek, modor bécsi központjában élő fiatal mágnes könyekig ellágyuló kedvét találja huszárjainak magyar mu-

latságában. «Oly lágy hangulatban vagyok, ha bármi honit látok, hogy egy hegedű, egy czimbalom, de még egy duda is elbájol s szinte könnyekig megindít; egy népnek eredeti jellegét sohasem kellene átváltoztatni.» A magyar nép érzésének legközvetlenebb megnyilatkozása, zenéje és dala, mindig erősen megrezegteti lelkének húrjait. Táncznótákat és népdalokat jegyez föl, akár Csokonai.

Még a pusztaszeretete s a polgári és hadi élet felfogásának vele kapcsolatos mozzanatai sem hiányzanak az ifjú Széchenyi lelkéből. «Az Alpeselek legszebb vidékein, Olaszország leggazdagabb völgyeiben sohasem tudott úgy felbuzdulni, átmelegülni s lelkesülni, mint hazája kopár pusztáin». Szinte azt hiszi, hogy a legősibb hún fajból kellett származnia, mert nem vonzza a hegylakók védekező vagy bosszúálló vitézsége, de irigylis Attila lovasait, kik szerte száguldván, támadva és győzve járták be a világot. Naplóinak érdemes ismertetője, Zichy Antal, Petőfi érének lüktetését érzi ebben a kifakadásban. De nem juttatja-e méltán a magyar hadvezetésnek s a hadvezetés magyarságának koszorús hőst, Zrínyi Miklóst is eszünkbe? A velők és az örök magyarsággal való kapcsolaton kívül nem érdemel-e figyelmet e vonás Széchenyi fejlődésének pszichológiai gyökérszálai között, mikor kifejlett politikai életfelfogásában, alapgondolataiban és rendszerében a szabadság, éppen a szabadság fogalma és cultusa oly kiváló helyet foglal el?! Bármily élesen szegült is ellene minden elfajulásának: nem szűnik meg újra és újra hangoztatni nemzetlélektani, közművelődési és politikai értékét a

maguk életére s ez által az emberiség tágabb világára. De mindezeken túl van egy-két helye naplóinak és beszédeinek, melyek azt bizonyítják, hogy a nagy mérséklő, fékező ifjú szívébe olyan dissonantiák is utat találtak, melyeket ellenséges hatalmak, bennünket megérteni nem tudó és nem akaró uraink dobtak a magyar lélekbe. Nem forradalmi lázongás, hanem a fejedelméhez és nemzetéhez egyaránt hű szívet fenyegető összeütközésnek, a jog- és nemzetvédelem kénytelenségének keserve: valami éppen abból a «bús magyarból», akit utóbb annyiszor megcsúfolt. Nem ennek a hangulata lett-e urrá lelkén, mikor azon töprengve, hogy közpályára, hazájának szolgálatába lép: egyszerre a börtön fenyegető képét látta szemei előtt? Mihez kezdjen olyan országban, hol a törvénytiszteletet lázításnak bélyegzik, míg a hazaárulást kitüntetések várják? Nem ez lüktet-e borzalmas dilemmájában: «Vagy tűrni, szenvedni, fáradni, szolgálni, vagy készen lenni mindenre, még az akasztófára is». Nem ez kapta-e meg szívét, mikor Voltaire mondását följegyezte: «Nincs boldogtalanabb nép a magyarnál». Nem az harsog-e szavaiban: «Meggyilkoltathatunk talán, de a többi ausztriai tartományokkal összeolvadni sohasem fogunk»! Sűrű kifakadásai a szentszövetség ellen mind ebből a hangulatból fakadnak. Erősödő önfegyelmezése, egyre érő politikai belátása és gazdagodó tapasztalata, a nemzeti élet céljának és útjának kialakulása szellemében, a nagy munka biztató megindulása elnémították; de mikor jellemző magyar vonásait keressük, rá kellett mutatnunk, hogy ez a legsajátosabb és legszomorúbb magyar érzés is csirázni legalább csirázott lelkében.

Jövőjén való tünődéseiben, a láthatárán átvonuló felhők között újra meg újra, egyre erősödő fénynyel sugárzik ki magyar érzésének, honszeretetének csillaga. «Mindazt, amit tettem, azért tettem, mert magyar vagyok», írja a *Kelet népében*. Vezetőjévé lesz. Miután nyitott szemével, mohó ismeretvágyával, sok irányú tanulmányával a külföldön tisztába jött a nemzetek igazi életútjával, a fejlődésöket, elmélkedésöket, jövőjüket biztosító anyagi és szellemi cultura, munka útjával: ez az érzés vezette el nagy történeti hivatására. Körülbelül azon a módon és abban az irányban, mint egykor Apácait s félszázaddal korábban Bessenyeit, kiknek nemzeti érzése szintén a művelt idegenben ébredt öntudatra és izmosodott tettvágygyá. A magyarság és műveltség apostolai ők is; de csekélyebb erővel és szűkebb körben: inkább csak a philosophia, oktatásügy és költészet mezején. Jelentőségök, hogy magyar érzésök lobogó világánál felismerték a helyes utat; de amaz csak a pusztába kiáltott, emez csak egy írói csoportra hatott, erre is inkább formáival, mint eszméivel. Széchenyit a lángelme universalitása és gyűjtő ereje emeli föléjük. Egyazon motívum és egyező körülmények értették meg vele hivatását; de ő lángeszével be is töltötte azt a hivatást. Talán legrövidebben úgy fogalmazhatnók, hogy az ő szellemében forr össze legtökéletesebben a nemzetiség és a művelődés gondolata; a cultura fogalmát ő terjeszti ki elsőben a nemzeti életnek minden viszonyaira; ő érteti meg velünk legelőször igazán a művelt emberiség életének fontosságát a nemzeti életre és viszont. Az ő szelleme győzi meg nemzetét teljesen és véglegesen a ma-

gyarság és haladás érdekének benső, elválaszthatatlan kapcsolatáról, arról, hogy élet-halál kérdése ránk nézve, hogy magyarságunkban műveltekké, műveltségünkben magyarokká legyünk. Ebben, csakis ebben van váltságunk az elmara-dottságból, halálos aléltáságból, fenyegető végromlásból. Ennek a gondolatnak kérlelhetetlen postulatumával indítja meg és folytatja fenséges harczát mindaz ellen, ami érvényesülésének nemzeti életünk bármely körében útját állja, és keresi a segítséget, időlegest vagy állandót, mindenütt, ahonnan támogatást remélhet. Harczol a kishitűség és elbizakodás, a maradiság és elhamarkodás, az önzés és gőg, de elsősorban és legkitartóbban a nemzetietlenség és műveletlenség ellen. A munka hazafiságát állítja szembe a száj hazafiságával. Együtt törekszik leverni hazaszerte a lelki és az anyagi szegénységet s fáradhatatlanul ostromolja mentsváraikat: az osztályönzést, az előítéleteket, avult szokásokat és intézményeket, a sérelmi politikát és formalismusát, felekezeti visszavonást, régi jogrendünk jogtalanságainak egész rendszerét. Reformot hirdet, de nemcsak a politikáét, hanem a társadalomét, nemcsak az intézményekét, hanem a lelkekét. Ezeknek meghódítása: Széchenyi lángelméjének legnagyobb bizonyysága és történeti munkájának alapja. Amit Dessewffy József, egy shakespearei idézettel, magára nézve mond, az egész nemzet elmondhatta: «Fülébe önté lelkét nyelve tüzével».

Hogy mi indította útjára, mi élesítette ki szemeit annak a nemzetlélektani mozzanatnak tekintetében, melyre egész reformtervét alapította: leghatározottabban megjelöli a *Világ*-nak egy

helyén: «Minél többet s mélyebben tekinték a múlt idők rajzába, mely leghívebb tükre a jövődők; minél tisztább világban kezdém látni a jelenkor eseteit: annál erősb hitté vált keblemben, hogy a munkásságnak legnagyobb rugója a honszeretet, a munkásságnak legbizonyosb követője a gazdagság, erő s erény, s hogy így a közgyarapodás, nemzeti súly s lakosok tiszta erkölce honszeretetből fakad leginkább». Naplójának számtalan helye bizonyítja, hogy erre az igazságra nemcsak a múlt és a jelen esetei tanították, hanem egyenesen a saját belső története. Széchenyi egyenesen a maga magyarságának indítékából fogott nemzetét nemzetté tevő munkájához. Érzéseivel szemben, mióta ezeknek teljes képét ismerjük, ítéletét és akaratát bizonyos felsőségben látjuk. Mindazt, ami nagy hivatásban értéktelennek vagy akadályozónak látszott, elnyomta vagy legalább elrejtette; ami pedig ennek irányában hevítette, azt belátásába, gondolataiba olvasztotta, tetté érlelte, szavának gyűjtő hangjában nyilatkoztatta meg. A maga példáján tanulta, hogy a magyar lelket, melynek részese volt, csak ennél a legősibb, legmélyebb, legeggyetemesebb érzésénél fogva indíthatja meg és vezetheti új életútjára. Bármily különböző vegyületekben, bármily torzul és visszásan mutatkozik is szemében; midőn új és egységes nemzeti fejlődést akar, csak ennek az egységes nemzeti érzésnek fölébresztésével, megerősítésével, salakjaiból megtisztításával, egységes célra irányzásával indíthatja meg. Életünk célját mindig uralkodó érzéseink tűzik ki, az egyesekét úgy, mint a nemzetekét.

Mindenekelőtt két érzés s ezekről érlelve két gondolat az, amit nemzetének lelkében meggyökereztetni és megszilárdítani törekszik. Egyik a nemzeti *egység*. Ez egység közérzése és közgondolata forrása annak az igazi életerőnek, melynek próbájára állítja nemzetét Széchenyi; emelkedésének és nagyságának föltétele, melyről álmodik. Egység az érzésben, a nyelvben, a munkában, a célokbán. Hogy ez az egység igazán megvalósuljon, egyelőre legalább a lelkekben, politikai, társadalmi, gazdasági, művelődési intézmények, hagyományok, szokások, előítéletek állják útját. «El vagyunk darabolva, mint a *Világ*-ban mondja, pártfelek, hitvallás, külön nemzetek s municipalis alkotmányunk által s ez az eldarabolás teszi hazánkat egy beteg, egy haldokló testhez hasonlóvá, melyben a vér nem kering». Azután a nagy választófal, melyet jogrendünk a nemzet és a belőle kizárt nép közé emelt. Politikai és hivatalos életünk nyelve, a latin vagy amint ő gúnyosan írni szokta: a «datán»; aristokratiánké a francia; városi polgárságunké a német és így tovább; s azoknak a különböző culturáknak foszlányai, melyek e nyelvekkel országunkban kavarognak, útját állják nemzeti művelődésünk fejlődésének. Ez a szaggatottság lekötve tartja, megbénítja, kiforgatja magából az igazi, teljes, feltétlen nemzeti érzést is, mely megtisztult lényegében éppen a közösségnek, az egységnek érzete. «Kiki szeresse felebarátjában a hazafit s embert s ne nézze, mi módon vet számot istenével s mely úton igyekezik mennyek országát elérni», olvassuk a *Hitel*-ben. Hogy hazaszeretetünk valóban nemzeti egységérzéssé legyen és hogy a jövő fejlődést ekként

szolgálja és irányozza : az Széchenyi magyar nemzeti agitatiojának, lelkesítő iratainak és példaadó tevékenységének egyik vezérgondolata. Mikor rendületlenül hisz ennek az érzésnek ősforrásában s erre hivatkozva lát munkához, mennyire kezébe kapta a magyar lélek ütőerét : mi sem bizonyítja jobban, mint a *Hitel Taglatatjá*-nak egy lapja. Dessewffy József, kiben a magyar conservativismus először támadt fel Széchenyi kritikája és eszméi ellen, áradó lelkesedéssel ír a *Hitel*-nek arról a szakaszáról, mely nemzeti szellemünk erősödésének, érvényének, győzelmének jogát és szükségességét hirdeti. «Mázsát nyomó szavak, melyeknek úgy kellene feküdni szíveinken, mint a véghetetlen sok mázsájú Aetna Briareus felett». Ebben egyek, ennek a szónak nyitva minden magyar szív.

A nemzeti egységben van a nemzeti erő. De a nemzetben, hogy megtisztult, megnemesedett nemzeti érzésével ezt az erőt teljes mértékben a rá váró nehéz munkára fordítsa : bizalmat kell ébresztetni elégségében, a munka sikerében, a jövő győzelmében. Ennek a *hite* az a másik motívum, mely Széchenyit vezeti s amelyet nemzetébe oltani törekszik. A maga fenséges hitét, hogy a szeretet erősebb, mint a halál, a honszeretet feltámaszthatja a haldokló nemzetet is. A történet-philosophiában egy akkor divatozó elmélet kapja meg, vagy inkább egy ötlet az emberi és nemzeti élet analogiájáról s ebből meríti, erre alapítja, vonatkoztatja újra, meg újra argumentatióját. A *Stádium* előszavában egyenesen hivatkozik Herderre, ki történetbölcseleti eszméinek tizenhatodik könyvében azt írja, hogy egypár század mulva

a magyar nyelvnek nyoma is elvész. Ez a jóslat széles körökben keltett komoly visszhangot, nemcsak a külföldön, hanem hazánkban is: a legfenségesebbet, a Sághegy magányos orma alól, Berzsenyi ódáját. De maga az a gondolat, melyből Herder jóslata fakadt, Széchenyit már régen izgatta. Már az első föllépte előtti évekből följegyzni naplójában, hogy Marosujvárt az öreg Mikes mondta neki: «Ami legnagyobb hibánk és szerencsétlenségünk, hogy Magyarország már nagyon vén». Az analogia érvényét elfogadva, magát a ránk vonatkoztatást, vénségünk, halálraérettségünk tételét egész szenvedélylyel fordítja meg. A nagy jövő munkás hitében kész megtagadni multunk nagy emlékeit: ifjú nemzet vagyunk, hirdeti; a mi mögöttünk van, csak előkészület; a férfikor nemes próbái és dicső erő kifejtése csak ezután vár reánk. «Boldogok mi, kiált fel a *Hitel*-ben, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hibái láthatók s hogy még távol tőlünk a vénség s koporsó!» «Hála az egeknek, sóhajt a *Világ*-ban, még fiatal nemzet vagyunk; nekünk nem fénylik a mult, ellenben más nemzeteknek nincs jövőjük; — kik szerencsésbek?» «Fiatal a nép, — csitítja aggodalmait a *Kelet Népe*-ben — s mind inkább erőre virul, melynek tagjai vagyunk s így a legnemesb, a legdicsőbb dologban, egy nemzet felemelésében vehetünk munkás részt». Nincsen könyve, melyben ehhez a gondolathoz újra meg újra vissza ne térne, ismét és ismét ne fejtegetné, vagy legalább ne vonatkoznék rá. Egész történetphilosophiai felfogásának gerinczévé lesz. Mikoriban először vivódik vele, szent akarattal hinni és hitét elterjeszteni akar-

ván, akkor születik legclassikusabb tanujául ennek az ifjú nemzetnek kebeléből egy kiskőrösi parasztházban a fiatal emberi szív világának legnagyobb költője. Az ő halhatatlan szavából is az a hit szól, melynek Széchenyi volt a hirdetője, mely az ő lelkéből hatotta át nemzetét. Ez a hit az ő ajakán találta meg azt az örök formuláját is, amilyen sohasem születik csak az észből, hanem mindig a szívből is: «Sokan azt gondolják: Magyarország — *volt*; én azt szeretem hinni: *lesz!*»

Sok érdekesnél érdekesebb problema fűződik Széchenyi pályájához. Aki a Ferencz császár idejebeli közviszonyokat csak felületesen ismeri is, bizonyára nem fog csodálkozni, ha e problémák közé sorozom azt is, hogy miképpen érthették meg őt. Amint lelkét kitárta: a nemzeti búbánathoz és lemondáshoz épp oly kevés köze volt, mint a múlt dicsőségében sütkérező nemzeti hiúsághoz. Új eszméknek és életnek előttünk merőben ismeretlen világát tárta föl; nehéz, ki nem próbált utat mutatott; egészen egyéninek látszó elszigetelt álláspontot foglalt el; olyan szokatlan hangon szólott, melyben forró lelkesedés és hideg gúny, erős bizalom és metsző kritika, oktatás és korholás eddig nem hallott, sajátos módon keveredtek s amelynek tekergős, zsúfolt, sokszor kúsza menete semmi kapcsolatot nem mutatott sem a magyar népi beszéddel, sem a curialis stílussal, sem Ciceróval. Újító szókincsével, néhány, merész szóalkotásával is Kazinczy iskolájához csatlakozik s a *Világ*-ban hosszú apologiát ír róla, ahhoz az iskolához, melylyel éppen a gyökerebb magyarság fejesővélva, szinte értetlenül

áll szemben. És mindennek ellenére megértették. Megértette még a maradiaknak tőle úgynevezett «rozsdás csoportja» is; de megértette különösen hazaszerte az a magyar ifjúság, melyre Desseffy oly bizton számított, hogy ellene sorakoztathatja. Megértették, de ugyan miképp, minél fogva? Egyszerűen lelkének annál a két erejénél fogva, mely minden szavából kitetszett és minden tettéből kisugárzott: nemzeti érzésénél és hiténél fogva.

Sőt nemcsak megértették, hanem megszívték. Nem érezték nemzeti sérelemnek, nem vették zokon sok zokszavát; a bölcsesség szeretetével hatott a szívekbe nemzeti hibáink kérlelhetetlen feltárása és ostromozása. Ami politikai szónokoknál majdnem példátlan s csak a középkor nagy penitencia-hirdetőinél és a reformatio erkölcsi megújhodást követelő prédikátorainál találjuk mását: Széchenyi, mikor vesszejét suhogtatja nemzetének tévedései, hiúsága, hibái, vétkei fölött, sőt nem egy, féltve őrzött eszményét rombolja szét: szinte ellenállhatatlan erővel ragadja magával. A titka, hogy, mint ama régi prédikátorok, ő is fel tudta nemzetének tártani vele dobogó, érte vérző szívét és meg tudta mutatni az üdvösség útját. Bizonyára volt, aki másképp gondolkodott; de nem volt senki, aki kételkedett benne. Legnagyobb ellenfele, a magyar hazafi-érzés legszenvedélyesebb tolmácsa, emelte őt mint magyart maga fölé. Milyen tanulság rejlik mind ebben ránk, ami korunkra nézve is! Nemcsak nagyobb, de keményebb, kérlelhetetlenebb bírálója sem volt nemzetünknek soha Széchenyinnél. De legkiméletlenebb szavaiban is mindig és min-

denkivel éreztetni tudja, hogy nem a lenéző idegenség, nem a kénytelen, alkudozó opportunismus, nem a föltételes hazafiság beszél belőle. Gúnyjában, támadásaiban a fájdalom, a keserűség reszket, ebben is legmélyebb magyarsága, legégőbb honszeretete. A szájas és magyartalan culturgőgnek, mikor reá hivatkozik, nem lenne szabad elfelednie azt a vallomását, mely naplójában szakad föl szívéből, hogy: nemzetét ostorozott hibáiban is szereti, és azt a másikat a *Világ*-ból: «A tett az első, a szó a második; az ember, a hazafi elül áll s csak aztán jó az író».

Igy kapcsolván magához nemzetét, fölemelte a nemzeti élet felfogásának nálunk ismeretlen magaslatába. Sok helyt megfesti a jövőt, de talán legszemléletesebben, a képzeletre ható legnagyobb erővel a *Stádium*-nak következő soraiban: «Országunk nagysága a tökéletesen elrendélt honi mechanika, mint: számos híd, egy mocsár sem, számos gőzhajó, egy korlátlan víz sem, sok színház, egy kóborló társaság sem stb., leginkább pedig a nagy tökélyre fejlett nemzeti erkölcsiség, mint: számos vagyonos, s egy ügyefogyott sem, számnélküli tanult, s egy tanulatlan sem, minden számon túli hazafi s egyetlen egy korcs sem.» Még előbb a *Hitel*-ben: «Évek tűnése után virágozzék egy nemesb s felemeltebb aera következtében a haza, mint örökre készült kert, melyben idegen a nyomorult, hol az ember méltósága szent, s melyben erény s ész a legszebb dísz!» Amint egyik legsűrűbben emlegetett és legszívesebben magyarázott tétele volt, hogy az egyéni jólét a nemzeti boldogulást szolgálja: akként kapcsolja bele ezt a nemzeti fejlődést is az emberiség életébe. Maga

a kapcsolat nem új; a nemzeti önérzet rég emlegeti egy közkeletű formuláját: a nyugoti kultúra hadi védelmét a keleti barbárság támadásai ellen. Ezt a feladatunkat jóformán befejeztük; multunknak lélekemelő emlékévé lett, de nem lehet többé jövő fejlődésünk irányzója. Széchenyi nemcsak újat, de fensőbbet állított nemzetének szeme elé: magának ennek a culturának, az emberiség haladásának szolgálatát, benne való részeségünkkel, a magunk módján. Rámutat már a *Hunniá*-ban: «Egy nemzet, mely sajátságainak kifejtésében valami egészre kiképezheti magát, oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része, és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasbra emelkedhetik vég-hivatása, a tökéletesülés felé.» Ezt az új feladatot fejezi ki a *Kelet népé*-nek egy sokat idézett helye, a nemzeti gondolatnak talán legszabatosabb, de mindenestre legmagasztosabb fogalmazása: «Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni s szep-lőtelen minéműségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához; az emberiség feldicsőítéséhez vezetni: kérdem, lehet-e ennél minden kesertől tisztább érzés; hacsak mint hangya ily megdicsőítéshez egy paránynyal is járulhatni, van-e ennél emberek közt, kiktől lelki örömek el nem zárvák, édesb osztályrész?» Széchenyinek minden szavai között talán éppen ezek fejezik ki legrövidebben és legtökéletesebben szellemének és pályájának történeti tartalmát és jelentőségét. Az emberi és nemzeti haladásnak egymást támogató összefüggése, a nemzetiség ereje,

mint a közös emberi tökéletesedés tényezője, az emberiség haladása, mint a nemzeti erőnek állandó forrása: ezzel az igazsággal van tele egész lelke, ennek válik prófétájává, ezzel alapítja meg az új Magyarországot.

Amily világosan látja a czélt és utat, olyan rendületlenül bizik benne, hogy a magyar nemzet géniusa ennek a feladatnak betöltésére alkalmas, képes és kész. Amint Széchenyi legnagyobb tanítványa, Kemény Zsigmond jellemzi: «Kemény faj, nyílt homlokú és merész szívű nép». Két fő vonása: nemzetiségéhez és alkotmányához való ragaszkodása. Életfentartásának ez a harczos, küzdő ereje hatalmas munkaerővé idomulhat. Ezzel az ösztönző erővel, általa egy nagy közösségbe fűzve s a maga érdekében minden emberi közérdeket legkönnyebben és legvilágosabban megértve, tiszta belátásával, méltó becsérzetével, romlatlan physicumával a népek sorompójába állva: meg fogja tenni kötelességét. Mindezek nemcsak magára, a maga sorsára értékesek, hanem az emberiségére is. Érték a nyelve: egy eredeti észjárás alkotása és őre s az igazságkereső elmének külön utakon talán új eredményekre kalauzolója. Érték a magyar parasztnak, «aki nem csókkal, hanem kézfogással köszönt,» egész komoly, férfias valója, melyről a *Hunniá*-nak néhány szép sora olyan vonzó és hű képet rajzol. De érték különösen szabadságszeretete, melyet Széchenyi nem szűnik meg újból meg újból kiemelni s jelentőségére rámutatni. Ez a jellemző magyar szabadságszeretet, a maga néplélektani kiirthatatlanságában és megtéveszthetetlenségében, nemzetünknek nemcsak politikai életét és nem is csak

a maga életét van hivatva szolgálni, hanem a szellemet is és mindenikét. Széchenyi, amily világosan látja nemzete ez új útra indításának nehézségeit, épp annyira tisztában van veszélyével. Egész erejével törekszik legyőzni amazokat és lángoló hévvel fordul emez ellen. Talán csak a *Blick* iróniája haladja meg maró gúnyban, ki-méletlen szenvedélyességben azokat a kifakadásait, melyeket a hazátlanság, a kosmopolitismus ellen intéz. «Mint a kiégő üstökcsillag iszonyú forgásában se határt, se utat nem tart, de mint átok a végtelen üregben magamagát emészti s napsystemákat rendít meg: úgy bolyong cél s törvény nélkül a hazátlan» írja a *Hitel*-ben. Történetphilosophiai fogalomrendszerébe is beilleszti a kosmopolitismust, még pedig mint a nemzeti elvénhedésnek legkétségtelenebb és legszomorúbb jelét. A társtalan, magára utalt, féltékeny magyar érzésnek nem ugyanaz a, faját és korát egyaránt jellemző haragja-e ez benne, amely Kisfaludy Károlytól Petőfiig költészetünknek is, a nemzeti lélek e legközvetetlenebb megnyilatkozásának, egyik uralkodó motivuma.

Széchenyinek éppen ebben az érzésben való részességét és reá hatását igyekeztem néhány töredékes vonással megvilágítani. Közpályájának menetét és egyes mozzanatait: terveit és alkotásait, sikereit és csalódásait még ebből a szempontból is szükségtelennek látszik fölidézni; ezek maguk érthetőbben és tanulságosabban beszélnek, mintsem hogy tolmácsra lenne szükségük. Gondolatvilágának is csupán azokra az általános vezéreszméire hivatkoztam, melyek éppen az érzelmi indítékot legmélyebbről és legvilágosabban tükröz-

tetik. De hogy egész létének, munkájának és nagyságának ez az érzelmi gyökere milyen erős volt, annak lehetnek fenségesebb bizonyosságai, de érdekesebb alig, mint jelentőségének az a folytonos fokozódása, melyet irodalmi munkássága tüntet fel. Kemény Zsigmond essay-irodalmunknak Széchenyiről írt remekében mély pszichologiai és politikai éleslátással fejti ki, mint lett «majdnem rögeszméjévé: esze által zsarnokoskodni szívéen». De ez a zsarnoki akarat, melylyel érzéseit féken tartja, a közpálya izgalmaiban, az országos élet forrongó hevületeiben, a népszerűség hullámtörései közt, a haladó korral egyre lazul, és az érzés, a maga közvetetlenségében, egyre beszédesebbé válik, egyre nagyobb helyet követel, egyre uralkodóbbnak tűnik föl, egyre jellemzőbbé lesz irataiban. Fejlődése éppen fordított azzal, amire közembereknél a tapasztalás tanít bennünket. Együtt nő mintegy a képzelet hevével s végül szinte a visionárius szenvedély tüzében izzik.

Írói munkásságának, mint életútjának három nagy stádiumára typikus jelentőségűek: a *Hitel*, a *Kelet népe* és a *Blick*. Az első csupa gondolat. Érzelmei csak motivumokat pendítve meg, egy-egy tételének kiszínezésében csillanva föl, vagy itt-ott néhány lelkesítő képben, szóban törve elő, de az egész gondolatszövedéknek még háttérébe szorítva. A *Kelet népe* irányában, célzatában, Kossuth veszélyesnek tetsző izgatásával szállva szembe, az ész jogát, elsőségét követeli a politikában; de szívének teljes fölindulásával, hazafi érzésének szent jogán, sebeire hivatkozva. E nélkül, a hazaszeretet aggodalma, kétsége, haragja nélkül, nemcsak hatása, de szinte értelme

sem lenne kassandrai intéseinek és kérésének. Azonban rettegő szívének kiáradása oly elnyomhatatlanul őszinte, oly kristálytiszt, hogy senki-nek sem juthat eszébe a hatáskeresés eszközé-nek nézni. Ha Széchenyi nem teljes tartalmával tárta föl lelkét, amit rejtegetett, az mindig az érzése volt; mikor az előtör, annak a bizonyága, hogy nem bír többé vele. És mindig kevésbbé és kevésbbé bír. A *Blick*-nél szenvedélyesebb prózát sem a *Síralmas panasz* szerzője, sem Kossuth nem írt soha; verset is talán csak Petőfi. Egy vulkán kitörése ez a könyv, mely köveket szór és lávát ont; de gyilkos köveinél és pusztító lávájánál félelmesebb gyűlöletének tüze és haragjának kavargó füstje. Bachot és rendszerét, erőszakosságait és képmutatását erkölcsi felháborodásával, Schwarzenberg herczeg cynikus vérszomját keserűségének tajtékozó dühével, Albrecht főherczeg sikertelen kardcsörtetését fölényes és lenéző iróniával árasztja el. Csak magát az ifjú fejedelmet kiméli, kinek belátásából és szívéből hazája sorsának jobbrafordultát remélni sohasem szűnik meg. Íme, hova ért el, hova sodorta sorsa a hideg, gyakorlati, számító Széchenyit! Ifjúkori naplójából tudjuk, hogy *Bánk-bánt* «veszedelmes tendenciája miatt» rossz darabnak tartotta és csodálkozott rajta, hogy a Nemzeti Színházban előadják. És a *Blick* egy lélekállapotot tár föl, a magyar lélek történeti tragikumának egész sajátos forrongó világát, mely királyhűségének rendületlenségében és nemzeti érzésének izzásában oly csodálatosan közel mutatkozik nem is Bánkhoz, hanem Peturhoz.

Ez a fejlődés, amint subjectivitása mind tel-

jesebben bontakozik ki előttünk munkáiban, életének tragikus bonyodalmával és végzetével halad előre. Megindul, mikor Kossuthal és a közhangulattal először kerül szembe s befejeződik, mikor a forradalom után ennek a közhangulatnak szenvedélyében is újra egygyé lesz nemzetével. Tragikuma abban gyökerezik, hogy amit érzésével indított meg, az rohamosabban indult fejlődésnek, mint a magok, melyeket gondolataival vetett el. Az ő lelkének tüzetől lánggra kapott a magyar önérzet, az erőnkben és jövőnkben való bizalom, az áldozatkészség és hősiség. A nemzet követelte a jövőt, melyet ő ígért neki, de talán korábban, mint amikorra biztosan megalapozhatta. Ő csak biztos alapon, minden magyar kéz munkájával, minden magyar fej okos belátásával, minden magyar lélek türelmével és kitartásával hitte és akarta fölépíteni az új Magyarországot. Igazáról meg tudta győzni nemzetét, de az érzések, melyek igazsága által ennek nyomában fakadtak, gyorsabban fejlődtek, mint igazi és végleges győzelmöknek lelki föltételei. Közöttük a legfontosabbak, a legelengedhetetlenebbek: a kötelességtudás és felelősségérzet, kicsinyben s nagyban, a nemzeti munkának egész vonalán. Ezek már nem születhetnek meg hirtelen, bármi mély és nemes fellángolásból; csak hosszú, czéltudatos, átalakító culturmunka eredményei lehetnek. Katastrofánkból, melyben egyetlen vigasztalásunk volt a Széchenyitől fölébresztett nemzeti érzés hősi helytállásának dicső emléke, Deák bölcseségével kiszabadított ugyanez érzés rendületlen ereje a balsorsban. De az ő munkája koránt sincs befejezve most sem: annak az új Magyarországnak

nak kiépítése, mely kifejtett nemzeti erejével, anyagi és szellemi erejével megvetvén a maga biztosságának alapját, szolgálja az emberi haladást. Az építés terve azonban meg van: az ő szelleme nemcsak kortársainak szólt, hanem a jövőnek, a meszsze jövőnek is. Amint nem is egy kor lelke szólt belőle, hanem nemzetéé, szellemében sem egy kor problémájának megoldása érett, hanem egész nemzeti életünké, ennek további folyamáé. A bécsi császári palotának pompás kapuzatában Fischer von Erlachnak, egy közel két századja elhunyt nagy mesternek tervét valósította meg nemrég ezer és ezer munkás kéz: így kell nekünk a nemzet minden napszámosának, Széchenyi munkáját folytatnunk, eszméit közelebb vinnünk a megvalósuláshoz. Folytatnunk különösen a nemzeti lélek erősítésének és nemesítésének munkáját, nemzeti érzésének ápolásával s kötelességtudásának és felelősségérzetének fejlesztésével.

De Széchenyinek nemcsak gondolatai a mi világosságunk, hanem érzései is tanulságaink. Ő nemcsak lángelméjével lehetett és volt feltámasztója és iránymutatója nemzetünknek, hanem magyar lelkével is. Történetünknek egész folyama, fajunknak egész élete arra tanít, hogy a nagy munkát csak annak az eszménynek hevületében folytathatjuk a siker bizalmával, mely őt és általa nemzetét megindította: a nemzeti eszmény uralma alatt. Világfelfogásunk sok fordulót ért; de tengelye mindig ez maradt. Ez létünk bélyege, legbelső ereje, történeti folytonosságának elve, mely miben sem gátolta, mindig megsegítette, ha kellett: megmentette. Ez ismertette föl vele,

Széchenyi lángszelleme által, a közös emberi haladásban, culturában a maga nemzeti érdekét. Ez vezette eleddig, kivétel nélkül, valamennyi lépését előre s a természeti törvény biztosságával mondhatjuk: míg magyar nemzet maradunk, ez fogja vezetni. Más szóval: addig maradunk magyar nemzet, míg ez vezet bennünket.

III.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN VALLÁSOSSÁGA.

Irta PROHÁSZKA OTTOKÁR.

Midőn *Széchenyi István* gróf vallásosságát bemutatni készülök, szemben látom magam azzal az általános előítéllettel, mely szerint nem igen tudjuk párosítani az erős gazdasági érzéket a vallás transcendentális irányzatával s az erősen földszagú lelkeket nem tartjuk alkalmasaknak az istenességre. Voltak, s köztük van *Beöthy Ákos* is, kik azt állították, hogy *Széchenyi István* mindezek fölé az anyagi érdeket helyezte; vannak, kik *Széchenyi István* egész irányzatát a «gazdagodjunk» jelszóval akarnák jellemezni, amely gazdagodástól minden egyéb háttérbe szorúlna: az ilyenek természetesen alig találnák érdekesnek, hogy *Széchenyi* vallásosságával foglalkozzunk, vagy nem látnának vallásosságában egyebet, mint formalismust s családi traditiókat, melyek eleven életté nem váltak benne. Azonban bátran kijelenthetem, hogy ez a fölfogás téves, már csak azért is, mert egy gazdag s mély lelkületnek méltatására nem indulhatunk ki a gyakorlati irányzat olyatén elemzéséből, mely a gyakorlatiasságot szembe állítaná a lelki világ iránti érzékkel s a bensőséggel; hanem szemügyre kell vennünk az

élet összes értékeiben való concret állásfoglalását, s ugyancsak mikor lelki világot akarunk jellemezni, akkor azt nem egyes kijelentések általánosításával, hanem az öntudat nagy orientatioinak kiemelésével kell megtennünk. Kell ezt tennünk azért, mert sem az állás, sem a foglalkozás nem határozza meg az ember szellemi irányát, hanem meghatározzák azt azok a feleletek, melyeket az élet problémáira öntudata ad. *Széchenyi István* megadta e feleleteket, mert meg kellett adnia azokat; *Széchenyi*-nek állást kellett foglalnia az élet szellemi értékeivel s irányjaival szemben, hiszen már kortársai is azzal gyanúsították, hogy nincs érzéke az ideális javak iránt; kortársai is azzal vádolták, hogy csak gazdasági érdek s haszon iránt van szíve: s ő ezekkel szemben rámutat az élet ideális irányára, mely szerint «a léleknek kifejtett gazdagságait kell boldogságunk alapjává tennünk s nem az anyagnak oly hamar elhamvadó kincseit» (K. N. 21.), s legjobban bemutatja saját lelkületét, mikor oly altruismust kíván szolgálni, «melynek nem kell istállóí vagy üzleti érdektől szükségképpen szaglania» (Világ 241.) Igaz, hogy mindig számol anyagi tényezőkkel s azokat fejleszteni is akarja; igaz, hogy gazdasági megújhódást sürget s munka révén akarja fölemelni az elmaradt országot, — gazdaságilag akarja megalapozni a nemzet életét —, de teszi mindezt azért, mert észrevette a gazdasági tényezőknek rendkívüli hatását a társadalom életére s mert meg van győződve, hogy felsőbb emberi életet csak emberfölényesen lehet élni; előbb az embernek észszel s kézzel el kell foglalnia a földet, hogy azután szebb, neki való, tehát

szellemi érdekeinek is megfelelő világot építhessen föl magának.

Széchenyi István-nak volt érzéke e felsőbb világba való behatolásra s éppen *gyakorlati érzéke volt összhangban a szellemi életnek azzal a sajátos tendenciájával*, amit vallásnak hívunk. Gyökerében ugyanis a vallásosság élethajlam és érzék; a lélek fakadása s ösztönös kilendülése a világontúli után. Van a léleknek sokféle tehetsége s minden tehetségnek meg van a maga fakadása. Megnyilatkozik a lélekismeretben, megnyilatkozik érzésben, meg művészi, alakító hajlamokban s ugyancsak megnyilatkozik még egy eredeti, genialis életirányzatban, a religióban, mely mint hajlandóság és ösztön és vágy igazítja el a lelket Isten felé. Ez az érzék természetesen kölcsönösség s egymásrahatás viszonyában áll a szellemi élet többi functióival; az ismeret segíti, a művészet szolgálja, az erkölcsi érzés szítja a vallásosságot, ahogy viszont az erkölcsösség s a művészet a vallás talajából szívja erejét; de azért a vallásosság mint hajlam és érzék sajátlagos s önálló tendentia, mely mindenféle combinatióban jelentkezik a lélek többi tehetségeivel. Azért vannak vallásos és vallástalan tudósok, vallásos és vallástalan művészek; vannak vallásos csillagászok, mint *Kepler*, vallásos mathematikuskok, mint *Pascal*, és vannak gyöngé s hideg vallású theologusok. S ugyancsak vannak vallásos s vallástalan politikuskok; vannak vallásos és vallástalan nemzetgazdászok, — vallásos és vallástalan gyakorlati emberek. *Széchenyi István* az előbbiekből való; az ő *gyakorlatiassága vallásos lelkiülettel párosult*.

Az ilyen gyakorlati embereknek a vallásossága nem abstract világnézetek kialakításában, nem philosophiai elmélyedésben s tanoknak rendszerbe foglalásában áll, hanem az élő Istennel való eleven kapcsolatban, hozzá való gyakorlati magatartásban, tehát eleven életben. A vallás nemcsak gondolat s ismeret Istenről, hanem kapcsolat Istennel, melyet az ész megvilágít ugyan, de meg nem teremt. Az érzelmi fogalmak csak segítenek rá, de nem bennük van a vallás, mint ahogy nem a fogalmakban van az egészség, a szeretet s az öröm. A vallás nem is világnézet, nem is philosophia, nem is theologia; mind ez csak elvonás, csak rendszerbe foglalt tan; mind ez csak fogalom, nézet, ismeret, de nem gyakorlati magavi-selet. Értelmesek lévén, természetesen nem lehetünk meg nélkülök, kell valami belőlük minden vallásos lélekbe; hanem a vallás más lesz, több lesz; annyival több, amennyivel több a valóság a róla való fogalomnál. A vallás a lélek eleven személyes viszonya lesz Istenhez, a transcendentális valósághoz, eredeti, egyéni s meleg kapcsolódás lesz. Vele, «a Valakivel», mely kapcsolódás a lélekben mint tisztelet, hódolat, odaadás, bensőség, szeretet s megnyugvás jelentkezik. Ez több mint minden tudás és ismeret; több, mint minden világnézet, azért több, mert személyes s amellett világfölnyes viszonyt jelent. A világnézet nem két egyéniségnek személyes viszonya, nem kettőnek egymásra hatása, egymáshoz közeledése és egymásnak megéreztetése; hanem a világnézet szemlélet és ismeret. Míg ellenben a vallás a végtelen valósággal való eleven összeköttetés s életet meghatározó s kitöltő gyakorlati viszony.

Aki vallásos, annak nemcsak eszméi s gondolatai vannak; — annak nemcsak köze van a világhoz, hanem köze van a világban megnyilatkozó s a világot meghaladó végtelenhez s az kapcsolódik is vele. A vallástalan embernek a világ minden s ő abban elhelyezkedik, ahogy tud s érvényesül, mint mechanikai adat a nagy történetes actióiban s reactióiban; de a vallásos ember az, akinek a világ nem minden, sőt csak valami s aki ebből a valamiből, mint fölényes adat, mint egyéniség kimered, hogy a lét okával, a világon előmlő észszerűségnek s az élet céljainak hordozójával kapcsolatba lépjen. Az ekkép hangolt s tájékozott lelkületet vallásos lelkületnek mondhatjuk.

Széchenyi Istvánnak ilyen, a világon túlira beállított lelke van. Szemléli a nagy világegyetemet; naplójában kifejti, hogy a világ alkatrészei elvényülnek, hogy megint megfiatalodhassanak; támadnak s elmúlnak; egymást váltja föl az örök romlás s teremtés; de a lét s az élet Isten felé van irányítva, ki egyedüli kútfeje minden jónak s magasztosnak. Mennél közelebb jutunk hozzá, annál tökéletesebbek, azaz boldogabbak, minél távolabb állunk tőle, annál szerencsétlenebbek vagyunk». (N. 1819 máj.) Ebben a végtelenségben minden csak a körül forog, hogy a súlyegyent megtalálja s az örök harmóniába beilleszkedjék. (N. 1819 nov.) Örök harmónia, mily nagy elv s diszharmónia csiráit magában hordozó lélekben, mily nagy szükséglet, mely mint elementáris fölismerés s vágy jelentkezik benne.

Az Isten felé való eligazodás szükségét érezte *Széchenyi* s a lélek természetéből eredeztette azt: «Egyik vallás a másik után tünedezik el ugyan

a földszinéről — írja egy helyen — de a vallásos érzület, mely azokat alkotta, soha sem lesz kioltható az emberek szívéből.» A reális világ talaján álló férfiú élenken érezte, hogy lelkünknek felsőbb, eszmei világba kell belenőnie, csak úgy, mint ahogy a földre vetett magnak levegőben s a napsugár milieujében kell szikeit kigöngyölyítenie. «Ha szórakozás által egészen el nem szédül a fejünk s tökéletes állatiségbe nem merülünk, bizonyosan felnyílik néha előttünk az élet komolyabb pillanataiban saját bensőnk.» (Üdvlelde 1—3.) Gyakorlati lelke oly földszagú volt, mint a friss szántás; gondolataiból s gondjaiból kenyérillat áradt, de azért épp úgy érezte az erős életnek azt a másikat, nem kenyér-, de lélekillatú szükségletét, azt, hogy kapcsolatban álljon az érzékfelettel. Ezt az orientatiót természetesnek tartja, annyira, hogy más életirányítást nem tud megérteni: «Szánakozva bámulok — írja — az Istenhez soha nem térőn. Bámulom erejét, de sajnálom őt rokontalansága miatt a legfőbb jóval.» (Üdvlelde 37.) *Széchenyi* szerint vannak hideg lelkek, kik nem rokonjai a végtelennek; ő nem ilyen. Ő érzi s átéli a kapcsolatot s akarja, hogy az meleg s eleven legyen. «Előttem — folytatja ugyanott — csak az látszik talpraesettnek, aki csend s béke közt naponta felemeli lelkét a Legdicsőbbhöz.» De nem azért emelkedik föl Hozzá, hogy megértse, hanem, hogy megnyugodjék benne. «Az Istent — írja — a szegény emberi elme felfogni nem képes. De hinni kell benne, szeretnie kell őt s reményét kell belé vetnie.»

Megszállja ugyan hébe-korba őt is a bizony-

talanság érzete; különös borzalom vesz rajta erőt, mikor arra gondol, hogy majdan egy ismeretlen világba kellend lépnie; de vallásos lelke a borzalmat legyőzi s a nem látó, hanem csak sejtelmekkel dolgozó értelem felől emelkedő kéteelyeket nagy érzelmi s akarati kilépéssel visszaszorítja, hogy megnyugodhassék. Neki Isten léte, hozzánk való viszonya, vele való kapcsolódásunk nem probléma; ezen ő túl van. Ha néha elsötétül is lelke, ha naplótöredékei néha kislélekű kitéréseket rögzítenek is meg, az elsötétülést nem szabad tagadásnak vennünk s a lélek egyes kitéréseit nem szabad a lelkülettel azonosítanunk; ezek ingadozások s hangulatok, de nem megállapodások. A kedélyhullámmás nem bűn s az érzelem nem elv, ha papirra vetjük is. *Széchenyi István* nem töri magát theologiai problémák után, sőt nem sokat tart azokról, kik «a titkok után való sóvárgásukban egész életüket avval töltik, hogy az Isten, a Szentháromság és az emberi lélek mibenlétét magyarázgassák s matematikai formulákba foglalják»; de azért tapasztalja, hogy «a kicsiny épp úgy, mint a nagy s minden, amit érzékünk útján észlelünk, békéről, jószágáról s mindenhatóságáról beszél nekünk.» Az ő felfogása is tehát az, hogy nem sok abstract theológiára van szükség, hanem igenis szemre, mely az Isten műveit s a művekben Istent lássa. Éppen gyakorlati érzéke segíti őt rá a világ s az élet észszerűségének szemléletén át az Isten iránt való bizalomra s megnyugvásra.

Ezt az Istent imádja s szereti, feléje fordul és segítségét kéri. Vallásos lelkét árasztotta ki, mikor 1820 dec. 26-án így imádkozott naplójában:

«Mindenható bírāja az embereknek s a megfoghatatlan nagy mindenségnek! Ki előtt ámulattal és imádattal borulok le s csak gyengeségemet és szorongó szívem dobbanásait érzem: engedd megérlelnem magamban azt az erényt és tökéletességet, melyet az ember, minden fogyatkozásai s tomboló szenvedélyei dacára, már itt e földön is elérhet. Add nekem azt a benső vigaszt, a lélek ama nyugalját, mely nélkül a röghöz kötött halandó a Te szemléletedben nem gyönyörködhetik s lelke azt a földfeletti szárnyalást el nem érheti, melyre az ájtatos ima a tétovázó kedélyt, ha csak rövid perczekre is, képesíti. Aczélozd meg bennem a gondolkozási erőt, hogy habár még a földi léthez vagyok kötve, lelkileg halott ne lehessenek s tiszta képzelettel emelkedve föl Hozzád, a te jóságodat és nagyságodat megismerhessem és földi pályám czélját is felfoghassam. Szabadítsd meg lelkemet az előítéletektől s töltsd meg szívemet véghetetlen béketűrőssel és szeretettel az egész emberi nem iránt. Vess fátyolt elmúlt életemre s engedd meg, hogy tapasztalataimból, élményeimből, hibáimból s vétkeimből az, ami legüdvösb lesz, háramolhassék reám s végre oly utakon, melyeket te vélsz legjobbaknak, vezess el engem hozzájuk, akiket oly forrón, oly igazán szerettem.»

Ha *Széchenyi* lelkéből ily forró, igazi imák fakadtak, akkor gondolhatjuk, hogy ő az Isten-nel való kapcsolatot lelke mélyében át is élte s nem csodálkozhatunk azon sem, hogy az erős cselekvés embere lévén, vallásosságának positiv formában s concret gyakorlatokban is kifejezést adott.

Ha ugyanis a vallásosság csak elvont tételek hite s csak világtól elforduló érzés volna, mely a szív bensőségébe zárkózik, akkor tán kétségesnek látszhatnék, hogy a gyakorlati életnek s tanoknak hősei, oly emberek, mint *Széchenyi* voltak-e s általában lehettek-e gyakorlatilag vallásosak; de ha a vallást egyéni s gyakorlati életnek tartjuk, akkor csak természetesnek találhatjuk, hogy épp a gyakorlat s az erős cselekvés emberei lesznek rá hivatva, hogy azt átéljék s magukban kialakítsák. Anglia s Észak-Amerika ezt fényesen illusztrálja. *Széchenyi* is praktikus hívő s lelkes katolikus volt. Nem volt az a liberalis, aki abból indulva ki, hogy minden templomban lehet imádni Istent, hát egybe sem megy bele. Az ő gyakorlati s cselekvő vallásosságával ellenkezett az ilyen elmosódott, tehetetlen lelkiület. Ő megtartotta az egyház parancsait; különösen a húsvéti gyónást soha sem hagyta el. Mély bepillantást enged vallásos kedélyvilágába az, amit naplóiban az ilyen vallásos gyakorlatokról olvasunk: «Amit saját hitemben — írja — a legfelségesebbnek talállok, az a teljes megalázkodás Isten előtt. Ily diadalt vivhatni ki önmaga felett a legelső és legtisztább erkölcsi gyönyör, melyet az ember érezhet. S lehet-e az önmegtagadásnak nagyobb foka, mint egy, tán csekélyebb értékű embertársunk előtt minden hiúság félretételével egyenkint leleplezni vétkeinket, erkölcsi fogyatkozásainkat s oly rossznak tüntetni föl magunkat, aminőnek bizony nem szívesen láttatjuk az emberek által magunkat. Én ez önmegtagadásra mindig könnyen rá tudtam szólni magamat s nem átallottam olykor a legbutább olasz pap előtt feltárni egész valómat s keserves könyözönben áradozni.»

Ugyanígy akarta másoktól is megtartatni a vallás külső formáit; mert, «akik a vallás külső formáit megvetik — írja az Önismeretben (219. lap.) — gyakran ártalmasabb hatással vannak, ha mellette jó és feddhetlen emberek is, a reájuk figyelőkre, mint a romlott erkölcsűek és féktelen életűek, mert az emberek ostobább része, mely a magasabb állásúhoz természetesen vonzódik, példájok után indulva észrevétlenül ejtené el a vallást, anélkül, hogy erkölcsileg azért megjavulna.» Mikor azonban a vallás külső szertartásait mindenkitől megtartatni akarja, ugyanakkor a formában mindenütt a lényegét keresi s ez a lényeg a szeretet. «Tartsa meg — írja ugyanott — mindenki saját hitvallása formáit; ez szükséges. De a fődolog mégis az marad, hogy ember-társaival jót tegyen.» S a szeretetet, mint türelmet s jóindulatot mások vallásos meggyőződéseiről is akarja gyakoroltatni; mert «akár keresztények, akár más felekezetűek az emberek, ha felebarátaikat szeretik s jólétüket emberiesen előmozdítják, a kereszténység szelleme hatja át őket is;» (Stad. 108.) lélekszerint tehát közel állnak egymáshoz.

S ez volna *Széchenyi* vallásosságának az egyik gyökere, mely mint érzék s hajlandóság jelentkezett benne s mely azután éppen lelkületének gyakorlatiassága folytán gyakorlati viszonynyá, eleven kapcsolattá fejlett ki benne.

Van azután *Széchenyi* szellemi világának egy más sajátos vonása, mely a vallásosságnak psychológiájával rokon s mely tehát őt is vallásosságra hajlíthatta s hangolhatta; ez a vonás a reformátori irányzat, mely minden ponton meg-

látja a hiányt, mely mindennel elégedetlenkedik s mindent meg akar reformálni, miután hisz jobb jövődőben s dolgozik eljöttén. *A vallásos lelkiületnek is az az egyik jellege, hogy valami radikális elégedetlenség jelentkezik a lélekben*, mely nem éri be a világgal, hanem a jobbat várja. Ez az elégedetlenség abból a szemléletből való, mely a világban szükségképpen a végességek s tökéletlenségek rendszerét látja, mely fölpanaszolja, hogy ismeretünk gyöngye, hogy kedélyvilágunk sejtelmekre, félelmekre s folyton változó ingerek reactioira van beállítva, hogy öntudatunkat az a kinzó észrevevés tölti el, hogy tulajdonképpen kielégítésre itt nem is számíthatunk. Hiszen áradó életfolyam sodor s beláthatlan fejlődés útjain kényszerülünk előrehaladni, melyek nem kérdeznak minket s melyeknek ellentállni egyáltalában nincs hatalmunkban. Érezzük a tér s az idő korlátaiban, az ismeret tartalmának szerénységében, az életfolyásnak hullámszerűségében az élet megszorításait s ettől el lehetne sötétülnünk s pessimizmusra is hajolhatnánk; de lehet az elégtelenségre s elégedetlenségre másképp is reagálni — s ez a vallásos lelkiületnek lesz sajátos reactioja a melanchóliára — lehet úgy reagálni, hogy nem az elégedetlenség lesz úr fölöttünk, hogy nem merülünk világfájdalomba, nem esünk kétségbe, hanem az elégedetlenséget kitöltő s az elégedetlenséget megszüntető győzelmes élet vágyával és hitével oldjuk meg a problémát. *A vallásos lélek ugyanis az elégedetlenség érzetére a különb élet vágyának reactiójával felel.* Nem merül ki abban, hogy constatalja az elégtelenséget s szenvedjen alatta; hanem a nagy

ezélok hite egy különb, jobb élet reményét kelti föl benne. Az elégedetlenség nem fajul el életfojtó világfájdalommá, hanem türelmet s a jobbat bizton váró reménynyé nemesbül.

Széchenyi István-ban megvan a léleknek ez a mélyen járó elégedetlensége, de ugyanakkor az a vágya is, mely a jobbat várja. A világ elégtelensége, a léleknek a földön túl való s folyton jelentkező gravitációja, a lét befejezetlensége, nemkülönben a töméntelen sok baj és szenvedés: finoman érző lelkét egy más s fölényes élet felé igazítja. Lehetséges, hogy ez az elégtelenség és elégedetlenség az ő melancholiára hajló lelkében sokszor vészthozó erővel is jelentkezhetett, azonban nem úgy, hogy az élet czélszerűségébe s egy fölényes, jobb életbe való bizalma megrendült volna. «Kell lenni — írja 1819-ben — egy másik jobb életnek, mert, aki itt a legszerencsésebb, tulajdonképp az is igen nyomorúlt lény.» *Széchenyi* hozzá még nemcsak a világ bajait, hanem elsősorban a maga nyomorúságát érezte át mélyen. Öntudata, belső érzéke ki nem elégíti őt. Lelkiismerete vádolja; fölpanaszolja botlásait, szerelmi kalandjait; de ez az elégedetlenség, amennyiben vallásos, nem vált benne életfanyasztó hatalommá; sőt ellenkezőleg éppen az élet igazságtalansága és nyomorúsága segítette őt rá a győzelmes jobb életbe vetett hitre s reményre. A vallásosság melancholiája benne is reménnyel volt teleszórva; a világ avarja az ő vallásos szemléletében is tavaszi erdőhöz hasonlított, mely csupasz ugyan és szürke, de a szürkésre mindenfelé fakadó, zöld fények esnek.

Ennek megvilágítására elég hivatkoznom arra,

hogy *Széchenyi István* életenergiáját vallásossága fokozta, amennyiben őt a legnagyobb reformra, t. i. az élet kialakítására s a nemes, tiszta erkölcsiségnek önmagában való kifejezésére indította. *Széchenyi István* mélyen át volt hatva attól a hittől, hogy az élet munka s az igazi, hivatott reformernek belső súlyát semmi sem tűn-teti föl annyira, mint az, hogy *e munkát első sorban nem külső művekre s társadalmi föladatokra, hanem az élet értékeinek öntudatunkban való megteremtésére irányította. Széchenyi István* nem volt skeptikus, sem cynikus; s épp oly kevésbé volt csak elméletileg hívő, hanem gyakorlatilag hívő ember volt, aki meg volt győződve, hogy a hit is tett, hogy a vallás is erő és munkásság; meg volt győződve — s erre saját gyakorlati érzéke vitte rá, — hogy minden boldogságnak — az időben épp úgy, mint az örökkévalóságban — alapjait nekünk kell megvetnünk s hogy minden ingert s motivumot, az isteni életnek motivumait is, nekünk kell átélnünk s hogy ez mind munkába s fáradságba kerül. Az ő vallásossága annyira gyakorlati s erkölcsi irányú volt, hogy az ő szemeiben legnagyobb mű a világon: a jó ember s a legértékesebb tartalom a szép lélek volt. «Az embernek legszebb tulajdona — írja a Világban — a szép lélek, csak az és nem egyéb határozza meg valódi becsét... A lélek tökélyét vagy tökéletlenségét nem nyilvánulásának módja s nem az dönti el, hogy miképpen szól vagy ír, hanem, hogy hogyan cselekszik és hogyan él.» (Világ 244.) Isten minden jó és tökély s a valóság arra indít, hogy minél közelebb jus-sunk hozzá, vagyis, hogy minél jobbak s töké-

letesebbek legyünk. «A tökélyhez való közeledés boldogít, — írja **naplóiban** — mert az Istenhez való nagyobb vagy kisebb hasonlóságot foglalja magában. Ennek mértékéhez képest van a tökéletlen lelkeknek oly sok fokozata.» (Üdvlelde, 37.)

Széchenyi István érezte, hogy a tökéletességnek ugyancsak alacsony fokán áll; azért meg is szállja őt néha a kislelkűség. Néha már csak arra tart számot, hogy tanácsával legalább másoknak készítsen szebb s boldogabb jövőt; szerelmi balsikereiből s folytonosan fölpanaszolt botlásaiból következteti, hogy ime neki, szerencsétlennek, nem marad már **más választása**, mint szolgálnia mások javát, ami által saját vétkeiért is eleget tehet. De a lehangolt érzésektől eltekintve, nagyon is élénk volt benne a belátás, hogy érzéseit értelmével kell ellenőriznie, azokat nemesítenie s féken tartania; belátta, hogy eszének kell uralkodnia szenvedélyei fölött s hogy az ő feladata is az, hogy az élet tartalmát öntudatának tisztaságában s finomodott érzéseiben keresse s találja föl.

Látni való ebből, hogy *Széchenyi István* vallásossága ugyancsak *activ* s a szó legnemesebb értelmében erkölcsi irányú volt, mert hisz első sorban vallásos kötelességének tartotta a jobb embernek önmagában való kialakítását s épp mert ilyen volt vallásossága, azért egy ponton sem bénította *Széchenyi István* reformátori lelkületét. Vallásossága nem állt útjában tettvágyának. Hiszen ez a vallásosság nem volt életunt; nem fordult el a világtól s *legkevésbé sem tompította el érzékét a földi értékek iránt*, sőt szigorú val-

lásossága mellett megvolt benne a földi értékeknek nagyrabecsülése. Ő az életnek nagy jelentőséget, a munkának nagy méltóságot tulajdonított. Ő az életet nemcsak átmenetnek nézte, melyen minél előbb át kell esni; nála az életet nem fátyolozta be a halál vágya s az erény és a lelki nagyság valóságát nem mérte a jövő élet utáni vágyon. Ő értéknek tartott jólétet, kulturális haladást, testi erőt, egészséget, ügyességet, szerelmet, házasságot, mert nem elszigetelten, mint külsőséges adatot, hanem mint az emberséges életnek betétjét s mint a lelkiségnek eszközét nézte. Ő a világban s az egész életen isteni gondolatokat látott, melyeket ki kell fejleszteni s kifejlesztésükben isteni akaratot tisztelt. Ehhez az isteni akarathoz akarta mérni az emberi akaratot, mely akkor lesz jóvá, ha ezt a mértéket megüti.

Ezt az egész valláserkölcsei felfogását a világnak, az életnek s a munkának nagyon szerencsés lelkületnek kell tartanunk, melynek kialakítása nem mindenkinek sikerül; sőt sokszor éppen a vallásos lelkű emberek bizonyulnak itt balkezűeknek. Ők ugyanis veszélyben forognak, hogy az örökkévalótól az ideiglenest ne ítéljék meg helyesen, miután e kettőt, az örökkévalót s az ideiglenest, szembe állítják egymással. Pedig e kettőt nem szabad szembe állítani. Hiszen az idő nem tagadja s nem ássa alá az örökkévalót. Az idő nem ellensége az örökkévalóságnak. Isten ugyanis úgy rendelte, hogy e kettő egymáson épüljön fel s hogy az idő hordozza az örökkévalóságot. Ő állította be az időbe az emberi érzékeket, melyek mind tiszteletreméltók, miután Isten szándékai szerint a jobb életet szolgálják. E

felfogásban az idő, az élet, a munka, a földi lét szépsége s szelleme erkölcsi érzékké válik. Nem fogjuk a földi életet az asketikus ideállal sem ellentétbe állítani, mint valaki, aki írta: «Früher wurde mit Begeisterung gepredigt, man solle den Leib kasteien und das Fleisch durch Hunger und Nachtwachen mürbe machen und abtöden; jetzt wird man eingeladen, sich am Turnreck zu stärken und mit Brausebad und Frottirhandtuch die Haut in einen christlichen Zustand zu versetzen.» Erénynek s askézisnek célja nem a test letörése, hanem az, hogy minden érzék bennünk s körülöttünk — tehát test, erő, egészség s szépség is — az ideális irányt, tehát a lelket szolgálja.

Széchenyi István valláserkölcsei érzületének nemessége kitűnik abból is, hogy ő a socialis reményekben s törekvésekben is látta Isten gondolatait, amint hogy egyéni üdvösségünkre vonatkozó reményeinken kívül vannak sociális reményeink is. Akart jobb világot s a jobb világban több igazságot és több boldogságot. Akart jobb közéletet, melyben az egyes ember is szerencsésebben tájékozódjék. Gondolta, hogy nem a szegénység vezeti a népeket tökélyre s hogy egyéseket épp úgy, mint népeket erkölcsi culturára képesebbé tesz a jólét, mint a szenvedés s a keserves nélkülözés. S e nagy sociális eszmék s irányzatok érvényesüléseért küzdött és dolgozott; hangsúlyozta a komoly munkát úgy, hogy szellemi tényezőkre, pl. a szalmalángú lelkesedésre sokkal kisebb súlyt látszott fektetni; pedig voltaképp a szellemi világot, a műveltséget s az erkölcsi haladást szolgálta, mikor a szellemi világ-

nak a nemzet életében hiányos föltételeit önző s hideg számítással, kérlelhetlen következetességgel, a hibák ostromozásával és saját izzó érzelmeinek elhallgattatásával megteremtette s fejlesztette.

Mindezek után pedig fölvetem a kérdést, hogy tekintve *Széchenyi István* erősen vallásos hajlamát s gyakorlati vallásosságát, tekintve komoly fölfogását s kedélyi gyöngédségét, sikerült-e e jellegeknek s kilendüléseknek kellő mértéket állaniok s harmóniába olvadniok; sikerült-e *Széchenyi István*-ban egy erősen construált, jól megrajzolt vallásos typust adniok? S azt kell felelnem, hogy ez nem sikerült s hozzáteszem, hogy harmónikus, vallásos typust ezen az alapon megteremteni egyáltalában nem lehetett. Nem lehetett már csak azért sem, mert egy befejezett, vallásos typushoz is a test és lélek, a szellem és az idegerő összhangja lett volna szükséges s ez kezdet óta nem volt meg *Széchenyi*-ben. El lehet róla mondani, hogy túlizgatott érzéke volt a homályok iránt, úgy hogy minden árnyból öreg estét s vigasztalan éjszakát tudott szőni. Esthomályos lélek volt, mely az élet derült s harmónikus felfogására nem hajlott. A dolgok árnyoldalaihoz húzó, azokra élénken reagáló hajlama veszélyeztette s nagy ingadozásoknak tette ki lelki egyensúlyát s betegje lett a homályos látásnak. Az ő baja nem a clairvoyance, hanem az obscurvoyance lett. A hiányok úgy rémítették, hogy szenvedés lett észrevevésükből s a fejlődés szükségét oly élénken érezte, hogy kínja lett a magyar elmaradottság. Ahol hiányt látott, ott bele is kötött; de úgy ébresztgetett, úgy sürgetett s

úgy unszolt, hogy hajlandó volt az ellenfélt is ellenségnek nézni. Meg akart reformálni mindent, nagy és kis dolgokat; józan eszmékkal s dolgos, nagy tervekkel ment neki a hájas apathiának, de nemcsak ezzel veszett össze, hanem sok jó emberrel is. A bánat, az a fegyelmezetlen, töprengő, szürkén festő hangulat, melynek nem tudott urává lenni, lidércznyomássá lett lelkén. Sokszor szert tett bizalomra kétségeivel szemben, de azután hamar megfordult s a lelkesülésből s az érdeklődésből is csak mérgetszitt a lelke. Ha nem volt sikere, akkor az eredménytelenségen bánkódott, ha pedig sikerült valamije, akkor meg a túlzásoktól félt s magát okolta, hogy miért is támasztotta a mozgalmat s magának tulajdonította ismét azt is, ha mindaz, ami szent és kedves volt neki, rombadőlt. Ily szertelen lelkület mellett harmónikus, vallásos typust nem lehetett megszerkeszteni. De hát így vagyunk vele más tekintetben is. Ha kérdezzük, volt-e reformátori talentuma, azt kell mondanom, hogy óriási mérvben volt s ugyanakkor be kell vallanom, hogy e reformátori talentumot fantasztikus túlzások s kitörések zavarták meg lépten-nyomon. Ha kérdezem, volt-e államférfiú, tudott-e hidegen számítani, s eszközöket czélokra irányítani, azt kell mondanom, hogy igenis, nagy államférfiúi tehetsége volt, de tarkázva romantikával, látással s rémlátással, megnyugvással s háborgással, kitartással s ingadozással. Befejezett, tökéletes typust egy irányban sem adott. De ha nincs is meg a befejezett typus, azért a nagy vonások megvannak s szembe ötlenek. A vallásos lelkületnek e nagy vonásait nem borítja el

a pisztolylövés füstje s nem törli el az öngyilkos vére; mert méltán mondhatjuk, hogy ez nem lelkének, hanem földúlt s szenvedő természetének volt végzetes sugallata. Úgy vagyunk *Széchenyi István* egyéniségével, mint *Michel Angelo* azon szobraival, melyek sugározzák ugyan a geniust, de nem készültek el egészen s ezt nem azért, mert a lélek s az inspiratio fogyott ki, hanem azért, mert kifogyott a kő; valahogy úgy kezdte *Michel Angelo* a szobrot, hogy a márvány nem futotta: ilyen *Széchenyi István* vallásos egyénisége is; volt a kialakításhoz lélek, érzék, hajlam, de kifogyott az idegerő; psyche volt, de a physis nem futotta. De valamint *Michel Angelo* nem kisebb előttünk azért, mert a márvány nem futotta, bár megsóhajtjuk, hogy nem futotta: úgy nem kisebb természeti hiányai miatt *Széchenyi István* sem, jóllehet eltölti lelkünket a vágy, hogy bár lett volna idegereje s harmónikusabb kedélye, hogy a hatalmas szellem teljes harmóniában s szépségben alakíthatta volna ki vallásos életét is. E vágy nem gáncs, hanem ellenkezőleg elismerés, melylyel a szellemnek adózunk, mely conflictusaiban éppen oly nagy, mint befejezett műveiben. A megsóhajtott nagyság e benyomásával veszünk búcsút *Széchenyi István* szellemétől, mely még hívebben s melegebben őrzi meg majd számunkra emlékét.

IV.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN VILÁGNÉZETE ÉS ÉLETBÖLCSELETE.

Irta KENESSEY BÉLA.

«Oly mélyen fekszenek az igazi nagyság fenékkövei, hogy azok mindenki szemeibe nem könnyen tűnnek, midőn a superaedificatumokon bámul a sokaság» — mondja maga *Széchenyi* (Világ 85. l.).

Ezeket a «fenékköveket» kell a léleknek, a szívnek abból a csodálatos mélységből felhoznunk, a honnét fakadt *Széchenyi* világnézete és életbölcsélete.

«Fel-felhasad előttem az ég és édeni kéjjel rebben át lelkemen ily szózat: Epedésid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövődő lehet korod! Ó mennyei öröm!» — írja a Kelet népében (11. l.) elragadtatva, szinte az istenülés perczeit élve.

Az ihletnek, a magasabb isteni elhívásnak és megbízásnak tudata, érzése, szent meggyőződése az egyedüli forrás, amelyből nagy lelkek nagy ideákat és nagy cselekedeteket meríthetnek. Csak aki azt tudja, hogy az Isten bizta rá azt a feladatot, amelyet teljesítenie kell, hogy ő az Isten kezében csak eszköz annak, amit «az Isten benne föltett» végbevitelére és meg van győződve ar-

ról, hogy az egy isteni missio, amelynek kötelességeit kegyelem engedi meg teljesíteni: csak az nem riad vissza semmitől, csak az mondhatja az elszántságnak egész martyrságig menő erejével, amit *Széchenyi* mondott:

«Lenyesik szárnyaimat, lábamon járok; levágják lábaimat, kezemen fogok járni; kiszakítják kezeimet, hason fogok mászni. Csak használhassak!» *

«Bennünket láthatatlan hatalmak vezetnek és közülünk a legerősebb sem egyéb, mint engedelmes eszköz egy magasabb kézben» írja másutt, de nem a fatálistának lemondásával és a szolgai tehetetlenség érzetével, hanem azzal a főlemelő, azzal a szellemi szabadságot és önérzetet adó tudattal, amivel akadémiai elnöki megnyitó beszédében mondja: «Azon kevesek ápolják, dajkálják és növesztik fajtánkat leginkább, kik tőlünk tán nem is ismerve, keveset említve s éppen nem méltatva, minden pompa, zaj és követelés nélkül szerényen, de híven járnak el Istenrendelte mindennapi hangya munkáikban.» **

Untalan arra hív fel, hogy ébresszük és tápláljuk lelkünkben a «*zarándoki érzést*», a «*zarándoki komolyságot*», míg az úgyszólván szokássá nem válik önmagunkban is és öntsük azt azokba is be, kikben az még nem létezik s ezt a *zarándoki érzést*, mely hivatásának emlékezetét nem engedi soha figyelméből kiesni, vigye magával

* Akadémiai XI. közgyűlést megnyitó beszéde 1842. nov. 24.

** Eszmék, adatok stb. Összeállította *Zichy Antal*. Budapest 1880.

mindenki minden munkakörbe, mert a feladat: «sokkal inkább használni a honnak, mint fényleni sajátlag».

«Zarándoki érzés.» Benne van a felséges, a legmagasabb célnak a látása. Ha kalvária stációin át is, de ott fenn a diadalmas, a megváltó, a bűnt eltörlő, a gloriától övezett kereszt, amely szabaddá, nagygyá, nemessé, igazzá tesz.

«Zarándoki komolyság.» Tudata a hívságokról való lemondással, az alázatossággal, a mindhalálig való engedelmességgel, az ént tökéletesen háttérbe szorító szerénységgel, a mindenki iránt való szeretetteljes türelemmel és hűséggel való szolgáltnak. Magába mélyedt, önlelkét vizsgáló, csendes nyugodt haladás lépésről-lépésre, de mind följebb, mind magasabbra s magában a lélekben is mind nemesülve.

És «zarándoki komolyság», amely mint élő lelkiismeret megy az önhitt és önfeledt nemzet sorai között, míg «vagy megértik, vagy eláll szava» (Polit. progr. tör. 146.) és amíg felrázza a lelkeket, hogy értsék meg, hogy «a kiképzett lehet gyár, vagy erőmű, ha hiányzik benne azon isteni szikra, mely egyedül képes a halandót bármely kicsiny műtételben is mesteri magasságra emelni» s ez «az önismeret minden emberi bölcseségnek legmélyebb sarkalata.»

«Miért vérzik annyira szívem s miért nem tudom nyugtotmat lelni?!» — kérdi.*

Hát miért írja Pál apostol a rómabelieknek: «Tartozunk pedig mi, kik erősek vagyunk ezzel,

* Gr. Széchenyi István: Politikai programmtöredékek. 1847. 73. l.

hogy az erőtleneknek erőtlenségüket hordozzuk és ne kedveskedjünk magunknak» (Róm. XV. 1.); vagy miért érzi, hogy minden gyülekezet felől való szorgalmatosság őt szorongatja és nincs senki, aki háborgattatik, hogy ő vele együtt ne háborgattatnék és kicsoda botránkozik meg, hogy ő azon ne keseregne? (II. Kor. XI: 28—29.)

A lelkiismeretnek, a magasabb megbízatásnak és a felelősség érzésének, tudatának ugyanaz a mély hangja rója reá a tartozást, a kötelességet, amit a világhistóriának éppen a legnagyobbjainál látunk, az a belső erkölcsi kényszer, amely ellen küzdelmet is hiában vív, mert Jeremiás-ként: «az én szivemben az Urnak ígéje olyan, mint az én csontjaimba rekesztetett égő tűz és azt hordozván, elfáradok, de ellene hiába küzdök» (Jerem. XX. 9.). Ez a belső *kell*, ez a kanti kategoricus imperativus, onnan felülről belénk oltva, a vallásból, mint gyökérből nőve ki. A vallásos érzület nem oltható ki az emberek szívéből, mert az nem egyéb, mint a teremtmények viszonya a megvalósult Tökélyhez.

Zarándok útján azonban csak az elhivatás és a kötelesség a szent, csak az eszközök nagyok, csak a cél örök, csak a komolyság ér egész a fenségig; de az úton nem szőrcsuhát ölt, hanem, mint a hős Blücher katonái a lipcsei ütközetre ünneplő ruhába öltöznek*, ő is lelkének mindig ünnepi köntösében megy végig, mert vezeti az a meggyőződés, hogy népe, nemzete ünnepet fog ülni. És a csodálatos, hogy az, aki vallás-

* Gr. Széchenyi István: 1844. okt 28-án a közteherviselés tárgyalásakor mondott beszéde.

felekezeti kérdésekben tökéletesen azon az állásponton van, mint *Lessing*, aki bölcс Nátjánának a három gyűrűről szóló meséjét azzal végzi, hogy: «Man untersucht, man zankt, man klagt. Umsonst, der rechte Ring war nicht erweislich, als uns jetzt — — — der rechte Glaube»; és az, aki azt mondja, hogy «ugyan vajmi sok út vezet Rómába és nincs e világon csak egyetlenegy vallás, mely kirekesztőleg bírna oly kapuval, melyen keresztül Istenhez lehetne közelíteni, azért még sem közömbös kérdés, hogy mily vallásban lépett légyen a halandó e világba és pedig egyedül azon okból, mert voltak és vannak ma is sociális törvények és szokások, melyekhez képest bizonyos hitvallások sokkal keskenyebb, szűkebb körben kénytelenek forogni, mint mások; pedig az embernek fő kötelessége, amennyire csak lehet, tágítani munkássági körét, mert minél tágabb az a kör, melyben mozoghat, annál több emberi boldogságnak lehet szerzője és így annál közelebb áll az Istenség eszméjéhez, ha t. i. azon nagyobb sphaerában bír is jó sikerrel forogni»: untalan megáll zarándokútján imádkozni s Naplói tele vannak valóságos eget ostromló könyörgésekkel, imádságokkal, amint külső élet tusáját vívó lelkének erőre, újabb föl-emelkedésre, megújulásra, üdülésre avagy megnyugtatósra, marczangoló kételyeitől való megszabadulásra van szüksége. A magányban vívja meg harczeit, hogy a nyilvánosság előtt a nemzet érdekében már erős lehessen.

«Mindenható Isten! Te látod az én szándékomat, adj nekem erőt, hogy tetteimben is azonképpen imádhassalak, mint írásaimban és gondolataimban!»

«Mindenható Isten, hallgasd meg minden órai imámat. Töltsd be szívemet angyali tiszta szeretettel embertársaim, hazám s honfiaim iránt. Világosíts fel engem egy cherub lángszellemével, erős eszével. Engedj a jövőbe pillantanom s megkülönböztetnem a jónak magvát a gonosznak magvától. Add tudtomra, mit tegyek és miként kezdjem, hogy Neked egykor azon tőkéről, melyet reám bízál, beszámolhassak. Gondolkodni akarok és dolgozni, éjjel, nappal, egész életemen át. Segítsd sikerre azt, ami jó: tipord el csirájában azt, aminek rossz gyümölcse lehetne. Nyujtsd segélyedet, hogy minden heves indulatot elnyomhassak magamban. Engedd, hogy igazi lelki alázattal tekintsek mindent a világon s fogjak hozzá bármihez. Azt az angyalt pedig, akitől világosságot nyerek, engedd élni békében s csendes boldogságban!

Ezen imám ne szóval legyen elmondva, hanem tetteimben szünetlen az éghez bocsátva.» (Decz. 1826.)

Az ember látja az összekulcsolt kezeket és érzi az odaadásnak, a belső lelki közösségnek egybeolvadását, az emberi léleknek az istenibe való beleömlését.

«Az imádkozás — jegyzi be Naplójába — szent cselekedet, mely tettekre edz, szenvedélyeinket tisztítja s fékezi s így a léleknek azt az önállóságot és emelkedettséget szerzi meg, amely egyedül képesíti arra, hogy Istenhez fordulhasson, színe magaslataig felszállhasson.»

«Széchenyi nézése — írja róla Br. *Kemény Zsigmond* — majd fürkésző éles s a kebel apró titkait kikutató volt, majd andalgó, borult, a szellemélet és eszmevilág tévegeibe merülő.»

Tökéletes rajz. Ennek az embernek, aki az esze szerint merő kritika és józanság, tele van a lelke tulajdonképpen egy felső szellemi világ mysticismusával, oda, abba való elmerüléssel. «Valjon magasabb lények ott a sphaerákban nem beszélnek-e egymással énekben és harmóniákban? S valjon még ez a beszéd is nem nagyon anyagias-e egy Istennek? Igen, idegeimben érzem, hogy a hangnál és accordoknál még valami tisztább és menyeibb is létezik.»

Nem csoda, ha mikor azután lelke visszatért megint a földre ebből a felsőbb világból, akkor merőben más szempontból nézte és látta az embereket is, nemzete viszonyait is, a maga kötelességeit, de a maga felelősségét is; mert «mihelyt a lélek öntudatára jön annak, hogy hivatása a legmagasabb tökélyre emelkedni: azonnal meg fogja vetni a földi örömeket s ama cél után törekedni.» «Az örökkévalóság csak Istent illeti meg s azokat, akik fokenként tökéletesítik magukat.»

És miután «az isteni gondviselés semmit sem visz végbe közvetlen, de mindig csak közvetve teremtményei s kivált «emberei» által, * áll elő az a szent kötelesség, amely isteni elhivatása és megbízatása tudatában végez minden munkát.

«Kettőztetett kötelesség» — úgymond — hogy kiki lelkiismeretesen betöltse helyét s abból ki ne kalandozzék.»

Szeretné százszor és ezerszer odakiáltani népének a *Nelson* hadiparancsát, melyet a nagy admi-

* Gr. Széchenyi István: Önismeret. — Budapest, 1875. 154 l.

rális az abukiri csata előestéjén adott ki: «Anglia minden fiától elvárja, hogy híven teljesítse kötelességét!» De tegye ezt örömmel, mert «lelkese-
dés nélkül csak félig-meddigi tökélylyel sem megy semmi, bár a legkisebb is.» «Nekünk ernye-
detlenül kell őrt állanunk.»

Legelső emberi kötelesség pedig, hogy senki senkinek testét és lelkét legalább ne sértse, ha e két részét az embernek szebbíteni és nemesíteni nem tudja, vagy nem akarja. És ha van valami, ami még az előtt is jár, az egyenesen az — mert: «amor incipit ab ego» — hogy ezen emberi legfőbb, legszentebb kötelesség alkalmazását és gyakorlását mindenki saját maga drágalatos személyén kezdje. Csak az embernek nem majomként, hanem igazán kell szeretnie önmagát. Valóban pedig az szereti önmagát, aki soha sem testét, sem lelkét nemcsak nem sérti, de mindent el is követ, mi testének és lelkének szebbítésére és nemesítésére szolgálhat. Mert vajjon minden illusio nélkül, mily nagyobb kincset szerezhet az ember magának, mint egészséget és lelkiismeretének helybenhagyó, dicsérő voltát? Ennél becsesb kincs a világon nincs, hol minden mulandó s hol még a legpezsgőbb egészség is végre megtörik s egyedül a lelkiismeret kíséri a földi lakost más világba. (Önismeret. 203.)

Azon óhajtság, sőt legforróbb ima is: «bár szebbülne az emberi faj mind testi, mind lelkileg!» nem ér legkisebbet is, ha ezen óhajtság csupa áhítatosság és egekbe küldött fohász marad. Hogy ezen dicső feladatnak sikere legyen, *tenni kell*, és pedig mindazon balfogások elhagyásával, melyek ezen főfeladattal ellentétben

vannak és aztán mindannak előmozdításával, mi e főfeladatot elősegíti.

Nagyon jól tudja *Széchenyi*, hogy sokan könnyen unatkoznak amaz apró részletek felmutatásán és fejtegetésén, amelyeket a nagy ethikai kötelességének a szemléltetésére használ és nem hajlandók efféle apróságokkal babrálni, pedig rendszerint ilyféle kicsiségek, melyeket a fennhéjázó és magas paripán ülő tekintély semmi figyelemre nem méltat, döntenek legtöbb világi dolgot jobbra vagy balra. (Önism. 245.)

Mindenkinek arról kell meggyőződve lennie, hogy *tőle* függ a siker. Ő önmagát hazája igen kis szolgájának tartja, de azt hiszi, hogy a legkisebbnek is nagy és sok kötelessége van. (Hitel: 265.)

Nemzet csak úgy emelkedhetik és virulhat boldogságra, diszfokra, hatalomra, ha minél több fiában él és gyümölcsozik az emberi kötelességek összege, melyek oly szoros lánczolatban állanak egymással, hogy egyik elhanyagolásával csorba esik az egészen s hatásának varázsa rögtön semmivé lesz. Aki nem hű rokon, bizony hű hazafi sem lehet; aki nem hű barát, nem lehet hű embertárs sem. (Üdvlelde 24.)

A nemes vért nem is melegítheti semmi édebben, mintha a sorstól nyert helyzetben tehetősége szerint járul hazája s ezzel a mindenség tökéletesítéséhez. Ezzel felelhet meg az ember legjobban titoktele földi létének, melyben minden kétes és rejtett, hol még a legvilágosabban látó szebb lelki felemelkedéssel is csak sejdíthet. (Hitel.)

A kötelesség értéke pedig nem attól függ, hogy

egyszerre, egyetlen-egy ténnyel, vagy hatalmi szóval mekkora sikert értünk el, vagy hogy egyáltalában rögtön mutatkozik-e valamelyes eredmény, avagy mi magunk megérjük-e a vetésre az aratást: a feladat az — és ezt kell végeznie mindenkinek — hogy «lépten-lépve, mákszemet-mákszemre hordva, cseppet-csepphez adva dolgozunk, így a bölcs végkép tovább s nagyobb teendők szerzője, mint az elbizakodott, kinek zászlaján «bár törik, bár szakad» áll, vagy a kétségbeesett gyenge, ki mindjárt s másokat magával buktatni akar, ha felszínes combinatioinak nem felel meg az eredvény és inai a magára vett súlyt nem bírják.» *

«Aki hiszen, nem siet az» — mondja Ésaías proféta és Jézus is a diadalmat, magát az Életnek a koronáját annak a hűségnek igéri, amely híven nyomról-nyomra, lépésről-lépésre kitart és amely mindig a *mának* a feladatát, a kötelességét végzi, hogy így alapozza meg a holnapot, nemcsak, de magát az örökkévalóságot.

«Én is érzem» — mondja Széchenyi egyik akadémiai beszédében, — «s tán élénkebben és gyakrabban, mint ti, a kétségbeesés azon kínjait, mely epeszti a habokkal küzdőt, ki nem bízik erejében a távul levő partot elérhetni s ekkép bennem is szintúgy pezsg néha nyugtalanságtól a vér, mint bennetek, inkább kockára bízni sorsunkat s bukni egyszerre inkább, mintsem meg nem szűnő félelem és remény közt utóbb is folytatni a felvett s annyira aggasztó hangyamunkát.»

* Gr. Széchenyi I. Akadémiai elnöki megnyitó beszéde. 1846. decz. 20-án. XV. kgys.

Ez a legnehezebb s ehhez kell a legnagyobb ethikai erő.

Ime a kortársak az Akadémiától is rögtönsikereket várnak, nagy reformokat, gyökeres javításokat még közállapotainkon is, és mert csak hangyamunkát végez — úgy vélik — bizony jobb és hasznosabb lett volna egyéb intézményeket létesíteni helyette. *Széchenyi* pedig azt hangsúlyozza, hogy «nyomorult kis vonásokban kell ápolgatni ügyünket» és ha az Akadémia pl. csak erre az egyetlenegy német szóra: *Klugheit*, igazán kedves, bájoló kitételt tudna találni és azt be tudná vinni a nemzetbe, már az Akadémia nem hiában élt, ha ma megbuknék is. De e szónak kedvesnek, különösen rokonszenvet gerjesztőnek kellene lennie, mert jaj, ha be nem fogadja a honi kebel, minthogy akkor valódi méreggé válik, ellenben a bájoló kitétel könnyítse meg annak a súlyos érénynek a gyakorlatát, mely a feltalálándó bölcseség-árnyéklátú szónak életbe-léptéhez van kötve.

Micsoda bámulatos hit, erő, micsoda magas szempont, amely egyetlenegy szó jó megalkotásában is nemzeti feladatot lát s annak igéri a jövőt, aki e szót megtalálja és kimondja!

«E kis szócska életbehozása, e kis ige testté alakítása által is járuljunk ahhoz», — buzdítja az Akadémiát* — «hogy Magyarország ne csak külsőleg és ámitólag jó színűnek, megelégtültnek, gazdagnak, fényesnek lássék, ámde mindig növekedve s hosszú időkre terjedve belsőkép is, va-

Akadémiai megnyitó beszéd. 1842. november 24-én;
a XI. közülésen.

lódilag jó egészségű, boldog, dicső és hatalmas legyen!»

Tökéletesen igaz, hogy «nálunk sok dolog azért nem sikerül, mert az emberek éppen nem tudnak magasabb szempontokra felemelkedni, ahol az a siker feltételét képezi. Kicsinyek, ahol nagyoknak kellene lenniök és a felhőkben nyargalásznak, mikor jobb volna gyalog járniok. Sokszor a legvilágosabb igazságnak sem engednek; de éppen annyiszor szintoly világos, sőt otromba cselekednek áldozatai.»

De hát abba a magas régióba, ahol már a legparányibb jelenségben is valaki egy egész üdvvilágot, egész újjászülő erők összpontosítását tudja szemlélni, «az Isten csak az ő *választottjainak* enged bepillantást.» «Az emberek között a sokaság egész munkáját a közepszerűség jellemzi, a közepességgel való megelégedés, mert szeme előtt rejtve marad sok olyan, amit csak a választottak láthatnak meg. Az ilyen nemesebben szült szívet, az erőre termett lelket azonban semmi sem szomorítja annyira, mint a közepszerűség, akármiben nyilvánul is az: az ilyen ember mindig arra törekedik, ami legszebb, legjobb, legtömegesebb, mert sejdíti magában isteni eredetét s ez arra ösztönzi, hogy az emberiség javát, nemünk szerencsáját és boldogságát mozgítsa elő»; mert «*csak a gyenge él önmagának, az erős egész nemzeteket hordoz szívében.*» (Kelet népe.) Ez nem afelett aggódik: mit tartanak felőle, mint inkább afelett, hogy ő maga mi? «A belbecs legelső s aztán jó a jó hír, mely a belbecsnek, habár késő, de bizonyos követője s következése.» (Világ 521.)

A *belbecs* pedig nem jogok mennyiségétől függ, hanem kötelességektől. Az örökösen csak jogokat követelőkkel szemben, akik azt hiszik, hogy minél tágabbra nyitnatnak ki a jogok sorompói, annál gyorsabban éri el kifejlődését az egyes is, a nemzet is, *Széchenyi* egyenesen azt hangsúlyozza: «Nincs oly erő az istenin kívül, mely egy egészséges s szabad embernek elme- s testi tehetségei kifejlését gátolhatná, ha *akarja*, hanem az a dolog veleje, hogy sokszor nem *akar* és másra keni aztán a hibát.» (Világ 114.)

«Az Isten e világon legfőképp emberi velő és veríték által képviselteti magát; az ármány viszont főleg koponya és háj által.» (Pol. progr. tör. 115. l.)

«Minél nagyobb a vacuum, annál bizonyosabb a gőznek működése.»

Ez a «koponya» és «háj» és ez a «vacuum» az, amely kötelességek teljesítése helyett csak jogokat követel. Holott «*nincs valóban más jus, mint jus fortioris*, nem mondom az inak s izmok ereje, mert úgy még az ökör is parancsolna az embernek, hanem a *lelki erő*! S míg elég lelki erő nincs egy nemzetben, addig rab, akárhogy fuvalkodják is fel.» (Világ 117.) Esetleges «anyagi diadal nem győzelem, hanem elnyomás.» «A legkisebb erőszak is ellenhatást és egyetlenegy igazságtalanság ezer megboszulót szül, semmi nem győz, mint egyedül *lelki felsőbbség* és az örök *való*.»

Ellenfeleinek amaz ellenvetésére, hogy nagyobb erőt azért nem fejthetünk ki, mert kevesen vagyunk, azt feleli, és bár felelete belevésődnék minden magyar lelkébe kitörölhetetlen betűkkel:

«Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmaradásunkért annál erősebben rettegtem mindig azon okból — s ezt ki kell végre mondani — mert fajtánk anyagi mint szellemi léte oly *felette könnyű*. Itt a baj és essünk át végre az önmegismerésnek ezen legkeserűbb adagán, mert csak ezután javulhatunk teljes egészségre, mikép t. i. nem a *mennyiség*, hanem a *minőség* a szellemi erőnek a sarkalata s eszerint éppen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.»

«Az enthusiasmus ritkán használ; a hóbort mindig árt: egyedül a józan, a kiábrándult felfogás és kirekesztőleg csak az összevető s kiszámító felsőbbség győz.»

«Legyünk végtére igazságosak. Az emberi nemre is mindinkább rávirrad a mennynek azon napja, midőn egyedül az igazságosok hazája fog gyarapulhatni.»

«*Nemesülve és terjedve*, mert ez a kifejlési logika. *Felsőbbség* által, vagy sehogysem!»

«Mentőnket sehol egyebütt ne keressük, mint saját, vagy inkább személyes erényeinkben s lelki felsőbbségünkben.»

«Aki erkölcsileg bármily kicsinnyel is felsőbb, az terjeszt; midőn a bár hajszállal alantibb, esorbit.»

«Aki szeretetreméltóság és rokonszenv gerjesztése helyett kuruzslóként csak külsőleg hat s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr s mindent veres, zöld és fehérrel eltarkít, már azt hiszi, sziveket bájolt s velőket hódított» — «pedig egyetlen-egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magába olvasztó erő van,

mint ezer üres, vagy zagyvatei főben; nemzeti-séget is egyedül felsőbbbség terjeszthet, minthogy, hála az égnek! e földgömbön, hol nemcsak faj-tája, de egész neme érdekét köteles szíven hordani minden jobbra törekvő ember, ki, mert vérét bálványozza, más fajtáját azért meg nem veti, — e földgömbön nem a jobb olvadoz az aljasban, de megfordítva s ármány daczára az aljas a jobba. Minden nép, egyet sem véve ki, csak magában, t. i. fiaiban hordozza az élet s a dicsőség, vagy a halál s szégyen csiráját.*

«A hazaszeretetnek bármily áradozó léte soha nemcsak magasabbra nem emelt eddigelé egy népet is, de ilyesnek még csak megmentésére sem volt elégséges, ha vak szerelemre, elbizottságra és ebből okvetlen eredő mások iránti türelmetlenségre fajult.»

«Szellemi diadalokat anyagi hatalom soha nem biztosított még. Ha ököltre, botra kerül a dolog, a nagyobb számban az olvasztói varázserő, a felsőbbbség. De csak háborúban sem mindig, mert a néhány macedóni bors megtöri a számtalan persa borsot és a kis számú hellen dicsőíti fel Marathon síkjait.»

«Minden saját fénykörében felemelkedett népcsalád egy magasabb lépcső az istenekhez» s ébredjen csak egyszer érzet ily népcsalád iránt, bizony az érzetnek tolmácsa, a rokonhangú szó sem marad sokáig el és mit parancs és törvény elérni nem tudott, a szellemi suprematia előtt meghajló

* Mindez idézetek Széchenyi-nek 1842-iki akad. megnyitó beszédéből valók.

rokonszenv önkényt ad meg készséges hódolattal.» (1846. Akad. megnyitó beszéd.)

«Reform, progressiv nemzeti és alkotmányos vágásokban, engesztelődés minden hazafiak iránt s mindenekfelett erkölcsi és társadalmi tisztaság», ez volna az az igazi politikai program, amely biztosíthatná a magyarnak a szellemi felsőbbségét és amelylyel «olvasztói szerepre» emelkedhetnék, már pedig erre kell okvetlen emelkednie, ha élni akar, mert elgyengülése és kora halála ellen e földön nincs más ir.» (1842. Akad. besz.)

«A politika legnagyobb kincsei: *hazafiúi kötelesség és erkölcsi bátorság.*» (Polit. progr. tör. 159.)

«Az anyagilag vagy állatilag bátor sokszor mutatkozik a legnagyobb erkölcsi poltronnak, ki ágyúnak menni tán kész, ámde viszont egy szennyes diákocska pisszegésétől is szinte hasmenést kap. Nevetséges a bátorság miatti elbizakodottság, mert az anyagi bátorság csak oly kiegészítője a férfiúnak, mint bőre, mely igen fényes lehet ugyan, de azért oly *conditio sine qua non*, mely nem lehet büszkélkedési tárgy, kivált miután ellentéte gyalázat, szégyen lenyűzött állapot!

Egyedül az erkölcsi bátorság: a «*justum ac tenacem st. non civium ardor stb.*»-féle érzet emeli az embert az állat fölé; mert anyagi bátorságot tekintve, nincs ember, kinél ne volna merészebb a hörcsök, vakmerőbb a légy, szemtelenebb a patkány és vitézebb a vadkan, sőt a vörös posztót megpillantott tunya bival is.» (Polit. progr. tör. 162.) «Azt a bátorságot, amely még az ágyúszájtól sem fordul el, egy pohár pálinka is igen

elősegíti és ezzel a bátorsággal csak gép gyanánt szolgál valaki; de a gépforgató csak az a bátorság lesz, amely kitűrni tud s minden handabanda ellenére bevárja az alkalmas időt, mely a polgárok hevével szembeszállani s hirtelenkedésüknek gátat vetni kész.» (Akad. besz.)

Miután azonban minden népnek megvan a maga geniusa és a maga saját eleme, melyből, ha kiesik, vagy kivéttetik, kettétörök az a költői zománcz, mely nélkül rideg pálya csak a hosszú élet, amely varázs megsemmisülése szárnyátszegi a bátor felemelkedésnek és az emberi kebelben rejtező isteni sülyed (Kelet népe 8.), ha biztosítani kívánjuk a nemzeti és egyéni suprematiát, nem szabad sem geniusától, sem életelemétől megfosztani sem az egyiket, sem a másikat. «Alkotmányos szabadság, felemelkedett nemzetiség (t. i. nemzeti öntudat) a mi elemünk, ez azon kútfő, melyből mindennek folyni kell» (Kel. népe 8.), egyénileg pedig a lelki függetlenség, azaz az a nagy és felséges morális érték, amit a mai ethikai világnézet szellemi szabadságnak mond.

Ez a lelki függetlenség, amelyre a királyfitól le a legalacsonyabb születésű nyomorultig mindenkinek, mint életelemére van szüksége, e négy *fősarkalaton* nyugszik:

A tiszta *lélekismeret, élettudomány, egészség és vagyoni rend.*

Míg viszont meg a lelki függetlenség dönthetetlen sarkalata a *megelégedésnek* és ez a gondolat visz át egész természetesen *Széchenyi* életbölcseletére, amely világnézetéből nő ki. Itt is mind a legmagasabb és legnemesebb ethikai értékjelzőket keresi az, akiről pedig már kortársai

azt mondták, hogy folyton csak anyagi értékjelzőkkel dolgozik s egyebek iránt még csak érzéke sincs. A Hitel taglatjának szerzője, Gr. *Dessewffy József* munkájának a magyar ifjúsághoz írott ajánló soraiban figyelmeztetni kívánja a jövő nemzedéket: «Érzenetek kell, minő egészen más és főképp a pénz becsével ellenkező felszámolások és mértékek fontossága szerint ragadják egekbe a port s emelnek halhatatlanságra halandót a mindent elbájoló s mindenben mértékes összehangzást szerető és teremtő szives Grácziaák.» Mintha csak eleve óvni akarná a haza ifjúságát attól a földön alantjáró materialismustól, amelynek — szerinte — *Széchenyi* a képviselője.

Igaz, hogy *Széchenyi* a maga csodálatos nyíltságával azt mondja, hogy «én azok közé tartozom, kik nem titkolják, hogy szeretik a pénzt», — de, teszi hozzá: «becsületes úton fáradság és a haza java után.» (Pol. progr. tör. 90. l.)

«Vizek, csatornák, utak, mocsárok rendezése nálam csak mellékes vala» — mondja egyhelyt (Pol. progr. tör. 92. l.) — és ismét: «A tiszta szándékúak nem lóversenyzésre, de arra, amit az eszközöl, t. i. *Egyesülésre* alapíták összebontozt s így erőtlén hazájuk lehető előmenetelét. (Világ 98.)

Szóval anyagi eszközök által szellemi haladás s ezzel a nemzet emelkedése és erősbulése: lelkének ez a vezéreszméje. Az az *egy* gondolat vezette, mely lassanként egész lelkén uralkodó szenvedélyes vágygyá vált benne: anyagilag és szellemileg emelni, haladásra bírni, nagygyá tenni nemzetét. De felettébb csalódnak, akik «azt hi-

szik, a pénz teszi az angolt azzá, a mi. Nos, vegyétek el a pénzt az angoltól, de hagyjátok meg értelmességét s viszont adjatok pénzt a magyaroknak, de hagyjátok meg ostobaságában: minden a régiben fog maradni.» (Naplói.)

Ismételten hangsúlyozza, hogy «*közlelket*, mely nem változó szenvedelmeken, vagy költői ábrándozásokon, hanem egyedül köz-intelligentián alapul, hazánk fiaiban terjeszteti, az, amit akarunk. A közintelligencia a sokaságot — pl. veszem Britanniát s az amerikai szövetséges országokat — a metaphysika, theoria s képzelet veszélyes hínáríbul a physika, praxis s valóság józan határiba vezeti, hol a *physikai* tudományok által kiki azt látja át, hogy emberi társaságban tökéletes egyenlőség nem lehet; a *praxis* által, hogy Utopia vagy Eldorado a világon nincs s a *valóság* által, hogy az emberiség minden lépcsőin elérhetni a megelégedést s így a sokkal nagyobb rész minden lehető esetek ellen fenntartja a közcsendet s rendet s ez, amit akarunk.» (Világ 328.)

E *közlelek* megteremtésének módjait keresi. Az előtte egészen bizonyos, hogy «örök negatióval semmire sem mehetünk.» Afelől is meg van győződve, hogy «az öngyilkosnak többé még Isten sem adhat életet»: meg kell szerezni az élet-tudományt, amely egyenként és nemzetként megtarthatja a magyart.

«Minden időnek megvan a maga kelleke. És szerencsés, ki annak változásait nemes czéljaira ildommal felhasználni tudja; míg a rövidlátó, a makacs, az éretlen s kivált rosszakaratú: víz, szél és körülmény elleni küzdelmében kimeríti erejét és szerencsét hiába hajhász. Az ügyes ha-

jós, ki czélt érni akar, változva használja az ár folyamát, szelek negédeit. Majd kóvályog, majd vesztegel, vitorláinak egész sorát akkor húzza fel, mikor minden körülmény kedvez, horgonyt vízszás időben vet.» (Pol. progr. tör. 11.)

Ezt az életbölcseiséget, azt mondja, hogy nem annyira könyvekből tanulta, mint igazán az életből; drágán, szívvérén (Világ 47.) vásárlott tapasztalatokkal szerzé meg.

«Kerestem — úgymond — a szerencsét,* mint minden halandó s midőn azon számtalan utat, melyek ezen isteni magzat templomához vezetni látszanak, részint magam tapodám, részint mások által próbálgatni szemlélém, azt következtetém sok sikertelen tapasztalásimból, hogy a szerencse úgy, mint tán minden az Egyetemben, nem függ egyes személyek, sőt egész nemzetek képzelete, bévett izlési és szokásitól; hanem bizonyos mathesisi törvények alá van vetve, melyeket némi rendszerbe szedni igen érdeklő s könnyen eszközölhető is lenne» stb. «Vizsgálatim folyta bizonyossá tőn arról, hogy a szerencsének sajátunkká téte felülmulja gyarló ember-hatalmunkat» — «s így felhagytam óhajtasim elérhetetlen czéljával s *belső csendet, a megelégedés* szűz ivadékát iparkodám összezsátozni léteimmel.» (Világ 51—52.)

A «szerencse» mathesisi törvényeit azonban rendszerbe foglalni ő maga nem ér rá. Metaphysikai okoskodások partnérküli s örvényes tengere nem érdekli s olyan világosan fejezi ki, szinte népiesen: «ki hat lábnyi hosszú, ki öt lábnyi rövid; negyvenedik gradus feletti országok hide-

* Itt *boldogság* értelemben.

gek, harminczadik alattiak pedig melegek; a tengervíz sós, folyóvíz édes stb., de az, hogy miért nőtt egyik hosszabbra, másik rövidebbre; miért hidegebb a polushoz közelebb vidék s melegebb a távolabb vidék; miért sós a tenger s édes a folyam stb.; mindez sem a formán, sem a mibenlétén legkisebb változást sem tesz.» (Világ 89.)

Ő szigorúan csak a tényeket állapítja meg s messze elmélkedések útvesztőibe nem megy bele.

Élet-tudományát ő maga átéli s teljes őszinteséggel tárja fel egész lelkét, mondja el az átéléteket minden fenntartás nélkül (Világ 47.) és azután úgy általánosítja, úgy egyetemesíti «megelégedési alapjait». (Világ 62—63.)

Társadalmi helyzetünk lehet különböző; de lényegben mind egyek vagyunk és a megelégedés nem a társadalmi helyzettől függ. «A király hatalmasabb, vagyonosabb, a szántóvető ellenben rendszerint egészségesebb; a tudós bő tanultságú, hanem a szolgája tán szebb színekben látja a világot; a pénzes minden móddal bír kielégíteni legkisebb vágyait is, de béreseinek keble tán tagabb az örömréztet elfogadására» stb. (Világ 53.)

Az *élet-tudomány* megszerzésénél első lépés az *önismeret*; ez «minden emberi bölcseségnek legmélyebb sarkalata.»

«A legmélyebb okoskodók, a leghiggadtabb bölcsek minden időben, a költői hajdankor óta mai napig, az önismeretnek helyes létét, talpraesett voltát azon diadalnak ismerték el s nyilváníták, melynél nagyobb, hasznosabb és következetesbet a halandó ember e világon nem ünnepelhet.» Az önismeretre pedig azért van szükség, hogy fel

tudjuk ismerni, hogy mire vagyunk hivatva? Mily hajlamai, mily gyengéi, mily sajátságai vannak egyéniségünknek, vagy más szavakkal mondva: kitapogatni, kiismerni, kitudni, hogy vajjon miféle s micsoda emberi teremtmény ön-maga?

Ebben az önismeretben lehetetlen lekicsinyelni a legnagyobb pedantismust, annyira, hogy még az ember kisebb vagy nagyobb testsúlyának a mérlegelése is fontos. «Egyetlen-egy magát fenékig ismerő 20 éves egyén már valami pondus és ha számos ily egyén van, az természet szerint az egész állományra nézve már nagyobb súly, minthogy azon arányban fog növekedni a mindenre képesek sora egyik erre, másik arra, amely arányban több vagy kevesebb egyén fog jó eleve maga-magával megismerkedni és ezen megismerés következtében azon célra egyesíteni egész erejét, melynek elérésére hajlamot s némileg bizonyos hivatást érez magában.» (30. l.)

Sőt «az uraságnak és uralkodásnak philosophiája is nem abban áll-e, hogy, amennyire csak lehet, mindenki azon helyre állíttassék, melyben legtöbb jót és hasznost művelhet és egy nemzetnek valódi súlyát és becsét legfőképp az határozza el, hogy egy tagja se kalandozzon hasztalan, sőt károsan igazi sphaeráján kívül; de mindegyik azon körben működjék, melynek talpraesett kitöltésében ő legtöbb isteni szikrával bír!» (27. l.)

Az egyén hasznosságának és hasznosításának, az utilisatiónak ezt a gondolatát, mint egészen materialistikus felfogást vetették igen sokszor *Széchenyi*-nek szemére, mint ő maga mondja: «zúg-

tak ez ellen is.» «Én pedig azt óhajtanám» — folytatja — «bár utilisálhatna engem a fejedelemtől lefelé minden koldus és halálom után még csontjaimnak stb. is vehetnék hasznát; mert azután ez adná meg emberi érzelmeknek azon benső megnyugvást, melyhez képest elgondolhatnám: nem egészen becsnélküli részecskéje vagyok a hazának, az emberiségnek.» — «Csak annyiban tudom becsülni az embereket s ők tulajdonképp csak annyit is érnek, mint amennyi haszonhajthatás van bennük és valóságos hasznót hajtának is és viszont.» (Polit. progr. tör. 184.)

«Oh ürítsük ki valahára, még mielőtt késő volna, az önismeret felette keserű — igaz — de nemzeti javulásunkra oly jótékonyan ható, sőt elkerülhetetlenül szükséges serlegét fenékig! Mert csak akkor és előbb soha nem lesz megvetve felüdülésünk igazi alapja!» (U. o. 5.)

A mult század negyvenes éveinek, de talán mondhatnók minden időknek nagyhangú pózólóival és elkeseredett hazafiaival szemben a legmaróbb sarcasmussal mondja:

«Veszni a mély tengerek habjai közt dühöngő vészben sziklák és zátonyoktól környezve, mikor menekülés végett mindent elkövetett az emberi erő már és szilárdul megvívott a nagy természet felbőszült elemeivel: ám ily végzetre feledzheti magát a hajlongáshoz nem tudó férfiú s panasztalan meggy elkerülhetetlen sorsának elébe; de csupa pajzán viszketeg miatt egy kerti tóba, melyet rossz ízlés ásott s békatanya, vagy éppen fürdőkádba fúlni: ez több, mint fátum, mert idétlenség, mely kacaját gerjeszt!» (Pol. progr. tör. 73.)

Kötelességérzet, illedelem, lovagiság, gentlemanlikeness, kicsinosult lelki tehetség, erény, mindannyi alkatrészei az állatiságibul kibontakozott férfiúnak és pedig nem az a lovagiság, mely untalan párbajra kész ugyan állani, de a tulajdonképpeni becsületről fogalma sincs, hanem az a lovagiasság, amelyben a vitézség szelidséggel párosul, a szó legszentebb megtartása hadi csellel, engedelmesség győzedelmi tehetséggel s a szép nemnek bálványozása szeplőtlen viselettel. A főalapja negylelkűség s nemcsak magában egyesíti mindezen ellentétben látszó tulajdonokat, de egyenesen ezek elválaszthatatlansága feltételezi létét. (U. o. 79. l.)

Soha el nem bízni magát, de azért magában mindig bízni: im ez azon kör, melyből férfiúnak soha kilépni nem kellene! (93. l.)

Az önismeretben legalább addig a fokig egyszer már el kellene jutnunk, hogy tudnánk megvonni a kellő határokat, hogy mik azok, amiket a józan észnek és viszont, amiket az érzelmeknek szempontjából kell megvizsgálni is, megítélni is. «Misericordiamus conceptiok által, mikor a szív érzelmektől túlárad, nem lehet segíteni a népen; mert míg egy szerencsétlenre kentek egy kis jótévő napi irt, legalább is tiz szerencsésbe öntitek a dologtalanság mérgét, melynél pusztítóbb népekre nézve nincs. (142. l.) Azután a *való*, akárki mit mond, többet ér a *képzeletnél*.» (Világ 104.) Több szerencsétlenség származik az emberiségre jó szívből, melynek ura rossz fő, mint rossz szívből, melynek ura jó fő»; vagy legfeljebb annyit lehet ez axiomán enyhíteni, hogy az u. n. jó szív, ha positive nem is, de mindenesetre nega-

tive több kárt csinál, mint hasznot. (Világ 300.)

A józan ész azt mondja, hogy rendelkezésre álló erőinkkel sokkal okosabb, hogyha a veszélynek vesszük elejét, mintha már a veszély következéseit igazítjuk el. Azok a jótévő eszközölések, melyek előre hatók, t. i. a rossznak elejét veszik, az emberiségnek számíthatatlanul nagyobb hasznára vannak, mint a hátrahatók, t. i. azok, melyek az emberek között már meglevő rosszat paralysálgatják s irtogatják csak. (Világ 299.)

A gyógyszer maga által nem segíthet, hanem csak a testben lévő élet, melyet az természeti munkálkodásaira ingerel; úgy áll a dolog jótévőségünkkel is. Felebarátainkon gyökeresen mi nem segíthetünk másképp, mint azon ingerek és módok által, melyek őket arra ösztönzik s lehetőséget is nyújtanak, hogy becsületes s bátorságos létüknek ők maguk legyenek szerzői! Ezt pedig soha hátraható, hanem kirekesztőleg csak előre-látó jótétemények által eszközölhetni. (U. o. 301. l.)

A magyar minden bekövetkezett bajnak már csak utána sántikál s mindenért más okol, holott «bajba rendszerint saját maga keveri az ember önmagát; mások rosszakarata vagy ügyetlensége ritkábban.» (Pol. progr. tör. 112.)

Addig igazán csak álmvilágban élünk, míg meg nem látjuk az egész világegyetemnek azokat a legmélyebb törvényeit, amelyekből minden következik s amelyekben ekként az emberi tetteknek legvalódibb okai is gyökereznek. (Világ 191.)

Szeretünk szerencséről, meg szerencsétlenségről beszélni. Nos, *Széchenyi* minden ilyen «szerencse-elhagyta»-féle kifejezést és ehhez kötött

felfogást egyáltalában elutasít s éppen a világ-történet legnagyobb «szerencsefiának», I. Napoleonnak a történetében mutat rá, hogy szó sem lehet nála szerencséről, vagy szerencse-elhagyásról, hanem igenis arról az óriási különbségről, amit mutat a sovány Bonaparte tábornok és a kihízlalt Napoleon császár. Az elsőnek inspirációit, erélyét, lankadhatatlan munkásságát, törhetetlen akaratát, szinte mindenütt személyes jelenvalóságát nem lehetett eléggé bámulni, midőn a másik, kereken kimondva, számnélküli megfoghatatlan ostobaságot, vagy jobban mondva, butaságot követett el. (Világ 147. s. köv. l.)

«Jaj azért azon nemzetnek is, mely nem a létező realitás s nem az idő által felképezett tapasztalás utmutatása után kormányoztatik, de valami képzelet és phantasia súgta emésztetlen theoriák és experimentek szerinti zsarnokoskodásnak esik martalékául! Sapiienti sat!» (Világ 105.)

Az isteni szikrának nincs surrogatuma, azért a kelleténél többet tenni buzgó fiatalság túlzásait meg lehet bocsátani, mert kiszegheti szárnyát az élet tavaszkorában azon lelkesedésnek, mely eget kér, hol megégeti ugyan néha magát, melynek híját azonban fiatal keblekben semmi a világon nem pótolhatja ki. Jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében megfért! (Akad. besz.) De már a férfiúi *ébredtségnek* túlzásokban csapongnia nem szabad, az sem elkábulást, sem remegést nem ismer, hanem békében fegyvertelenül jár, háborúban fegyveresen. (Világ 279.)

Aludni veszély közt, félni semmitől: nem józanabb, mint éjjel funi el a világot s azt nappal

gyujtani meg, vagy hidegben feküdni bundán s meleg napban bújni alá! (Világ 279.)

Egyedül tiszta fogalmak alapján fejlődhetik az emberi jobblét. Tiszta fogalmakat terjeszteni, zavartakat pedig salakjaikból lehetőleg kitisztítani kötelesség, ahogy a közélet mezején munkás résztvenni bátorkodunk és több rosszat nem kívánunk életbehozni, mint jót és ha ábránddal be nem érjük; de sikert óhajtunk. (Akad. megnyitó besz. 1842-ben.)

«Annyit mondhatok — írja a Kelet népében — hogy semmit sem tettem rögtönzésképp vagy pillanatnyi felhevülés következtében; de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámított, messzeható tervnek szüleményei. Vérem meggon-
dolatlanul s kitűzött elveimmel ellenkezőleg soha el nem ragadott, mert nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelesség utáni elszántságból.» (26. l.)

A «kötelesség utáni elszántság» nagy ethikai gondolatával köti össze megint a maga bölcseletét, amikor rámutat arra, hogy a kötelesség tudata szüli bennünk, magas és alacsony sorsban egyaránt, a tiszta lelkiismeret érzését, ami legnagyobb vigasztalás az életben s legnagyobb erősítő a halálban. A *tiszta lelkiismeret* — mondja — mennyei érzés, mely boldog napokban kimondhatatlan bájt von minden körül, viszontagságokban pedig, ha sötétre borul az idő s létünk minden kellemi s híveknek vélt jóakaróink sora utolsóig elpártol, oly édes meleget önt lelkünkbe, mely az élet minden esetei ellen férfiúi önérzéssel s elszántsággal vértéz fel minket. Nélküle a királység rideg pusztaság, vele még a kínpad s

vesztőhely sem ijesztő s elsőtől utolsóig mindenkinek e világ roppant felszínén sajátja lehet, ki becsületesen teljesíti kötelességeit.

Felebarátitszolgálni, a természet ajándékát használni annyi, mint Istent tisztelni és szavát fogadni s az, ki ezeket híven eszközli, becsületesen járja földi pályáját.

Minél magasb a születés, több a vagyon, annál nagyobb a felelet (felelősség) s kötelesség. (Világ 54—56. l.)

Az *élet-tudomány* a tiszta lelkiismeret fenntartására vágyó aggodalommal szorosan összekötve, azon lelki s testi tehetség, mely minden lehető helyzetünkben oly tettekre bír, melyek körülményeinkhez legillőbbek és soha megbánásra, vagy tán éppen megsiratásra okot nem adnak s így egész létünknek lehető legtökéletesebb kifejlődésében fekszik. Nem egyoldalú nevelés okozatja, hanem mindenekfelett ön — s mások ügyesen használt tapasztalási szerkezetéből ered. Itt is kinek-kinek személyes helyzete szabja meg élet-tudományát s a magas és gazdag születésűt kedvezőbb helyzete tágasb értelmességre ítéli. (Világ 56—58.) Egy birtoknélkülinek semmirevalósága megbocsáthatóbb, mint az ő középszerűségük; mint az egyes közkatonának bátor, vagy félénk viselete is csak ritkán nyer, vagy vesz csatát, midőn a főtábornok s hadak nagyjai tulajdoniul függ rendszerint a nap sikere.

A *megelégedési alapoknak* harmadika az *egészség*, amely a testnek és a léleknek tökéletes egybehangzása. Nagy mérték «min hatalmunktól» is függ; mert bizonyos, hogy az erős akarát sokszor halálnak is ellentáll, a nyúl szív pedig szinte halál előtt is megszűn dobogni. (U. o. 59.)

A negyedik sarkalat: a *vagyoni rend*, azaz pénz és vagyonbeli tehetségünk szerint élni s mindenben, ami a miénk, legnagyobb rendet tartani. Kinek szükségei mindig kisebbek volnának, mint tehetsége: az lenne a legfüggetlenebb ember; az ellenben, ki nem tekinthet szívszorongás nélkül a multba, semmit nem tud, alig mozdulhat s kinek szükségei tehetségit túlhaladják: legfüggőbb.

E néhány sarkalatra állított egész tudomány odajárul tehát összeleg: hogy mindenkinek hatalmában áll holnaptól, vagy tán még e pillanattól kezdve, bármily borult vala is ezelőtt élete, lelke függetlenségén munkálkodni s így lassanként bizonyosan nagyobb belső csendben gyönyörködni.

Mindent a világon józan áron és becsben kell venni; már ki egész vagyonát sárba és sánczba veré s legkisebb haszoni nyomot sem hagy maga után: az pénzfecsérlés mestere; ki éltének egész idejét hiába tölté s létének semmi jele nem mutatkozik: az időfecsérlés mestere; ki végre minden ok nélkül nyakát töri: az bolondok mestere. (Világ 186.) Az okos ember *semmiért*, vagy *olcsón* sem pénzét, sem idejét, sem életét nem áldozza fel.

Ehhez a bölcslethez, ennek gyakorlatiasságához, a cselekvésmód józanságához tartozik, hogy minden egyes kérdésnél az ember vagy lebecsátkozik a dolgoknak egészen a mélyére s azokat egész tágasságukban világosítja meg, vagy pedig aztán hallgat, nehogy felületességgel, avagy éppen érzelgéssel többet ártson, mint használhat.

A cselekvésben az embert két nagy erő vezeti: a *teremtési ösztön* és a *haszonvágy*.

«Az ember, *mint Istenség szikrája, csak abban talál váltígi eledelt, ha teremthet!* Nézzünk a leghatalmasabbtól lefelé az egész emberi nemre s mindegyik kevés kivétellel, sejtve vagy sejdíten, teremt, vagy teremteni törekedik. S valóban a rossz principiumnak kevés bálványozója van az emberek között, mert készakarva rontani csak kevés akarha nem teremt, oka nem egyéb, mint tudatlanság s gyengeség; de a teremtetési vágy az ember kebléből csak sírparton szakad ki s tán csak aztán fejlődik valódi erőre s díszre.

A halhatatlanok országából látszik venni a maga eredetét az a könnyen ki sem is fejthető kellemes érzés, mely a teremtéssel, az alkotással jár együtt, akár problémákat oldozgat, akár verset, értekezést ír, képet fest, házat épít, avagy egyszerűen csak fát ültet valaki. (Világ 189.) Szinte maga-magán túlrágadja az embert, mintegy túlvilági varázsszal, ha a maga hatáskörében, bármi legyen is az, Correggioval így kiálthat fel: «anche io sono pittore!» — legyen érdeme egyébiránt való, vagy képzelet! Ily pillanatokban az anyag által összeszorított létünk, mintegy felrázódik, a földi ragadékokon túltör és menyeket ér; ezek a halandó egyedüli világító sugarai, melyek élete borúira reményt s örömbájt derítenek.

A másik ösztönző tényező, a haszonvágy lehet ugyan egész nemtelen is, de lehet, sőt kell is hogy legyen, egészen nemes, amikor pl. a legszomorubb pusztákból is legmosolygóbb vidékeket teremt önmagának és az egész nemzetnek haszonnal. A teremteni vágyó gondolatnak, a megvalósítandó célnak s a kivitel eszközeinek ne-

messége, ethikai intentiója emeli fel a haszonvágyat az önzés földhöz ragadtságából oda, ahol e haszonvágy nemcsak jogosult hajtóerő a kötelességeknek teljesítésére és a köz javának előmozdítására, hanem egyenesen ethikai követelmény, amely nélkül a közönyösség, a nemtörődömség és a dologtalanság penésze lep be mindent, és annál a szerves összefüggésnél fogva, amely az egész világegyetemet egy nagy, élő organismussá teszi, minden, mi szebbíti földtekénket — bármi kicsiny legyen is az — a mindenséget tökéletesíti. Boldog, ki ezt tiszta lélekkel eszközli, mert emberi céljához közelebb járult! (Pesti por és sár.) És amíg emberlét sorsunk, mindaddig számtalan szükségink kielégítésére sarkaló természetünk a kegyelmes Egek legszebb ajándéka. (Világ 49.)

Égi ajándék, igen, mert culturához és civilizációhoz ez vezet. És *Széchenyi* ezzel a gondolat-
tal is — mint annyi mással — messze megelőzte korát. Hiszen ebben a létért való küzdelemnek később Darwin által kifejtett nagy eszméje van már kifejezve és a cultura hajtó erejévé téve.

A nyomoruság a legnagyobb tanítója az embernek s a szükség az iparkodási rugónak leghatásosabb kifejtője. Az embernek a legkisebbért is fáradnia kell s kínos verítékkal kénytelen megvívni az elemekkel. De a harcz vége közszabadság s így nemzeti boldogság és dicsőség! (Világ 382—387.)

Rendkívül érdekes kérdés volna még: hol vette, kitől tanulta, mely benyomásokból szerezte és szűrte le *Széchenyi* a maga világnézetét és életbölcseletét?

Volt e kettő kifejlődésére kétségtelenül befolyása az ifjú ama látásának, amelylyel «annyi polgári erényekkel fénylő» édes atyját mint magyart reménytelenül látta sírjába szállani, és attól fogva egy kérdés érdekelte csak: van-e még remény e nemzet föltámadásához, vagy nincs többé?

Volt befolyása a gyermek-lélekre annak az atyai mély vallásos kedélynek, kegyes és imádságos könyvekbe elmerülő léleknek, amely tört szívvel órák hosszán át imádkozott a házi kápolna oltárlépcsőin.

Hogyan maradhatott volna hatás nélkül egy *Franklinnak* a példája? Miként foszolhattak volna szét maradandó nyomok nélkül egy *Baconnek* philosophiája, *Brougham* lord beszédei és iratai, *Montesquieu* és *Bentham* Jeromos rendszeres munkái, *Herder* bölcsesete, a német költőóriások, *Goethe* és *Schiller* alkotásai, *Lessing* drámái, *Pitt* és *Fox* szónoklatai és általában a külföld akkori legnagyobb diplomataival, hadvezéreivel és publicistáival való érintkezései? A Szent-Szövetség korának téli álma, reactionárius szunnyadása, majd a mult század huszas éveinek tavaszébredése? *

Mindezek adalékok, de a lángész mégsem összeadási tényezők végeredménye; bennök mindig van egy felsőbb világból való, előttünk megfejt-hetetlen, ismeretlen mennyiség, az az *ihlet*,

* Részleteket l. *Gróf Széchenyi István Nemzeti politikája*. Irta *Gaal Jenő*. I—II. köt. Budapest, 1892. és 1903. Magy. Tud. Akad. kiadása.

Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. *Imre Sándor*. Budapest, 1904. Politzer Zs. és fia kiadása.

amelyről *Széchenyi* maga is annyiszor szól.

Lelkének ihletéből látásai, gondolatai, érzései azután majd mint a Hermon gazdag harmatja szállanak alá, majd pedig habzó forrásként törnek elő, buzognak, forrnak, nőnek, duzzadnak, áradnak és zuhognak, de iszapot nem vetnek fel soha. Legmesszebb futásukban is, legmélyebb örvénylésükben is le a fenékig, tökéletesen tiszták és átlátszók. Ez mutatja és igazolja magasabb eredetüket azzal a suggestiv erejű meggyőződéssel, amely a megdönthetetlen hit bizonyosságával hat.

Egész irodalmunkban — még a legnagyobb lyrikusokat sem véve ki — nincs író, aki úgy feltárta volna egész lelkét, mint éppen *Széchenyi*, úgy hogy nincs hangulat, gondolat, avagy csak egyetlen röpke érzés, felvillanó ötlet, amelyről számot ne adna és nincs vihar, amely mély barázdákat szánt, hogy ne zúgna át a mi lelkünkön is vele együtt. Gazdag belső világának minden súlyos hullámverése, avagy csak könnyű fodrozódása is előttünk tükröződik; apálya és dagálya ott folyik le szemünk láttára s nekünk hagyja vissza a drága-gyöngyös kagylók egész megszámlálhatatlan sokaságát.

De hát ki tudná lelke mélységeit és magasságait mérőszinórral egész teljességükben felmérni?

Vele szemben igazán csak az ő saját módszerét alkalmazhatjuk: csak a tényeket állapíthatjuk meg. Rendszer békóiba betörni azokat a gondolatokat, eszméket, axiomákat és aphorismákat, amelyeknek hol gránitszikláit óriásként dobja egymásra azokkal az élekkel minden csiszolás,

minden faragás nélkül úgy, amint letördeli, hol meg mint előkelő, jártas gyémántköszörűs solitaireként drága aranyba foglaltan ékszerül, gazdaggá tevő kincs gyanánt kínálja nemzetének, avagy pedig mint dárdát hajítja oda edzett harczosként, hogy megrendült bele az egész nemzet teste s ordít tőle föl, majd gúnyölő mérgébe mártott nyílveesszőként lövi be azokba a szivekbe, melyek nem átalják népszerűség és népkegy hajhászásáért utca szerint mutogatni az olcsó tusában kapott karczolásokat, melyeket sebekké csak a piros festék tágít ki.

Széchenyi egész munkássága két gondolaton alapul. Az egyik: faja, nyelve, alkotmánya s ezek foglalatjának, *hazájának* fel a mennyekig emelő *szeretete*. «Oh, dicső hazafiság, te az egek legnemesebb magzatja, ki a halhatatlanok sorába emeled az anyag fiait!» A másik: *lelkiismerete*, azt mondhatnók, *ethikai fátuma*.

Világnézete: zarándoki komolyság.

Életbölcselete: lelkiismeret és kötelesség.

«Vezérszó: ildom, a zászlón: előre!» (Arany)

«Tiszta lélek, tiszta szándék, akár siker, akár nem!»

Elég tömör összefoglalás. Maga *Széchenyi* mondta egy pohárköszöntőjében.

A búcsúszót szintén hadd mondja ő: «Tegyen mindegyikünk amennyit tehet honáért, földeiért! s ki becsületesebben, elszántabban járandja utolsó lehelletéig a hazafiság pályáját: az legyen győztes, diadalmas!» (Világ 532.)

V.

A NŐK FELADATA A MAGYAR NEMZETI PROBLÉMA KÖRÜL.

Irta Gróf VAY GÁBORNÉ.

A nemzeti problémáról kellene szólnom, úgy ahogy' az Széchenyi István lelke előtt lebegett s arról a szerepről, mely annak megoldásában a magyar asszonynak jut. Elfog a kétség és a habozás vajjon képes leszek-e megértetni a legnagyobb magyar gondolatát, képes leszek-e világosan kifejezni az ő eszméit?

Áttanulmányoztam a nagy hazafi és regenerátor iratait, természetesen nem a tudós és politikus készültségével, hanem azon szeretettel, amelyet minden honleánynak a nagy hazafiak iránt éreznie kell, hogy megtudjam, mennyiben számított Széchenyi jós lelke a magyar női psyche közreműködésére. És a legfelölőbb, amit találtam, szinte megdöbbsentett. A *Hitel*-ben ezt írja: «Tudományban és művészetben a nők soha sem viszik fölebb a közepszerűségnél, azért a férfit kard és toll illet meg, a nőt bölcső és háztartás; ha bármelyikök a másiknak dolgába vág, vét a természet ellen.»

Kizárólag ez volna tehát az a szerep, melyet Széchenyi István a nőknek szánt? Végtelenül fontos, beismerem, de oly természetes, hogy kár róla.

elmélkedni. Legföljebb azt lehetne fagyos resignációval megállapítani, hogy éppen azt a szerepet a nők nagy része már nem kívánja eljátszani.

De Széchenyi sem tarthatta ezt a szerepet az egyetlennek, amelyre a nő alkalmas. Ő a nemzeti lét problémájának megoldásánál biztosan több részt, szélesebb teret, nagyobb kötelességeket és jogokat tulajdonított a magyar nőnek, mint azt, hogy csupán a bölcsőt ringassa és házáat rendben tartsa. Széchenyinek nemcsak szavaiból kell kiolvasnunk teendőnket, hanem szelleméből, érzelmeiből, tetteiből és tüneményes lényének egész voltából.

A szereposztást részünkre ne csak levelezéséből necsak írott forrásokból várjuk, hanem saját magunk merítsünk önmagunkból, érzésünkből, szeretetünkből s nem restellem kimondani: női ösztönünkből. Hiszen a nőnek úgy is legerősebb irányítója — ösztöne, amely erősebb és közvetlenebb a férfiak szenvedélyénél s a nőnek többnyire biztosabb tanácsadója, mint logikája. Értsük meg s ezen legerősebb tulajdonságunkkal szeressük meg Széchenyi egyéniségét szívünk egész erejével s akkor rá fogunk jönni arra, hogy mit követel tőlünk az ő szelleme.

Ami Széchenyi vezérmotivuma, ami működésének célja, erőfeszítésének rugója volt, az meg van a nőben is és az legyen a nőnek éltető elve; az lelkesítse azon munkánál, amelyet a nemzet tőle elvár; értem a valóban komoly, nemes és határtalan hazafiságot.

Széchenyinek ez élesítette eszét, mert ez bírta tanulásra, ez bírta arra a kifogyhatatlan munkára és erőfeszítésre, amely nélkül nincs igazán nagy

eredmény. Hazafiság adta neki az erőt ahhoz, hogy a népszerű áramlatokkal szembe szálljon, ámbar tudta, hogy elbukik; ez adta neki a jellem-szilárdságot, hogy megállva meggyőződéseinek alapján, felfelé s lefelé egyaránt önálló maradjon.

Mint Sigfried nemcsak azzal mutatta meg félisteni erejét, hogy legmesszebbre hajította dárdáját, hanem azzal, hogy egy ugrással dárdája mellett termett és azt azonnal fölkapta új lökésre. Széchenyi is, hazafiságának csodás erejét nemcsak azzal bizonyította, hogy esze a legtovább látott, hogy a legmagasabb célokat ő tűzte a nemzet elé, hanem azzal is, hogy merész szavát nagy tettek követték s hogy ő közelítette meg legjobban az elérhetetlennek látszó ideált, mert életét, amely addig játékszerű volt, annak szentelte, hogy nagy szavát beváltsa.

Ezt a csodatevő hazafiságot tanulják meg a magyar nők Széchenyitől s ezzel nem kérek elérhetetlent.

Hiszen a hazát az igaz magyar asszony úgy is szereti, és pedig nem mint fogalmat, nem mint eszmét, nemcsak kötelességből, hanem mint anyját a gyermek, mint gyermekét az anya, azaz vérbeli szeretettel, épp úgy, mint maga Széchenyi érezte, ha nem is azon mértékkel, mint ő, de azon mód szerint. A nő szerelmesét, férjét, fiát, testvéreinek összességét látja benne. A szegény őseinek szerény fészket, a gazdag nagy, hatalmas várait érzi fenyegetve, ha ellenség közeledik. Szolgákká látja lesülyedni a férfiakat és halálszagot érez, ha nemzete megszűnik szabad lenni és anyanyelvét enyészet fenyegeti.

Szóval a nő olyan melegséggel szereti hazáját, mintha élő lényt szeretne benne. Nemcsak úgy ragaszkodik hozzá, mint fenkölt eszményhez, hanem azzal a bensőséggel, amely az embert más-különben embertársához vonzza.

Érzi, hogy a vész perczében nem elég a varrótű és főzőkanál. Miért ne rontana tollal is az ellenségnek, mikor még fogával is neki esnék, ha a férfiak karja lelankad? Hiába adta volna a természet ezt az érzést a nőnek, különösen a magyar nőnek? Nem!

Nem lehet kételkednünk, hogy a nemzeti problema megoldásában a magyar nőnek külön és megkülönböztetett része van, más és nagyobb, mint bármely élő nemzet asszonyainak. De mi az s miben áll a nő nemzeti hivatása?

Mielőtt rátérnék, magával a nemzeti problémával kell foglalkoznom, amint az Széchenyi István szeme előtt lebegett. Asszonyi észszel talán nagyon is egyszerűen fogom föl és a tanúltaknál csak szánakozó mosolyt keltek, de elvégre csak aszerint szólhatok, ami saját érzésem és észleletem s bízhatom benne, hogy amit igazságot kereső szív önmagából merít, sohasem lehet banalis.

Sokat tűnődtem azon, hogy a magyar nemzet, amely ezer éve él itt, száz meg száz veszedelem után ma erősebb és gazdagabb birtokban és műveltségben is, mint volt legdicsőbb korszakában; hogy csekély száma mellett ma, a nagy államalakítások korában is megóvta nemzeti önállóságát, miért érzi mégis nemzeti létét mindig problematikusnak? A múlt sok szenvedése, a sokszori pusztulás, a folytonos ármány sokat megmagyaráz. De azt nem indokolja, hogy mindig csak mélázva

élvezzük létünket, hogy a habzó serleg mögött mindig ott érezzük az enyészet rémét, hogy nemcsak az egyszerű csárdákban és a ragyogó táncztermekben, hanem a nagy nemzeti ünnepeken is — igazán csak sírva tud vigadni a magyar.

Minden nemzet küzdött és küzd léteért, minden nemzet sok keserű perczet élt át, de a szerencsésebb nemzeteknél ez a küzdelem inkább a növekvés, inkább a terjeszkedés, fejlődés érdekében folyik, mintsem állandóan a pusztá fenmaradásért és kevés nemzetnek van annyi belső és külső ellensége, keveset környez annyi veszedelem, kevésnél lehet minden legkisebb hiba végzetes.

Súlyos helyzetünk a mi nemzeti feladatainkat megkülönbözteti más európai népek feladataitól; tetézi vagy bonyolítja a nehézségeket és az utolsó embert is, aki olvasni és érezni tud, eltölti azzal a sejtelemmel, hogy a magyarság szakadatlan veszélyben van, s hogy külön erény kell ide s külön szerencse. Ez az erény és ez a szerencse — azt mondhatnám — az árvák erénye és szerencséje.

Ez az érzés kelti bennünk azt a rajongást — bár mondhatnám: azt a hitet — hogy él a magyarok Istene! Ez a nehéz helyzetünk fakasztotta Széchenyi Istvánt a kétségbeesés kiáltására: «Oly kevesen vagyunk, hogy az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni». És ezen jajszó után érezte viszont az önbiztatás és népfelköltés végzetszerű szükségét, mely a mámoros jós szavakban tört ki, hogy: «Magyarország nem volt, hanem lesz!»

Kicsiny nemzet voltunk és Európa szívében hódítottunk országot. Nem mint a húnok, akik rövid véres pályafutásuk után nyom nélkül eltűntek,

mert mi állandóan megtelepedtünk és békés munkát végeztünk. Nincs rokonunk, sem természetes hozzátartozónk. És mégis, oly biztosan és függetlenül akarunk itt élni, mintha kétszer akkora nemzet volnánk. Idegenek vagyunk Európában és mégis tagjai akarunk lenni az európai népcsaládnak. Vallásban, szokásokban, műveltségben, mi, a kelet népe, a nyugathoz alkalmazkodtunk, hogy létünket megmentsük, de nem adtuk és nem adhatjuk fel nyelvünket és nemzeti jellemünket, mert anélkül meghalunk.

Ez a szeretett föld, melyet apáink meghódítottak, azzal van megátkozva, hogy Európa kellő közepén van, sok más nyelvű szomszédától körülvéve. És az ország kebelében él minden körülünk leskelődő szomszéd rokonsága, elnyomatlanul, de elnyomatásról panaszkodva; mert a honalapítók csak hódítani tudtak, de sem magukba olvasztani, sem megnyerni nem.

A magyar nemzeti problema tehát, úgy hiszem, az, hogy az a kis állam, melynek rokona nincs, amely magára hagyva nem tud megélni, amely állandó szövetségre szorult, olyanra, mely erős, de nálánál nem erősebb, hogy az a kis állam mégis önálló akar lenni és nemzeti sajátságának kifejtése mellett akar haladni. Nehézségünk, hogy olyan kis hatalomnál, melyet azért nem bántanak, mert kicsiny, mert nincsen senkinek útjában, nagyobbak vagyunk; nagy hatalomnak, melytől félnek — kicsinyek. Ily viszonyok között mi menthet meg bennünket s szabadságunkat, ami azonos.

E problema megoldása, minden bonyolult volta ellenére, egyszerű, csak végtelenül nehéz. Szé-

chenyi szerint e megoldásnak lényege: hogy tökéletesedjék az egyén, legyen magyarabb, legyen szorgalmasabb, jellemesebb és okosabb.

Ehhez nem kell más, mint a testi és szellemi munka oly megfeszítése, mely az erő legkisebb porczikáját sem hagyja használatlanul; továbbá a hazaszeretet és önfeláldozás oly mélysége és nagysága, mely nem lelné mását a világtörténelemben, még Japánban sem, s végül a nemzet jobbjáiban, a vezérszellemekben, tehát a valóban született aristokratiában, az egység, szeretet és összetartás oly ereje, mely másutt föl nem található.

Csüggedt fővel mondom el e nagy szavakat és érzem, hogy akikhez szólok, csüggedten hallgatják, mert aggódva kérdezzük: mindez, ami nélkül nem élhetünk, meg van-e bennünk?

Csoda már az is, hogy vagyunk. Még nagyobb csoda kell ahhoz, hogy megmaradjunk és gyarapodjunk. És ezt a csodát önmagunktól, azaz csak jól irányított és törhetetlen munkánktól várhatjuk.

Oly napokat élünk, amikor sem az áldozatkészség, sem a munka, sem a vezérlelkek egymást megértése még a közönséges mértéket sem üti meg, nem hogy a csoda régióiba emelkednék. A munka más világrészekbe ragadja dolgozó erőnket; nem abban versenyeznek a nemzet fiai, hogy ki adjon neki, hanem ki kapjon tőle többet, s a nemzet vezetőinek nagyrésze a pártért viszi a harczot egymás ellen, nem a hazáért az ellenség ellen s úgy gyűlöli egymást, hogy alig ér rá az országot szeretni.

Bocsánat e kitérésért, mely tán nagyon is mesz-

szire látszik esni a bölcsőtől és a háztartástól, de szükséges volt talán megvilágítani, hogy mily nagy a veszedelem, és kimondani, hogy mi asszonyok különösen érezzük, mennyire tetézi azt a nemzet politikai erkölceinek tagadhatatlan sülyedése.

Már pedig nagy és kivételes veszedelemben, mikor a férfiak ingadoznak, minden nemzetnél volt példa rá, hogy az asszonyok is fegyvert ragadtak. Nem ítélték természetellenesnek, hogy a germán nők a pajzsot vitték férjeik után a csatába. Dobó Katicza alakja nem mint emancipált asszonyé él a történelemben, hanem mint ideálja a honszeretetnek.

Mi, ha a nőnek szerepet igénylünk a Széchenyi nemzeti problémájának megoldásában, nem megyünk odáig, hogy a bölcsőt és a háztartást el kívánnánk hagyni; korántsem, még odáig sem, hogy politikai vélemény-harczban részt akarnánk venni. De azt igenis merjük mondani, hogy a természet által korlátolt körünkön belül mást és többet kell és lehet tennünk, mint más nemzetek leányainak.

Erre pedig éppen Széchenyi hagyományai utalnak bennünket, aki látszólag úgyszólván kiutasította a nőt a közügyek harczteréről, aki azonban mégis oly fontosnak tartotta a nők szerepét a nemzet ujjaalakulásánál, hogy korszakot alkotó, legelső művét, a *Hitelt*-t, amelylyel reform-tevékenységét megkezdte, a nőknek ajánlotta s aki ekkor ezeket a szavakat intézi hozzánk: «Fogadjátok, hazám érdemes leányai, tiszteletem és szeretetem jeléül munkám felajánlását. Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan,

nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A hitelről szól s mi belőle foly, a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről s így előttetek sem lehet a tárgy idegenebb, mint előttünk, mert annyi nemes és szép, ami az emberiséget felemeli, a ti nemetek műve; ti viszitek karjaitokon életbe a kisdéd növendéket s jó polgárrá nevelitek. A ti nemes tekintetetekből szí a férfi lelki erőt s elszánt bátorságot, s ha léte alkonyodik a haza ügyében, ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyalai, mely nélkültek soha ki nem fejlík, vagy nemsokára elhervad; ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót!»

S miben állana Széchenyi szellemében ma a nő kötelessége a nemzeti problema megoldása körül, mely a nemzet mai kétes sorsát szebb jövő felé irányítaná?

Széchenyi István azt mondta, hogy kevesen vagyunk; igaza volt és igaza van, sajnos, ma is.

A nő gondolkodása, életfelfogása is közremunkálhat azon, hogy többen legyünk, vagy legalább is még kevesebben ne legyünk.

Pedig ez utóbbinak az útján vagyunk.

Küzdenie kellene tehát minden erejével, azaz egészséges, erkölcsös felfogásával az «egyke»-rendszer ellen.

Kezdje a nő azon, hogy ne a saját gondja csökkentését nezze, hanem a nemzet erősítését, mely egy a természet parancsával.

Legyen azon, hogy a megszületett gyermekeket életben tartsa és harczoljon a gyermek-halandóság ellen, s ne csak ez elhagyott gyermekek mellé álljon, hanem a módosabb családok fukar-

sága ellen is védje meg azok gyermekeit. A nő ne az úgynevezett parthiet keresse, hanem a házasságot. Válasszon magához való érdemes hites-társat, ha mindjárt szegény is, és ne irtozzék a gondtól, mikor a nemzet léte csupa gond.

A magyar nő nevelje: első sorban önmagát, azután a gyermekeit. Ápolja, fejlessze bennök a magyarságot, anélkül, hogy parlagi korlátolt-sággá válják. Oltsa gyermekeibe a fanatismusig menő ragaszkodást mindenhez, ami magyar; me-leg szeretetet ahhoz a röghöz, melyben ősei por-ladoznak; hűséget az ősi magyar hagyományok-hoz. Adja meg neki az európai műveltséget, anél-kül, hogy az öröklött magyar cultura iránt ki-csinylést, megvetést és szégyent érezzen.

Neveljen a nemzedékbe egy adag spartaismust, mert a magyarnak — fiúnak, leánynak — ko-molyabb fölfogás kell, kevesebb mulatság és ta-lán több kötelesség, mint más nemzet ifjúságá-nak.

Különösen a gazdagok és előkelők tanulják meg jókor, hogy sivár, lealázó, majdnem gyalá-zat, csak az élvezetnek élni, még ha az a legmér-sékeltebb, sőt a legnemesebb is. Mikor a nemzet-nek annyi szüksége van szeretetre, áldozatra és munkakészségre, akkor nem szabad azoknak félre állani, akik annyit kaptak a nemzettől.

Nevelje a nő a fiúkat politikailag jobbakká, mint amilyenek félszázados parlamentarismus után az apáik nagy része. Neveljék pedig nem po-litikai tanokkal, hanem jellemük megaczelosodása és leányaik által. Ezek is tanulják meg, hogy a férfit jellem, következetesség, szótartás és elv teszi szeretni valóvá, nem a siker, melynek az el-

vek föl- és eladása az ára. Legyen a kötelességteljesítés és a hazaszeretet a nevelés alapelve, nem a dicsőség vágya, és még kevésbbé az egyéni haszonnal járó csunya opportunismus.

A modern női áramlat sem valami biztató, de annyira még a huszadik század divata sem sülyesztette a magyar nőt, hogy ha a szerelemre több szabadságot követel is, mint ősanyái, ne kívánja bámulni vagy legalább becsülni azt, aki-ben boldogságát keresi.

Ős magyar erény a büszkeség. Ős betegség a hiúság, külső nagyzás, nagyobbbnak mutatkozás.

És ezt a hibát dédelgetik, ezt a betegséget növelik a nők!

Ez kergeti a férfiakat, az ifjakat, sőt már a diákokat a játékasztalokhoz, a fényes clubbokba. Ez veri adósságba a tisztviselőket: többet mutatni, mint ami az ember; többet költeni, mint a mennyit bír; tiszteletet nem szerezni, hanem követelni, ez a családok, a jellemek, a hazafiság romlása.

Németországot az ellenkező tette nagygyá. Magyarország, amely kicsiny, ezen az úton nagygyá nem lehet.

A magyar nő természeténél fogva nem nagyzó és nem hiú socialis értelemben véve. A keleti eredet engedelmességre hajlította a férfi iránt. Az úrnő is, a parasztasszony is «uramnak» nevezte hites társát és még most is így nevezi. A «husband», «mari», «Gatte», «sposo» mellett nem dívott más nemzeteknél ez a megszólítás.

A magyar asszony eredetileg büszke, előkelő, de otthonos és kicsi körben ragyogott inkább.

De a modern kor, a nagyobbodó főváros, a

gyakrabban látott udvari fény, a közlekedés varázslata, mely Bécsset, Londont, Párist és a száz meg száz fürdő - Eldorádót szomszédságunkba vonja, azt hozta magával, hogy örömeinket és önérzetünk kielégítését a hiúság vásárán keressük.

Mit mondana Széchenyi István, ha ezen szempontból látná és nézné a mai magyar nővilágot? A színház, a zene, a fürdőzés, az öltözködés ma már nem élvezet, hanem lihegő concurrentia s a férfiak fizetik az árát pénzüikkel, amíg van, ősi birtokkal, amíg telik és sokszor becsületükkel vagy függetlenségükkel, mikor nincs más kigázolás.

Itt az a pont, ahol a nő legtöbbet vét a nemzet ellen, itt az út, ahol legtöbbet tehet a nemzeti problema megoldására. Megállítani azt az örületes hajszát a demonstratív jólét felé, sőt visszafordítani, ha még lehet.

A férfiaktól szerényebb és háziasabb életmódot követelni és magukat is ehhez szoktatni, ahelyett, hogy versenyben lihegjenek oly futtatáson, amelynek nincs se vége, se díja.

Ez volna részben a magyar nő hozzájárulása a nemzeti problema megoldásához.

Igaz, hogy csuda lenne, ha a nő ma erre képes lenne. De hiszen csuda nélkül alig képzelhető megélésünk.

A társadalom sem olyan összetartó, olyan egységes, mint azt Széchenyi tervezte. Nyelv, hit, érdek darabokra töri; pedig együttes erővel is alig birunk feladatunknak megfelelni. Valóban itt is csoda kell — de kell!

És ez a csoda csak társadalmilag lehetséges, csak a nők által érvényesíthető.

Alakuljon erős, egységes magyar társas élet, legyen annak összpontosítója, nemesítő irányítója — mint Széchenyi álmodta — a művelt magyar nő. A közös nemzeti ideálok és a közös műveltség hozzák közelebb a társadalom különböző osztályait.

Ezerszer mondta Széchenyi, hogy az egyesülésben, a vállvetett munkában rejlik az erő. S a mennyire széjjel vihet a női hiúság és korlátoltság, annyira összetarthat tapintatos modora és tág látköre. Ha azt akarják, hogy a magyar a képzett nemzetek között megállja a maga helyét, akkor döntsék le végre azokat a válaszfalakat, melyek a művelt osztályok közt még ma is fennállanak, melyek az embereket csakis a születésük szerint osztályozzák felsőbb vagy alsóbb csoportokba és az amalgamatiót csakis egy bizonyos határig engedik meg.

Szakítsanak az emberi természet őshajlamával, mely a culturában csakis a distinctio felé hajlik, és születésre, rangra, névre, ősök számára való tekintet nélkül fogjanak kezét mindazok, kik a lélek szebb tulajdonaival rokonok, akik a haladást, a közműveltséget s a közérényt szomjazzák.

A nőnek kellene ez irányban megváltozni első sorban, olyat kellene tennie, amit soha más nemzet nővilága nem tett, ami ma még oly nehéznek látszik. T. i. a lehetőségig legalább, az egyenlőséget keresni, minden téren felhagyni a hiú ábrándozással, a gőgös, félszeg tudománynyal, melylyel nemzeti nagyságot elérni úgy sem lehet.

A fölvilágosodás századához mennyire illő föl fogás lenne az, ha Széchenyi István szellemében

a nemzeti problema megoldása körüli irányban végre biztos rést nyitnának a nők olyképpen, hogy minden társadalmi erőt és socialis érdeket, sőt minden szenvedelmet csakis a haza felvirágozásának célja felé vezetnének és ezzel némi biztosítékát nyújtanának a felülről jövő elnyomás s az alulról jövő anarchia ellen egyaránt.

A magyar nők összességének oly szellemére volna szükségünk, mely az ország körülményeihez képest, majd halkabban, majd gyakrabban izgatná a nemzet testét; ha kell, a szenvedelmek lecsillapítására hatna, vagy pedig a netalán álomkórságba merült nemzedéket újra felrázná; de mindenesetre, ha a nemzet szolgál-irányt venne fel, azt a hazafiság és kötelesség teljesítésére felrassza.

Továbbá szükség volna arra, hogy a szegény, elhagyott milliókkal, az elárvult magyar néppel érintkezzenek, őket őszinte részvéttel egészséges gondolkodásra bírják s ezzel a nemzet testéhez közelebb fűzzék, viszont a szerencsésebbeket hazafias és emberbaráti áldozatokra ösztönözzék s maguk járjanak elő a jó példával.

Feladatuk volna végül, hogy eldarabolt erőnket csakis a magyar nemzetiség szilárdságának célja felé egyesítsék, úgy hogy sem egyoldalúság, sem vak szenvedelem ne hódítson tért.

Ehhez azonban salaktalan és mély honszeretet kell, mely nem mindig azt nézi, mi jobb az egyénnek, hanem mi jobb az országnak.

Senki, de különösen a nő, ne keresse határain kívül Magyarország javát és fényét, hanem azon fáradjon első sorban, hogy itthon a társadalom együttesen működjék mindenben, ami a honnak javára szolgálhat.

Széchenyi 1820-ban egy Debreczenből kelt levelében ezt írja: «Ugy el tudok lágyulni, ha bármi honit látok, hogy egy hegedű, egy czimbalom, sőt még egy duda is, szinte könnyekre fakaszt!»

Vagyunk-e még néhányan ma, akik ezt az érzést megértjük és ezt a hangulatot fel tudjuk fogni?

Félő, hogy nagyobb azoknak a száma, akik akkor lágyulnak el, ha az ország határain túl lépve, ahhoz közelednek, ami nem a miénk és azt élvezik leginkább, ami nekünk idegen. Felemlítésre méltó Széchenyi hitvesének, ki tudvalevőleg nem volt magyar születésű nő, azon felfogása, mely egy leveléből tűnik ki, s melynek tartalmát a mai magyar nők előtt éppen nem fölösleges ismertetni.

A *Hitel* megjelenése után ezeket írja Széchenyi Istvánnak:

«Emeljük fel hazánkat a nevezetes országok sorába. Mindenkinek hozzá kell járulnia. Egy napot sem szabad elmulasztanunk anélkül, hogy e nagy feladaton valamit ne lendítsünk. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az isteni gondviselésnek Önt tetszett állítani a mi szeretett nemzetünk élére. Önnek adományozta az isteni ihlet sugallatát, hogy Magyarország jóltevője és nemtője legyen, ki a szunnyadó, lágy-meleg hazafiakat felébressze, lelket öntsön beléjük s a gyengének erőt, a gyámoltalannak tanácsot adjon. Igenis kötelességünk annyit tenni, amennyit tehetünk s nem hagyni elrozsdásodni a bennünk rejlő tehetséget. Így nyugodtan várhatjuk be törekvéseink jutalmát, melyek erőt, tevékenységet és kötelességér-

zetet szűlnék. De nem elég a kezdet; a további fejleményeknek kell minket kielégíteni. Kövesse ön tehát szép hivatását. Az önnemesítés még nem elég; magasabbra **utal** önnek rendeltetése, sokkal magasabbra! Önnek honfitársait kell tökéletesbíteni, a bennök rejlő jó tulajdonokat kifejteni és egyenként érvényre emelni. Ez Önnek életfeladata!»

Érdemes egy perczig megállani ezen levél tartalma előtt, mely egy nő magas értelmiségének és finom érzésének ragyogó nyilatkozása.

Nincs benne egy szó sem, mely gyűlöletre vagy személyes izgatásra szítaná a nagy államférfiút, kinek pedig volt legalább is annyi titkos és bevallott ellensége, mint mai államférfiaink bármelyikének. A közélet harczosait a nő, sajnos, legtöbbsnyire egymás elleni gyűlöletre szítja, amikor az ő hivatása mindig és mindenben a béke szellemének ápolása.

Emberi dolog gyűlölni azt, aki férjének, atyjának, fiának ellensége, de még sem abban rejlik a nő hivatása, hogy kiélesítse az ellentéteket mert nem is használ vele; az ő kötelessége, hogy bizalommal, szeretettel, erősítőleg és vigasztalólag hasson arra, aki az élet küzdelmeiben megsebesül.

Így tett Széchenyiné; ő csakis férje érdemeit méltatja; annak tehetségét, polgári erényeit és honszerelmét tüzei; azokból akar fegyvert kovácsolni a nemzet és a haza javára; nem hat a férfi szenvedélyes érzelmeire, hanem az emberi önérzet legnemesebb tüzét szítja benne és a maga hitéből azt a tudatot oltja belé, hogy vérünk csak akkor emelkedhetik nagy, virágzó, dicső nem-

zetté, ha mindenki vagy legalább a magyarok nagyobb száma él a polgári erények útmutatásai szerint és nem mulandó fénynyel éri be, melyet mint kis planétára, egy más idegen nap vet.

Széchenyi Istvánné, Seilern Crescence, bátorítója, nemtője, geniusa volt annak a férfiúnak, akit értéke miatt szeretett és akinek országát, nemzetét általa a magáénak vallja; férjében a magyar erkölcsöket és a rajongó honszeretetet csodálta; ebben lelte fel büszkeségét és örömét; ez volt női becsvágyának minden hiúsága.

És milyen meghatóan szép Széchenyi István végrendeletének azon része, mely hitveséről szól s melyből közvetlenül kivehetjük azt is, hogy a legnagyobb magyar milyen fogalmat alkotott magának a valódi nőről. Ezeket írja: «Helyezzék hű élettársamat, jobb feletem, tiszteletre méltó feleségem tetemeit hamvaim mellé! Mert ő vala az, ki már akkor is felfogta nagyobbszerű eszméimet: szolgálni a hont, mikor alig volt egy hő kedély is, mely megértett és méltatott volna. Ő volt az, akinek szép lelkéből mindig erőt és szilárdságot merítettem. Ő volt végre az, kiben a german költőnek legmagasztosabb asszonyi ideálját felleltem, mely szerint nem pipere és divathajhászat, vagy éppen politikába avatkozás és pártok feltüzélése a hölgynek tisztje, hanem magas hivatásának ő csak úgy felel meg s csak azáltal lesz a mennyei lakosok legremekebb műve, ha valamint a férj a szabadságért vív, úgy küzd az asszony illemért.»

Széchenyi az «illem» alatt mindazt értette, ami egy nőt a szép, a jó és a fenkölt értelemben megillet s mi által élete valódi értéket és becsset nyer,

A nő illeméhez tartozik egyúttal az a fáradozás és az a küzdelem, melyet az igazságért és a szeretetért folytat.

Az illem: más szóval az erkölcs, még pedig az az erkölcs, mely ha lényeges tartalmára vezetjük vissza, azon létfeltételeken alapul, melyek nélkül egy nemzet elpusztul.

Az «illemnek» cultiválása és az ilyen értelemben vett erényért való küzdelem a nők egyéni feladatát, socialis kötelességét és nemzeti hivatását teljesen kielégítheti. Ne keressenek és ne akarjanak más feladatokat, mert ezek a legszebb harmoniában vannak «a bölcső és a háztartással», melynek alapelvéből indultam ki.

A Széchenyi szerint női illemnek nemzedékeken való begyakorlása a szervezetben, mint az agyvelőben és a vérben is nyomot hagy s mint erkölcsi hajlam feltétlenül öröklődik. Ezen tulajdonságok összességét, mely talán egyedüli biztosítója az erkölcsi törvényeknek és az ország nagyra fejlődésének, Széchenyi ezzel a szóval jellemezte: «illem»!

Valamint a férj szabadságért vív, úgy küzdjön az asszony az illemért! Törekedjék megértésre, tanuljon megbocsátani, a kellő időben beszélni, de még inkább a kellő időben hallgatni.

Nemzeti és hazafias irányban való hasznos társadalmi élet csak úgy lehetséges, ha a nő egoismus a haza érvényesülési törekvéseivel megfér, azaz ha velök teljes összhangba lép; ha a nők nemcsak követelnek, hanem első sorban adnak és áldoznak is.

Közönyös szívek házassági élete sohasem lehet az igazi élet. Közönyös szívek generációja olyan,

mint az a gyümölcs, mely napfény nélkül fejlődött. Elkorcsosodik és korán lehull.

Csak az egységes, erős honszeretet tüze adja meg a nemzetnek is az élet és a továbbfejlődés erejét.

Meginoghatnak a trónok, ketté törhetnek a koronák és jogarak, megcsorbulhatnak jogaink, csatákat veszthetünk, — nem ez lesz a nemzetek és országok végpusztulása; de amikor egyszer végsőt lobban a nemzeti érzés, végképp kialszik a fajhoz való ragaszkodás és megszűnik a nyelv iránti büszkeség, szóval kihal a honszerelem, abban az országban meghúzzhatják a harangokat és megfordíthatják a címertáblát, mert ha egy nemzet elaludt, az dicsően már nem ébred fel!

Ugy hiszem Széchenyi István szelleméhez híven fűzhetem végül hozzá, hogy a nők helyes gondolkodása, nemes felfogása, fenkölt érzelme és igaz hazafisága erősíti a nemzetnek jellegét, a magyarság biztosítását, a haza dicsőségét, mert Széchenyi szavai szerint ők azok, akik a legnemesebbre buzdíthatják az ifjút, kiknek fenséges tisztjök szilárd állhatatosságra lelkesíteni a férfiút s akiknek kezeiből reményli a honáért élő aggastyán egykor megnyerheti az elismerésnek koszorúját.

Az Egek Ura ismertesse meg velök gyönyörű hivatásukat!

VI.

SZÉCHENYI POLITIKÁJA.

Irta Gróf ANDRÁSSY GYULA.

Széchenyi politikai pályája nem volt győzelmese. Sohasem volt a nemzet politikai vezére. Előbb *Wesselényi*, azután *Deák*, majd *Kossuth* és később újra *Deák* befolyása vált döntővé, sohasem az övé.

Amikor körülrajongták, szeretettel bámulták, ő nem akart az activ politikában vezérszerepet vállalni; később pedig, amikor ez megváltozott, amikor ő az elsőség után vágyódott, amikor *Kossuth*-nak kezéből, akinek befolyásától a hazát féltette, ki akarta a vezető gyeplőt ragadni, ez eredménytelen maradt.

Mintha valami bűvölet védené *Kossuth*-ot, *Széchenyi* mérges nyilai lepattantak a melléről és általuk önmaga sebesül meg. Minél erősebben, minél szenvedélyesebben támadja a nagy gróf, a legnagyobb magyar, a nagy multú államférfiú a szegény «prókátort», az aránylag kezdő politikust, annál hatalmasabb lesz az utóbbi, annál többet veszít *Széchenyi*.

Kossuth alig védekezik. Röpiratban válaszol *Széchenyi* vaskos kötetet tevő támadására, de győz. Mérsékelt hangja is javára szolgál. *Széchenyi* sohasem bírja azt a népszerűséget többé

visszaszerezni, amelyet e harcban elvesztett. És midőn megalakul az első magyar ministerium, a reformok atyja nem azért lesz annak tagja, mert nélkülözhetetlen hatalmat képvisel, hanem azért, mert *Batthyány* benne *Kossuth*-tal szemben ellensúlyt keres, holott *Kossuth* nélkül már nem lehetett kormányozni. Ennek megfelelőleg az első magyar ministeriumot *Kossuth* irányítja, nem pedig *Széchenyi*.

Midőn veszélyes perczek közepette e nagy férfi megtört kedélylyel, túlszigázott idegekkel letűnik a politika szinteréről, ez nem gyakorol a helyzetre döntő befolyást, mert annyira elvesztette hatalmát, hogy csaknem közömbös a helyzetre nézve, vajjon ő bársonyszékben vagy Döblingben silylódik-e?

Széchenyi fölött pálczát tör a lármás és hangotadó közönség. A sárospataki kastély emlékönyvébe a Tiszaszabályozás teremő áldásos munkája közben beírta dicső nevét, s pár évvel reá, 1849-ben, 150 magyar ifjú, talán valamennyi derék hazafi, jó magyar, a fiatalság csalahatatlanságának tudatában és éretlenségük hatása alatt a szenvedélyek pillanatában odajegyzi nevéhez, hogy «elvesztél a haza számára».

Tanulságos ez a tény, a népek lélektanának szomorú kórjele. Sok érdem, nagy eredmény, bámulatos hazafiság semmit sem számít, mihelyt az uralkodó áramlattal ellentétbe jut.

Széchenyi sokszor mondotta, hogy nem keresi a nagyok hatalmát, nem a népszerűség babérkoszorúját, hanem csak használni akar. És mivel ő ezt nemcsak mondatta, de eszerint cselekedett is, ezért az igazmondás és a hazafiúi őszinteség:

martyrjává válik. Bevált nála is az a szabály, hogy többnyire fent is, lent is azt becsülik jobban, aki kényelmes és szellemes, mint azt, aki hasznos, mert igazat mond. Fent nem biznak benne. Rhapsodikus eszejárású, alkalmatlan chauvinistának tartják, aki érdekes, elmés ember, talán nem is rosszakaratu, de szereplési viselkedeteg vezeti, népszerűséget hajszol s többnyire kellemetlen tanácsokat ad. Nálunk osztráknak, különcznek, személyeskedésből gyűlölködőnek és kicsinyes ellenszenvből következetlennek tartották, aki lenézi faját.

És csodálatos, hogy *Széchenyi*-nek ezen önmagára nézve sikertelen pályája az országra nézve mégis a leghasznosabbak egyike volt, amelyet magyar államférfiú általában befutott. Magának nem használt vele, de annál többet hazájának.

Álmából rázta fel a nemzetet, amikor már ennek további tétlensége végzetessé vált volna. Akkor birja arra, hogy szakítson a múlt lánczaival, amikor már a lánczok nyomása veszélybe döntötte volna.

Magyarország a Rákóczi forradalmának legyőzése óta tespedésben szenvedett. Nem voltak nagy céljai. A függetlenségnek elhalványult eszméjét nem pótolta a belső haladás és a művelődés vágya, hanem a szűkkörű rendi érzés és egoismus uralkodott rajta és talált modus vivendit Bécs hatalmasaival. Annak a fejében, hogy a kormány nem bántotta a rendi kiváltságokat és nem törekedett Magyarországnak az eddiginél teljesebb alávétésére, a magyar nemesség nem avatkozott bele a magasabb politikába és úgy viselkedett, mintha engedelmes osztrák provinciának volna a rendje.

II. József, akit mintha a gondviselés küldött volna a nemzeti érzés fölébresztésére, e hallgatag paktumtól eltért. Nyers kézzel a nemesi joghoz nyúlt és a még valóban létező csekély autonómiát is össze akarta törni, úgy hogy a rendi egoismus mellett a szunnyadó nemzeti érzés is fölélénkül és nem volt lehetetlen, hogy egy nemzeti renaissance indul meg. A nemzet őseredeti faji érzése a végső veszély perczében újra feltámad és belső reformokra gondol.

Ha ekkor felülről is kívánják e reformokat, amint ezt azelőtt néha tették, talán azonnal sikeres munka indulhatott volna meg. De ekkor a franczia forradalom szelleme megijeszti a bécsi kormányt és új útra tereli. *II. József* merész újításait *I. Ferencz* vaskalapos reactiója és *Mettérnich* doctrinarismusa váltja fel. S ugyanakkor a nemzetben is megszilárdul a rendi felfogás. Az Európa-szerte veszélyeztetett osztályérdek nálunk is rettenet a gondolat erejétől. A rövidlátó önzők megértik egymást és elzárkóznak az életadó világosság elől.

Ekkor szólal meg *Széchenyi* ébresztő tárogatója harsona hanggal; ekkor mondja, hogy szakítani kell a multtal és hogy a nyugati nagy nemzetek mintája szerint át kell alakulnunk, különben tönkre megyünk.

Szava megváltásként hatott. Mint az első meleg eső után a tavaszi kikelet, úgy fakadt nyomában új élet, új növés, új mozgás. A nemzet lerázza az álmot, amely szemére nehezedett. Nemcsak a multa tekint többé. A jövő nagy reményei és ambíciói erőt vesznek rajta. Megindul az a munka nagy remények és nagy ambíciók megvalósítá-

sára, amely a mai napig tart és változó szerencsével tartani fog, míg — amint *Széchenyi* mondja — él magyar, áll Buda még.

Megkezdődik a tudatos küzdelem fajunk tökéletesítése céljából.

Széchenyi nincs hivatalban, nem pártvezér és közepes szónok, de azért a nemzet gondolkozását mégis átalakítja s törekvéseinek új irányt szab.

Ez az eredmény páratlan. Nem ismerek reformert, aki ilyen csekély eszközzel ilyen fényes eredményt ért volna el, aki állandóan annyira új mederbe tudta volna a nemzet politikai gondolkozását terelni, mint ő.

Adam Smith, a nagy angol nemzetgazdasági genie, az angol közvéleményt tollával átalakította, de csak egy kérdésben és csak lassú munkával. *Nagy Péter*, vagy *Colbert* a nemzeti szervezetet átgyúrták, de az államhatalom minden eszköze rendelkezésükre állt. Ujabban Japán államférfiai is csodálatos eredményeket mutattak fel, de ott is összeműködött uralkodó, kormány és nemzet.

Mi magyarázza *Széchenyi*-nek kivételes eredményét? Mi biztosíthatott reformtörekvéseinek ilyen meglepő sikert azon ellenszenv mellett is, amelyre sok helyütt talált.

Először az, hogy *Széchenyi* éppen azt mondotta, amire akkor szükség volt, amit a mult előkészített. Az irodalomban az a szent tűz, amelyet a *II. József* császár idejében átélt veszély gerjesztett, tovább égett és a magyar nemzetnek legősbibb tulajdonságát, faji érzését, hazaszeretetét, amely a kuruczok kínjai után hanyatlott ugyan, de egészen sohasem aludt el, újra fölélesztette.

A nemzetiségi érzés, mint *Napoleon* világbirodalmának reactiója, Európa-szerte is emelkedőben volt és szintén ébresztően hatott a magyar faji öntudatra. Amit nálunk *II. József* centralisatiója és germanizáló törekvése elleni reactió idézett elő, azt másutt *I. Napoleon* csodás geniejének óriási hatalmától és szertelen ambíciójától való félelem táplálta.

A francia császárság universalis jellege, az új világhatalom ijesztő árnya adott új erőt a régi természetes — hogy úgy mondjam — állati ösztönnek, a különleges faji érzésnek.

Ebben a kor szellemének megfelelő érzésben talált szövetségesre *Széchenyi* és ezért volt sikere olyan átható, oly csodás.

Megértette a nagy közönséggel, hogy elvész, ha nem vesz erőt magán, nem alakít egységes nemzeti társadalmat, amely az osztály, felekezeti és érdekelletéteket magasabb harmóniában képes felolvasztani.

A nemzet gondolkodó tagjai belátják, hogy az eddigi tespedés az Európa-szerte megindult pezsgő élet mellett halált jelentene. Magyarország már úgyis óriási időt veszített, nem volt szabad továbbá is tétlennek lennie. Ha létezni akart, gyorsabban kellett haladnia, mint a többi népnek; hisz teljesen el volt maradva. 1830-ban alig álltunk messzebb, mint egy századdal előbb.

Pedig Európa és Magyarország között már a XVII. század elején is rendkívül nagy volt a különbség. Hisz Magyarország alig szabadult volt meg a török járcm alól és alig heverte volt ki annak a nagy küzdelemnek a sebeit, amelyet a király és a nemzet egymással folytattak, holott

Franciaországnak már megvolt a maga *Riche-lieu*-je és *Colbert*-je, Angliának *Erzsébet* királynője és a dicső 1688-diki forradalma, Poroszországnak nagy választófejedelme, s mindenfelé megtették az állami organisatió, az iparfejlődés első nagy lépéseit. S a már akkor is nagy különbség, amely megvolt közöttünk és a Nyugat között, azóta is fokozódott. Azóta a királyság a Nyugaton újabb meg újabb alkotó munkát végzett. Azóta *II. Frigyes*, *Chatham*, *II. József*, *I. Péter* és *II. Katalin* nevei az állam megerősödésének és a civilisatio haladásának új mérföldmutatóivá váltak, olyan eredmények hirdetői, amelyeket a társadalmak és kormányok közös munkája teremtett.

Azóta bekövetkezett a nagy francia forradalom is, a modern kor e véres nyitánya, a társadalmi felfogásoknak nyomában járó átalakulásával, a lekötött erők felszabadításával, a szabad versenyen, a mesterséges korlátok bukásával, a productio csodás hatványozásával. S *I. Napoleon* bukása után Európa hosszú békét élvezett, amely anyagi haladással, intensiv belső munkával járt. A vasutak és gőzhajók építésével a modern technika korszakának első lépései is megtétettek. Bennünket azonban mindez a haladás nem érintett. Rajtunk a felvilágosodott absolutismus nem segített, mert ellenünk dolgozott. Nálunk a társadalom nem szabadult fel, a béke kora nem járt intensiv gazdasági munkával, hanem csak a régi tétlenséget tartotta fenn.

Ugy hiszem, kevés olyan más kor volt, amelyben a magyar közállapotok és a nyugat-európaiak között ami hátrányunkra olyan nagy lett volna

a különbség, mint *Széchenyi* nyilvános fellépése percében.

S éppen akkor, amikor ennyire gyengék voltunk, a közlekedési eszközök nagy forradalma Európa távol fekvő zugait is mind közel hozta egymáshoz és ezzel a gyengének a helyzetét megnehezítette, mert a gyenge az erősebb kezeügyébe került, az erősebb befolyása alá jutott.

Ilyen körülmények között Magyarország csak úgy maradhatott életben, ha a verejtékes munka korába lép, ha elfogadja azokat az eszméket és állapotokat, amelyek a munka erejét és értékét másutt annyira hatványozták.

A nemzetnek újra megerősödött életfenntartó ösztöne, amely hajdan kereszténynyé, még pedig a nyugati egyház tagjává tette; amely a Kelet népét a Nyugathoz lánczolta és a nyugati civilizatio körében megtartotta akkor is, amikor a Kelet túlereje dőngette a kapuját; az az ösztön, amely létünket a német és török túlhatalmai között megbirta óvni és amely lehetővé tette, hogy szabadságunkat a reánk nézve okvetetlenül szükséges támasz ellenében is megvédjük: a politikai belátás és faji érzet emez ösztöne volt az, amely *Széchenyi* irányát győzelemre segítette.

A felismert szükség adott *Széchenyi* mellé mindig új meg új erőt, az küldte harczba *Wesselényit*, *Deákot*, *Kossuthot*, *Batthyányt* és mindazokat a nagyokat, akiknek sikerült rövid tizen-nyolcz év alatt megteremteni az új Magyarországot.

Széchenyi nagy sikereinek másik oka abban rejlett, hogy tanácsa helyes is volt. Nemcsak a jó perczen, a végszükség órájában lépett fel,

hanem reformja jól átgondolt, bölcs egész is volt, minden túlzás nélkül, nagy gyakorlati ösztönrel összeállítva.

Nem ismerek politikust, aki nálánál átgondoltabb, többoldalú és gyakorlatibb reformprogrammal birt volna, akinek tervei között nem volt egyetlen utópia, sem keresztülvihetetlen elmélet, sem képzeletszülte számítás.

Széchenyi rendszere azért volt olyan hibátlan, mert nem járt töretlen utakon. Ő nem saját eszméiből akart új világrendet megalkotni, nem az elmélet csalóka fényénél akart új világrendet ki-gondolni, mint pl. a socialisták teszik, akik vélt igazságokból kiindulva új és ki nem próbált követelményeket állítanak fel s ezekhez akarják a társadalmat idomítani és azért csaknem biztosan tévednek is, hanem csak azokat a reformokat sürgette, amelyek már a Nyugaton beváltak, amelyek az odavaló nagy haladásnak okai voltak.

Kísérletekre, mondja *Széchenyi*, sok tehetséget fordítani bűn. Az olyan nemzet, mint a magyar, amelynek se költeni való ideje, se pénze nincs, amelynek állása igen kétes, ne kalandozzon eddig sehol ki nem próbált teoriák között, hanem maradjon a kipróbált tények biztos talaján.

Éles észszel és megfigyelő tehetséggel, amelyet a hazaszeretet irányított és mindig ébren tartott, *Széchenyi* sokat látott, sokat olvasott és azzal a megfeszített munkával, amely nélkül nagyot senki sem bir alkotni, meg birta találni azokat a törvényeket, amelyek a nyugat fellendülésének főbb rugói voltak.

Széchenyi érzi is, hogy biztos alapon áll, hogy reformja tekintetében nem csalatkozhatik. Ez

adja neki azt a megrendíthetetlen önbizalmat, amely hypnotikus erővel képes másokra hatni és az elméket meghódítani.

Mathematikai biztosságra, axiomaszerű tisztaságra, a természettudományok csalhatatlanságára hivatkozik minduntalan, amikor a reformjait ajánlja.

Széchenyi politikájának végcélja: «az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait, mint ereklyét megőrizni s szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erénycit» és így az európai civilisatio munkásait egy teljesen eredeti typussal szaporítani.

Magyarországon — szerinte — a teendők között a nemzetiség fenntartása a legelső. Kifejlett nemzetiség nélkül neki «más progressió» nem kell, erre «állít» mindent, enélkül «zagyvalék nép» lennénk, amelynek talán több pénze lesz, de ez őt nem elégíti ki. Előtte a főtekintet a hűség a fajtájához s főcélja a Duna és Tisza között a kiművelt magyarnak suprematiáját fenntartani. A főszempont nála nem az alkotmány, hanem a nemzetiség, mert veszendőbe ment alkotmányt vissza lehet szerezni, de a romba dőlt nemzetiség örökre oda van.

Széchenyi szerint az európai művelődés érdekében is van suprematiánk érintetlen fenntartása. Hogyha az oláh és a tót nem is bir magyar földön teljesen kifejlődni, másutt mindazt elérheti, ami a fajának dicsőségére, kifejlődésére szükséges. «Amit ember feltalálhat és amennyire önereje által feljuthat, mindazt végbevitetni látják odakint testvéreik által», holott a magyar e nagy világban egészen egyedül áll s bár éljen,

bár vesszen, örömét vele rokoni vér nem osztja, könyeket érte rokon vér nem hullat s ami nekünk itt nem sikerül, azt sehol sem érhetjük el. Ha itt elbukunk, kitörlődik a magyar név az emberiség könyvéből. Pedig a civilisatio érdeke a sokoldalúság és «nem lehet a földön oly alávaló nép, melynek kitörlése az egész emberiségre, sőt az egész alkotásra nézve ne volna veszteség». S a magyar fennmaradása különösen is hasznos Európára nézve, mert a német, török és szláv között, amelyek egyike sem birt az emberiség legnagyobb kincsével, alkotmányával, a magyar századokon át szabad államot birt fenntartani.

Széchenyi szerint fajunk még sohasem érte el azt a tökélyt, amelyre a természet képesítette s amelyet a szerencsésebb fajok elértek. Multunkért nem lett volna érdemes élnünk s csak a jövőben mutathatjuk azt meg, hogy mire vagyunk képesek. A mult büszkévé nem tehet bennünket. Legyünk azon, hogy a jövő tegye nevünket dicsővé s a jövőben váljunk a cultura egyik komoly tényezőjévé.

Széchenyi pedig a jelent még szomorúbbnak látta a multnál. Nem vagyunk többé — úgy találja — a durva, erős harczosok, akik hajdanában rettegésben tartották a keresztény világot s később hősieken küzdöttek a muzulmánok ellen, s nem vagyunk olyan kiműveltek sem, mint a nyugat népei. «A magyar nem többé a természet azon vad, de erős fia, amilyen azelőtt vala, se nem ura még a vad természetnek értelmi súlya által, hanem közepére süllyedvén azon magas és ezen még sokkal magasabb nemzeti foknak, durva ugyan még most is, de többé nem erős, elbizott már, de még nem hatalmas.»

El kezdjük veszíteni fajunk eredetiségét és ujjal fognak reánk mutatni, mint önálló élet nélküli utánzókra. Gúny tárgyává válunk. A magyar egy része szégyenli, hogy magyar s már anyanyelvét sem beszéli, mindig külföldön van, itthon unja magát. Soknak műveltsége átvett, idegen, értéknélküli. «A nagyobb rész latinban, olaszban, hajporban és efféle dicsőségben fénydegélt», de magyar műveltsége semmis. «Sok a magyar szférából kiesett német-magyar.» Emellett sok magyar soha sem lépi át az ország határát. Műveletlen, ritkán mosakszik, délben, munka közben ebédel, örökké pipázik, sokat pök, idegen élő nyelvet nem ért, piszokban lakik. Nálunk férfi férfit szájon csókol.

Jó és tisztán magyar társasélet alig van, mert a jó modorú körök nem tisztán magyarok, ahol pedig tisztán magyar élet van, ott nincsen jó modor.

A magyar belső értékben is elmaradt.

Anyagi és szellemi haladás nélkül meg nem állhatunk a haladó Európa közepében. Ha azonban haladásunk nem áll nemzeti alapon, akkor mint egyesek boldogulhatunk, de mint nemzet tönkre megyünk.

Mig nincs intenzív magyar kulturális élet, veszélyes a műveltség, mert az idegen műveltség megölhet s veszélyes a műveletlenség is, mert tehetetlenséghez vezet.

Nyelvünket elhanyagoljuk, pedig nyelv nélkül nemzet meg nem élhet. Erélyesen mondja Széchenyi: «Az a magyar, aki mostoha körülményei között, ahol szintén minden egyes könnyen gyilkolhatja honát, rossz magyar és nyelve

fölött nem virraszt, csak azt a levegőt, csak azt a földet sem érdemli, melyet szí, melyet tapod s a nagy mindenségnek leggyávabb, legutálatosabb teremtménye, salakja.»

«Csak olyan kevesen tudják átlátni, hogy a magyaroknak léte és a magyaroknak nyelve synonym és ő akkor vesztí nyelvét, amikor vesztí létét és akkor vesztí létét, amikor vesztí nyelvét.»

Nincs nálunk elég kiművelt emberi agyvelő, pedig az értelmi súly ad felsőséget a világon. Nem az arany és ezüst s nem a pusztá szám, «nem a nép sokasága okozza a vidék virágzását, hanem a nép mineműsége». Bajunk nem annyira az, hogy kevesen vagyunk, mint inkább az, hogy súlyunk parányi.

Minél több a tudás, annál hatalmasabb az ország. A nemzet dicsőségének mértéke, hogy mennyi nagyeszű embere van. «A nemzeti értelem legnagyobb kifejtése azon nemző ok, amelyből nemzetiség, hazaszeretet, közlélek, polgári erény, közboldogság s nemzeti dicsőség fakad». Nálunk ez a «közintelligentia» nincs eléggé kifejtve. Nálunk a helytelen társadalmi rend fogva tartja a «közértelmet», pedig «az értelmi súly erő s az erő boldogság».

S az ész mellett «az ember legszebb tulajdonsága a szép lélek» és az «erkölcsi tudomány», mely minden egyébnek a talpköve, e tekintetben pedig nem vagyunk a kellő magaslaton.

A főszükséglet az önálló jellemű férfi; az olyan, akit semmi tekintet sem hátráltat abban, hogy a nemzet jussáért éljen vagy haljon, ha az veszélyben van, de másrészt törvényes urát, ha kell, a féktelen nép ellen, hazafiai ellen is megvédje, ha neki van igaza.

Oly hazafiakra van szükség, akik mindig igazat mondanak, holott nálunk sok az egoista politikus. «Nem volt a szerencsétlen magyar nemzet soha is oly maga kebelében táplálta csuf fiak hijával, kik szolgai készséggel, sőt kolomposként ne dulták volna az anyahazát.» S hányan szolgálják a nép kegyét, hányan futnak a taps és a népszerűség lidérczfénye után, hányan vannak az «örökké népszerűek», akik bármiként fejlődjék az ország dolga, a galériák kegyét, a túlzók tapsát maguk számára mindig biztosítják, akik azt a szerepet, amelyet játszani akarnak a közélet színpadán — «telik, mibe telik», «ha törik, ha szakad», — ha a nemzet megbánja is, hiúságból végigjátszszák. Irányító csillaga a közélet férfiaknak egyedül lelkiismerete legyen, ne mások megelégedése. Ne felejtsük, hogy az államférfiú gyakran éppen akkor részesül a fejedelmi kegy jeleiben, vagy a nép akkor szereti meg a legjobban, amikor életének legnagyobb hibáját követi el.

Nincs elég kötelességérzetünk. Főleg nincs elég a magasan állóknál. «A magyar nemes a sors kedveltje, sok joga, kevés terhe.» Tehát használja fel ezen kedvező helyzetét az ország érdekében. Szerencséje «nem titulusában, sem a gyapjuból, gubacsból, pióczából s. a. t. kerekedő» jövedelmében rejlik, sem a rajtunk függő kulcsokban, «melyek a világnak egyetlen ajtaját sem nyitják meg», sem számtalan efféle, szinte bölcsőben lelt elsőségünkben, hanem abban áll, hogy sokat használhat». De azután éljen is ezen előjogos helyzetével. Kapcsolja a joghoz a kötelességet, másképpen a jogot is el fogja veszíteni. Nem-

zetünk olyan gyenge, hogy szégyenletes a magyarnak, ha nem teljesíti iránta való kötelességét.

A nők legyenek magyarok és jó háziasszonyok. Legyenek hú hitvestársak és jó anyák. Nemesítsék a társas életet. Elismerés által buzdítsák jóra a férfit és nemesítsék a társadalom életét.

Egyáltalában *Széchenyi* a nemzeti problema kedvező megoldását egyesek szellemi és erkölcsi felsőbbbségének útján véli elérhetni.

Ne keressük, mondja ő, mentőnket sehol is egyebütt, mint személyes erényeinkben s lelki felsőbbbségünkben, mert nemzetnek erénye s felsőbbbsége csak annyiban van, amennyiben lehető legtöbb egyes tagja ugyancsak betölti saját helyét férfiul és szeplőtlen.

Képzeljünk csak egy milliányi népet, amelynek minden egyes tagja tökéletes, kiválóbb más nemzetek tagjainál is, nem fog-e e nemzet a felsőségek által hódítani, magába olvasztani és ez által terjeszkedni?

A társadalomban nincs összetartás, az osztályok, vallásfelekezetek, nemzetiségek egymás ellen agyarkodnak, mindenki csak a saját érdekeire gondol, nem tudnak egyesülni nagy czélok szolgálatában sem. Pedig az egyesült erő érhet el csak eredményt. Egyesnek minden nehéz, soknak semmi sem lehetetlen. Nincs közös szabadság, csak privilegium van. Nem vagyunk egységes nemzet, hanem csak kiváltságok által darabokra tört nép.

Alkotmányunk a szabadság csiráit birja ugyan, de hűbéri «szenny» lepte el, melyet ki kell tisztítani.

Elviselhetetlen hiba, hogy minden jog és ha-

talom pár százezer emberé, minden teher azoké a millióké, akik a jogból ki vannak zárva.

Az elmaradt társadalom és a ki nem csiszolt «emberi agyvelő» következtében szegény az ország is. A társadalmi rend nem kedvez a szorgalomnak, azért nincs gazdagság, nincs munkakedv, nincs szakértelem, mértföldekre menő területek viz alatt állanak, folyóink hasznavehetetlenek és pusztítók. A túlságos nedvességen kívül a szárazság és a por akadályozza az emberi jólétet. Hol egészségtelen, mocsaras levegő, hol száritó por tesz beteggé az embert. Utjaink nincsenek. Ha jó termésünk van, nem tudunk mit csinálni a fölösleggel, ha rossz van, nyomor és éhhalál uralkodik. Szegénységben és minden kényelem nélkül kell élnünk. Nincs elég szükséglete a magyarnak. Nem akar jobban élni és ezért nem akar dolgozni.

Ezer mértföld földbirtok legjobb föld, mely se távol, se muszka kézben nincs, hanem viz alatt áll, vér nélkül bizton meg volna hódítható. Hazánk szívében nyitva áll előttünk egy egész új királyság, csak szorgalom és helyes törvények keltenének. És e királyság éppen a magyar faj lakta vidékeken van.

Ezeket és sok más kegyetlen igazságokat vágja a nemzet fejéhez *Széchenyi*. Könyvekkel, cikkekkel, élő szóval, nyilvánosan és a magánéletben ismertette gyöngeségeit. «A parasita mindent dicser, mondja, de a hű barát igazat mond, mert tudja, hogy az önismeret, ha fájdalmas is, mindig javít.»

Széchenyi nem törődik saját magával. Igazat mond és rendszeres hadjáratot folytat gyengesé-

geink ellen, reá nézve bármi legyen ennek a következménye.

Széchenyi gyökeres reformot akar. A magyar közéletet át akarja teljesen alakítani, a szétagolt nemzeti testet egygyé olvasztani s a nemzeti önértetet felébresztetni, a magyar művelődést fejleszteni, a magyarral a közgazdaság fontosságát megismertetni.

S ez nagyarányu reformok nélkül nem megy. Ha fenn akarjuk tartani azt, ami multunkban szép és jó volt, mindazt ki kell törölni belőle, ami a rossz. Ha nem reformálták volna a multban alkotmányunkat, már rég megsemmisült volna; ha korábban nyirtuk volna le elkorhadt részét, ma sokkal előbb volnánk.

Conserválni csak reformmal lehet. «Kivétel nélkül mindennek az egész roppant világegyetemben időszakonként reformáltatni, vagy pedig veszni kell. A természetnek ezen törvénye alól nem képezhet kivételt az emberiség gyermekkorában szendergő szittya csoport által összehalmozott s egymásra rakott alkotmány».

Reformterve leglényegesebb alapja: «honunk minden lakosának polgári létet adni», amelyből eddig a nagy többség ki volt zárva.

A lakosság többsége nem birhatta tulajdonban a földet s szinte senki sem munkálhatta saját földjét, «hanem mindenki a másét». Ezt meg kell szüntetni. Csak a teljes tulajdon megnyerésének lehetősége fog munkára, előrelátó tőkebefektetésre ösztökélni, mert csak így lesz a szorgalom megjutalmazva. Az ingatlan tulajdon utáni emberi vágy a legmostohább vadságot is termékenynyé képes varázsolni. Ezért *Széchenyi* el

akarja törölni a nemesi birtoknak az ősiségben rejlő megkötöttségét és meg akarja engedni, hogy földet teljes tulajdonban mindenki birhasson, földet mindenki szabadon vehessen és adhasson el. Jó, olesó hitelre is szükség van. Főleg földhitelre. Minden befektetést, minden intensív gazdálkodást lehetetlenné tesz az a magas kamat, amelyet ma a tőkéért adni kell, ami pedig a hitelviszonyok következménye. Ezért a föld felszabadításán kívül szigorú és gyorsan ható hiteltörvényeket is akar alkottatni.

«A tőkepénz nálunk nem talál biztos elhelyezést, a kölcsönvevő nem talál kölcsönzőt.» S ez így marad mindaddig, amíg nem tesszük szabaddá a földbirtokot az ősiség és a fiskálítás kötelékétől és míg meg nem hozzuk a szigorú és gyors eljárással párosított váltótörvényeket.

Ma a kölcsönadó nem jut pénzéhez, mert pereink végtelenek, mert a nemesi földbirtokra a családnak s a koronának van joga, úgy hogy azt a pénze helyett a kölcsönző csak ritka esetben kaphatja meg.

A földbirtok még a nemesnek sincs szabad és teljes tulajdonában és ezért nincs dologi hitele még neki sem. Pedig mindig ez a legolcsóbb, mert a legbiztosabb. Csak személyi hitel van nálunk, amely pedig mindig a legrosszabb.

A nemesé minden jog, de azért, ha nem változtatjuk meg a törvényeket, a nemes sem gazdajagodhatik és biztos bukásnak néz elébe. Amint szaporodik, a birtokot meg tartozik osztani s intensív gazdálkodás által nem fokozhatja a generációról generációra kibebbedő birtokrész jövedelmét. Csak a szabad birtok s jó hiteltörvény mentheti

meg a bukástól, mert a szabad tulajdonná vált birtok értéke és vele együtt a föld jövedelme a könnyebbé lett beruházások segítségével emelkedni fog. Jó hiteltörvények nélkül a külföldi tőke sem jöhet be és semmi nagyobb vállalat nem létesülhet.

Széchenyi a munkát is fel akarja szabadítani. Eddig a nálunk végzett munka zöme kényszermunka volt. *Széchenyi* fölismeri, hogy a haszonvágyból szabadon vállalt munka nemcsak igazságosabb, hanem gazdaságosabb és a robotok eltörlésétől várja az intenzívebb erőfeszítést, a nagyobb munkakedvet.

A polgári lét másik kelléke *Széchenyi* szerint a törvény előtti egyenlőség.

A nemes főelőnye, hogy «kirekesztőleg csak a törvény alatt áll», holott a paraszt a nemestől függ, pedig a férfiúi öntudat alapja: «halandó kegyelmétől s önkényétől nem függni». De ezt a szerencséjét, amely annyira a török felé emeli, aki mindenét a szultánnak köszöni, csak úgy fogja megőrizni, «ha a férfiúhoz illő méltóságot hazánk minden lakosára ruházzuk». Bánjunk másokkal úgy, amint akarjuk, hogy velünk mások bánjanak. Ha mi féltékenyen őrizzük önállóságunkat a királylyal szemben, ami «dicső és felséges», akkor ne tagadjuk meg mástól sem azt, amit magunk forrón óhajtunk. Aki alkotmányos királyt akar, az ne akarjon önkényes ura lenni jobbagyainak. Legyen a büntetőjog egyenlő mindkire nézve; hajtassék végre a törvény mindenkivel szemben egyenlő szigorúsággal; ha teszünk különbséget az osztályok között: inkább a felsőbeket büntessük szigorúbban, mint megfordítva:

mert a magasabban állótól többet követelhetünk és az ő hibája nagy bűn.

A birtokos és az adófizető egymáshoz való viszonya természetellenes, és ezért előbb-utóbb «szétpattan». Eddig fennállott, mert a jobbágy «állatilag vegetált» és az úr patriarchális volt. De ma ez nem megy tovább.

Széchenyi az áraknak hivatalból való megállapítását, valamint a czéheket is el akarja törölni.

Általában *Széchenyi* alapgondolata az, hogy csak a béklyóiból fölszabadult munkának a szabad birtokon való versenye fogja a nemzetet dolgossá és a fokozott erőfeszítés útján gazdaggá tehetni, mert szerinte: «Minden csak a szabadság öröme-érzésében fejt ki magát egész tökéletességében».

E reformokkal használnánk magunknak és igazságosak is volnánk, ami különben is együtt jár, mert a «legfőbb igazság a legnagyobb boldogsággal synonym és az ország morális alkotmányának legigazságosabb elrendezése is a legtöbb boldogságot hárítja a fejedelemtől lefelé a közönség minden tagjára».

Széchenyi azt is megköveteli, hogy ne csak a szegény, birtoktalan, jogok nélküli, a nemességnek alávetett paraszt viselje az állam terheit, mint ahogyan eddig történt, hanem a nemes is, aki egyetlen tulajdonosa a magyar földnek; ami nemcsak igazságtalan, hanem annyira gyengévé teszi a magyar államot, mintha sokkal kisebb volna a területe és kevesebb volna a lakossága, mert egész erejét a legszegényebb osztályra alapítja.

A hivatalok se legyenek a nemesség monopoliума, hanem legyenek mindenkitől elérhetők.

Széchenyi összefüggő nagy tervet készít a közlekedési eszközök tekintetében is.

E tervével egyrészt összpontosítani, másrészt a tenger útján a külfölddel érintkezésbe hozni, Európa részévé tenni akarja Magyarországot, amelyben nem volt egységes társadalmi és gazdasági élet és amely nem volt kellő contactusban a világgal.

Igaz, hogy *Széchenyi*-nek nincs illúziója a Duna és Fiume értékére nézve, mert ezek nem kötnek bennünket össze a nagy tengerrel, de azért föl akarja használni azt, amink van és erőlyesen sürgeti a Duna szabályozását, a Vaskapu megnyitását és Fiume kikötőjének helyrehozását.

Budából és Pestből, e két kis városból egy nagy központot akar alakítani. A lánczhid által összeköti őket egymással. A szerény viskók közé helyezett hid monumentális arányainak nem az volt a célja, hogy alkotója örök dicsőségét hirdesse, mint a saharai pyramisé, hanem az, hogy vele előre jelezze azt a magas niveaut, amelyre a porban és sárban úszó városnak emelkednie kell. Előrevetett árnyéka akart az lenni annak a szép és nagy jövőnek, amelyet *Széchenyi* «a fiatalság e városának» megjósolt.

Budából és Pestből tényleg Budapest vált s a város fejlődésének méretei *Széchenyi* várakozását el is érték, sőt talán túl is tettek rajta. De hol marad az az ízlés, amely a lánczhidban megtestesül, hol az az átgondolt tervszerű kialakulás, amely *Széchenyi* szeme előtt lebegett? Hol vannak azok a kertek, azok a fák, amelyekkel ő a levegőt jobbra, a várost kellemesebbé akarta tenni?

Tudtuk-e az idegen számára is vonzóvá tenni fővárosunkat, mint azt *Széchenyi* akarta?

A megyénként decentralisált és surlódás, eszmecsere, munkamegosztás és munkakiegészítés hiányában megakadt nemzeti életnek Budapesten vonzó és egyesítő központot akar *Széchenyi* adni s e célból ellátja versenyekkel, klubokkal, magyar színházzal, sport-egyesületekkel. Ezekkel az intézményekkel meg akarja teremteni a társaséletet, amely más országoknak annyi bájt kölcsönöz, amelyben a modor és a műveltség külső formái nemesülnek.

S legyen ez az egész élet teljesen magyar: a biztos és sűrű összeköttetések által az egész nemzeti test minden porcikájával érintkező nemzeti sziv magyarsága. Terjeszsze mindenfelé a magyarságot.

Széchenyi a magyar nyelv fejlesztésének egyáltalában igen nagy jelentőséget tulajdonít. Az előkelő társadalom körében amellet agítál, hogy divatossá tegye a magyar nyelvet. A nő járjon elől jó példával. Még törte a magyar nyelvet, de már ostentative él vele. Amikor a latin nyelv ismerete adott tekintélyt és a törvényhozás azt használta, ő a főrendiházban magyarul beszélt.

Első föllépése az Akadémia megalapítása volt, amelyben a magyar nyelvnek hivatalos őrt állított, arravalót, hogy rossz időkben mencsvára, védője lehessen nyelvünknek. Magát a nyelvet fejleszteni akarja. Új kifejezésekkel akarja gazdagítani. Azt akarja, hogy ha nem bírják ezeket önállóan eredeti szavainkból kifejleszteni, vegyük azokat át az idegenből és alkalmazzuk a magyarhoz, mert a fejlődő műveltségnek csak

fejlődő nyelv felelhet meg. Nem annyira orthodox tisztaságra, mint gazdagságra, sokoldalúságra, szabatságra és rövidségre kell törekedni, hogy minden gondolatot és ennek minden árnyalatát világosan ki lehessen fejezni. Magyar nyelvű, művelt társas élet, irodalom és színház együttműködése teremtsen meg és tökéletesítsen nyelvünket. Ne «csak kocsisok között és előszobában tengjen a magyar nyelv», mint eddig.

A legfőbb súlyt arra helyezte, hogy a latin nyelv uralmát megtörje. Holt nyelv nem felelhet meg egy élő nemzet igényeinek. Ne azt a nyelvet cultiváljuk, amelyben legfőlebb jó utánzók lehetünk, amelyet legtöbbnyire eltorzítva használunk, hanem saját nyelvünket, amely elvész, ha mi nem ápoljuk. Ha nyelvünket kifejlesztjük: egy egész új typusú nyelv kincseivel gazdagítjuk az emberiséget. Törvényeink ne olyan nyelven hozassanak, amelyet csak a tudós ért, mert azok az egész nép számára vannak alkotva és csak akkor részesülhetnek tiszteletben, ha érthetők. Amíg a tudomány, politika és jog nyelve a latin, addig a nő és férfi nem állanak ugyanazon a kulturai alapon; amíg a nemzet zöme ki van zárva a politikai és kulturális életből, addig életerős, igazán nemzeti műveltség nem keletkezhetik.

Legyen a latin helyett a magyar «a hivatalos nyelv» mindenütt, az állam egész életében. Az országgyűlésen, a feliratokban, a megyéknél, a városoknál egyaránt annak a fajnak a nyelvével éljünk, amely nevét adta az országnak s amely alkotmányos életét századok óta fenntartotta. Ennyit minden nemzet megkövetelhet. Ennyit a hottentotta is elér.

Olyan nagy súlyt helyez *Széchenyi* a nyelvre, hogy szokott mérséklete is elhagyja e kérdésben és azt írja, hogy míg nem emeltük államnyelvvé a magyart, addig meg ne nyugodjunk és legyünk elhatározva «addig semmit sem tenni», sőt veszni, ha kell.

«Minden nép, akár merre forduljak is a világ hátán, saját anyanyelvével egész kiterjedésében él.» Még a mi nemzetiségeink is, amelyek ugyan nálunk nem alkothattak államot és ezért nálunk a magyar hivatalos nyelvet tartoznak elfogadni, másutt részesülnek abban az áldásban, hogy nyelvük az állam nyelve.

«Az oláh nyelv Oláhországban, a szláv nemzetiségek nyelvezete Muszkaországban és a szerbek között, a görögé az új Hellászban, a német több országban hivatalbeli törvényes nyelv. És ezek között még a legelnyomottabbban is, amely kegyelemből él, *a-tól z-ig* minden, még a fegyverek jelszava is saját nyelvén foly. Csak a magyar van, az emberiség között egyedüli példa, ezen minden emberek közös jogából kitagadva.»

Széchenyi a nemzetiségi politikában is «axioma tisztasággal» látja nézeteinek «kirekesztő helyességét».

Nem szabad az idegen nemzetiségek ellen erőszakot alkalmazni, mert az erőszak «előbb-utóbb egyedül saját magának ássa sirját». «A legkisebb erőszak is ellenhatást és egyetlen igazságtalanság ezer megbosszulót szül.» Amit magunknál megbecsülünk, azt tiszteljük másoknál is. Ne magyarosítsunk erővel, mert aki magyarul tud, még nem magyar érzésű, még nem hazafi. Csak felsőbbbséggel hódíthatunk. «Ki erkölcsileg bármi

kicsinnyel is felsőbb, az terjeszkedik, midőn a bár hajszállal alantabb álló csonkul.» «Nemesülve» terjedjünk. Nyelvünk terjesztése tekintetében éppen annyira féljünk a túlhévtől, mint a közönytől. «Olvasztási felsőbbbséggel kell birni. Ámde bir-e ilyessel az, aki szeretetreméltóság és rokonszenvgerjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr s mindent veres, zöld és fehérrel eltarkít, már azt hiszi, sziveket bájolt és velőket hódított?»

Széchenyi szenvedélyesen kifakad azon ripők magyarok ellen, akik a nemzetiségbelieket gúnyolják; akik «a tótról azt mondják, hogy nem ember; a görögről, hogy graeca fide nulla fides, akik a svábot lenézik».

Ehelyett vegyük be a nem magyart is az alkotmányba, «úgy, hogy a legkisebb se legyen abból kizárva, de arra is bármily csekély részben s lépcsőkön eljusson jóltevő melege s ennek fejében csak azt kívánjuk, hogy mig otthon, családjá körében, magán életében anyanyelvét szabadon használja: a közdolgokat magyarul tárgyalja». Eddig el kell mennünk, de ezt a határt nem szabad átlépniük.

Vallási kérdésekben *Széchenyi* a türelem és a szabadság álláspontján van. Tanuljunk e tekintetben, mondja, Amerikától, ahol «mindenki önelkének legjobb világa szerint imádja istenét». Vegyük Amerika «türelmességét» például, nehogy «nyomorék meghasonlásaink következtében öröklek sinlődjék e hon». Keressünk valami egyeztető köteléket.

Ha ezt ott nem találjuk meg, «hol annyi felekezet, annyi nemzet, annyi vallás irigyli, csaknem

gyüölöli egymást», «ha külön kincseink árnyékla-
tait» nem köti valami egyeztető nemzeti kapocs
össze, akkor elveszünk.

Fajaink, vallásaink «már-már egymás ellen ki-
fakadó mérges pezsgéseit sokáig nem bírjuk ki».

Széchenyi ideálja a teljes vallásszabadság. Azt
mondja: «A kereszténység tiszta szellemében
én mindenekelőtt türelmes és nemcsak szóval, ha-
nem tettelemmel vagyok türelmes».

Ezért ő mindig felszólalt és mindig fel fog
szólalni az evangélikusok mellett, «mig a recipro-
citásnak elve, s nemcsak szín, de lényeg szerint,
kivíve nem lesz. Minden, ami innen marad,
keble vágyát kielégíteni nem fogja».

Amíg valamely vallás külső gyakorlata nem üt-
közik az állam céljaiba, addig tisztelni kell sza-
badságát, még ha a legnagyobb abszurdumokat ta-
nítja is. Meg fognak jönni az idők, amikor a
«kábultságok», hogy csak egy úton lehet az istent
megközelíteni, meg fognak szünni, amikor a ter-
mészet igaz szavát meg fogják érteni, amikor a
philosophia szelleme fogja a kormányokat át-
hatni. Addig is törekedjünk megközelíteni ezt
az ideális állapotot.

Széchenyi nem is gondolkodhatott másképp.
Hiszen egész működésének alapgondolatát fe-
jezi ki, midőn azt mondja: «Főczélom az, hogy
hazánk erői központosuljanak, a megyei, vá-
rosi, mágnási, nemesi, polgári, vallási, nemzeti,
stb. különzések egy magasabb célra olvadozza-
nak össze», hogy felébredjen a közlélek, hogy
erősebb legyen a haza és dicsőbb a fejedelmi
szék. Hisz egész életének törekvését fejezi ki ab-
ban a pohárköszöntőben, hogy az «egyvetértés és

egyezség istennője töltse be honunk minden rendű és minden hitű lakosait.»

Ezekben ismertettem *Széchenyi* nagyszabású programjának főbb elveit.

Nem hiszem, hogy ezen időben nemesebb és okosabb tanácsokat lehetett volna adni a magyaroknak, mint amelyek *Széchenyi* tanaiban foglaltatnak.

Igaza van a diagnosisban, helyes volt a gyógy módja. Ami meg nem valósult terveiből, azt meg kell valósítani a jövőben. Gondolatainak elvi és erkölcsi része örök igazságokon alapul. Legfőbb célja, az állam magyar jellegének fenntartása, a magyar nemzeti egyéniség teljes kifejtése — legyen mindenkoron ami főcélunk is — s rendeljünk e célnak minden más tekintetet alá. Ne gazdag, művelt és szabad minta államot akarjunk nálunk felállítani, hanem gazdag, művelt és szabad magyar nemzeti államot. Csak így bírjuk Európa békéjét biztosítani, csak így bírjuk a szláv és germán fajok élet-halál harcát megakadályozni s csak így gazdagíthatjuk a civilizáció munkásait egy új fajjal.

Széchenyit azzal vádolják sokszor, hogy materialista, hogy opportunista és amint maga mondja: «pénz bálványozó és fukar számoló». Másrészt az arany borju imádói benne akarják apostolukat feltalálni. Az a sok egoista, aki csak gazdagodni akar, aki semmi más iránt nem érdeklődik, csak az iránt, ami az ő anyagi helyzetét előmozdítja, az *Széchenyi* tanaiban vélte saját eljárásának igazolását megtalálni.

De mindannyian csalódnak. *Széchenyi* felfogása a lehető legmagasztosabb.

Ő maga a legmélyebben, a legszenvedélyesebben érző politikusok egyike volt ami nagyjaink között. Politikája magasröptű, nemeslendületű. Nemcsak, amennyiben céljai nemesek és fenkölték voltak, hanem amennyiben a legfőbb jónak és erőnek nem a jólétet, nem, mint mondja, Körmőczöt és Selmeczet, nem az aranyat és ezüstöt, hanem az eszményi értéket tartja, az emberi tulajdonokat, az emberi észet és jellemet. Hisz — úgy véli — hogy a legtökéletesebben felszerelt modern ország csodás eszközeivel egyetlen egy emberi agyvelőt sem tud produkálni, holott a kiművelt emberi agyvelő magának minden szükséges eszközt meg tud szerezni.

«Nem a művészetek, mesterségek, tudományok igazi nagyságok, hanem a szabadság. A zsarnokság által szerzett jólét mulékony, csak a szabad nemzet munkája, erényei által elért eredmények és életkellemek felhalmozott tömege képezi az állandót. Boldogabb a szabad, habár éhes farkas, mint a lánczra vert, habár jóllakott kutya».

Anglia nagyságának oka szabadsága, nem pedig gazdagsága. Vagyon csak következménye és nem oka nagyságának. Sokáig nálánál Spanyolországnak több volt az aranya, nagyobb a coloniája, erősebb a flottája s hadserege, de ma Anglia messze túlszárnyalta, mert szabad volt; holott a másik absolutismus alatt élt.

A munka nélkül szerzett vagyon értéktelen. A gazdagság csak eszköz, a cél a nemzeti kifejlődés, a nemzet ideális tulajdonságainak tőkélyre emelése.

Csak azért helyezi nálunk *Széchenyi* első sorban a vagyonosodást a teendők közé, mert ebben

vagyunk a leghátrább; azért beszél sokat a nemzetgazdaság törvényeiről, mert azokat nem értjük, mert nem érezzük, hogy a vagyonosodás a művelődésnek, a valódi «felsőbbség» megszerzésének és ezért a függetlenségnek is eszköze.

«Ha görög volnék, mondja, nem beszélnék a hitelről, hanem talán a szabadságról, de mivel a magyarnak nem kell intés, ha szabadságról van szó, ha pegazusra kell ülni; miután nem a szabadságszereteten és a hazafiságban van nálunk szükség, hanem a számítóképességben, a gazdasági érzésben, azért beszélek annyit anyagi kérdésekről. Vagyonosság nélkül nincs függetlenség, ezért kell gazdagodnunk.

De azért figyelmeztet arra, hogy óvakodjunk az olyan gazdagodástól, amely a nemzetiséget veszélyeztetheti, amely túlsok idegen elem beözönlésével és idegen nyelv terjesztésével járna. A gazdagság ad életerőt, de ha a nemzetiség kárára szolgál, inkább mondjunk le róla. A magyar nyelv érdeke az ő szemében, mint mondja, nagyobb súlyú, mint minden gyapjú, minden bank, minden borju, minden pusztá, minden bánya.

Nem, *Széchenyi*-t nem foglalhatják le maguknak a szárazlelkű egoisták, ő az ideálistáknak mindig egyik legideálisabb vezéralakja marad.

Széchenyi kora óta, főleg pedig a hatvanhete-diki kiegyezés óta nagyon meggazdagodtunk.

Az alkotmány és a szabadság mögött álló erkölcsi súly növekedése azonban nem tartott lépést vagyoni fejlődésünkkel és aligha felelt meg *Széchenyi* várákozásainak.

Ez a szomorú eredmény még sem czáfolja meg *Széchenyi*-t, mert ez egyrészt annak a következ-

ménye, hogy gyors haladásunk inkább növelte az egyesek jövedelmeit, mint szaporította a független existenciák számát; az ellenállási erőt pedig nem a mástól függő nagyobb jövedelem, hanem csak a mástól független existencia nyújtja.

A szomorú eredmény további oka az volt, hogy az igények még jobban növekedtek, mint a tőke. *Széchenyi* is gyakran rámutatott arra, hogy legnagyobb hibánk egyike, hogy többnyire többet költünk, mint amennyink van. Ezen hiba fennmaradása okozta, hogy a gazdagodás nem járt a társadalom függetlenségének megfelelő növekedésével.

De mindezek ellenére még ma is igazak *Széchenyi* azon állításai, hogy nem becsüljük eléggé meg a gazdasági és kulturális munkát s hogy gyakran nálánál nagyobb becsét tulajdonítunk a napi politikának, kicsinyes hatalmi vágyaknak s hogy erőnket legjobban a becsületes munkán alapuló vagyon emelkedése fokozhatná, az, amely tiszta erkölccsel jár és a jellem függetlenségének támpontul szolgálhat.

De ezzel végeztem *Széchenyi* politikai céljainak méltatásával s áttérek feladatom másik részére, arra a taktikára, arra a módra, amelylyel céljait el akarta érni.

Az eddigiekben két alaptételt állítottam fel.

Az egyik az volt, hogy *Széchenyi* politikai pályája magára nézve nem volt győzelmes. A másik az, hogy *Széchenyi* politikai céljai igazak és hogy elérésükre égetően szükségünk volt.

Önként támad a kérdés, mi okozhatta mégis ezt az ellentétet és hogy bukásának pusztán csak a nemzet hálátlansága, a nemzet túlságos szenvedélyessége és vaksága volt-e az oka?

Nem. Ezt nem hiszem,

Széchenyi önmaga is hozzájárult sikertelenségéhez.

Széchenyi éppen olyan részletes tervet dolgoz ki a haladás mikéntjére, egymásutánjára nézve, mint a célokra nézve. Tragicuma, hogy ezt az egymásutánt alig tarthatta be a nemzet, s aggódo hazafisága saját eszméinek hirdetői, saját eszméinek folytatói ellen sorompóba hívta őt, még mielőtt ezek bebizonyítható, a közönség által is felfogható hibát követhettek volna el.

Széchenyi nem törődött saját érdekeivel s önmagát meggyőződésének oltárán feláldozta.

Széchenyi célja felé lassan akart haladni, mert a természet nem ismer ugrást s csak fokozatosan lehet a tökélyt megközelíteni. Lassan hanyatlott a nemzet, csak lassan emelkedhetik újra. Chronikus betegség után csak kimondhatatlan béketűrés, gyengédség és az idő győzedelmeskedhetik, nem pedig egy mechanikus szer.

Széchenyi ezért sohasem ragaszkodik programja föltétlen megoldásához. Megelégszik a fél eredménynyel is, ha a teljes el ne érhető, vagy még korai. Csak azt akarja, hogy minden lépés előre vigyen és a további haladás útját nyitva hagyja.

Ezért nem köti magát az ősiség teljes eltörléséhez, hanem megelégszik annak reformjával. Ezért nem követeli a közteherviselés elvének teljes megvalósítását sem, ámbár annak lelkes hive. S ezért elégszik meg azzal, ha egy vagy más címen az adófizetésbe a nemességet bevonhatja. Részleges propositiókat is tesz ez irányban és a legkisebb eredményt is hálás szívvel fogadja.

Nagy hibának tartja, ha a reform hivei példáját nem követik.

Mindig arra számít, hogy az elv érvényesülését majd követni fogják az elv többi következményei is.

Amit lehet, azt a társadalom szabad szervezkedése által akarja megvalósítani. Ne várjunk mindent a kormánytól. Ahol csak a kormány gondolkodik és tesz, ott nincs meg az a «lelki ruganyosság, amelyre szükség van».

Az önérdek a legerősebb munkaösztön s a haszonvágy által vezetett s egy célra egyesített társadalmi erők nagy eredményeket lesznek képesek elérni. A kormány támogassa a közhasznú vállalkozásokat, a közlekedési eszközökbe fektetett tőke bizonyos kamatját garantálja, de a munkát magát az érdekeltek irányítsák.

Mindent a «perszuasió eszközével törekedjünk kieszközölni». Ő maga mindig nagy fáradsággal bizonyítja, hogy amit akar, az az összes érdekelteknek javára van. Ő nem akar senkitől sem concessiókat, mindenkitől csak azt, ami reá nézve is hasznos. A király csak akkor lehet erős, ha a nemzet szabad, művelt és gazdag. Az osztrák monarchia érdekében van, hogy Magyarországból erőt merítsen, ami pedig kizárólag csak sajátságaink, individualitásunk tiszteletben tartása mellett lehető. Európa mérlegébe az ausztriai közbirodalom csak akkor léphet fel nagy súlylyal, ha Magyarország «valódi lényegéhez képest lesz kifejtve».

A nemesség is nyer, ha privilegiumairól lemond, mert a szabad munka jobb és mert erősebb lesz az alkotmány, ha a milliók is érdekelve van-

nak benne, mintha azok a felsőbb osztályok ellen harczra birhatók. A közadózás elve is hasznos, mert általa számtalan milliókat hasznos befektetésekre lehet eszközölni. Az igazság okosság is mindenkre nézve. Do ut des, adjunk igazságot, hogy kapjunk szeretetet, hogy megtarthassuk, amink van. Kisbirtok nélkül bizonytalan, levegőben lóg a nagybirtok.

Óvakodjunk a párthatalom túlzásaitól. Az ellenzék ne támadjon mindent, ami a kormánytól jön, hanem csak azt, ami rossz. A kormánypárt ne fogadjon el mindent, amit a kormány akar, akár jó, akár nem, akár megegyezik meggyőződésével, akár nem. Ne várjuk «kitárt szájjal» mindazt, amit a kormány «befeszíteni, becsusztatni vagy becsepegtetni kegyesen fog». Ne foglaljunk mindig és mindenben állást aszerint, amint valamit felülről vagy alulról pendítettek meg.

Ne engedjük magunkat alulról vezettetni. Jőjön az irányítás a vezérektől és ne tolassuk magunkat, hanem vezessünk. Ne azt tegyük, amit a nép követel, hanem azt, ami hasznos reá nézve.

Az ész, a belátás vezessen, a szív csak lelkesítsen és melegítsen. Legyünk olyan alkotmányos magyarok, akik készek életüket kockáztatni véruk és alkotmányuk védelméért, ha azonban ezen kincsüket kimélve, sőt pártolva látják, legyenek «tractibilisak», anélkül azonban, hogy azért «elaludnának vagy az udvar fényétől magukat elszédíteni hagynák».

Nem ujjhuzás, egymás orra alá való borstörés, nem sárdobálás és anathemakiáltás a helyes módor, hanem egymás megértése.

Ne vakítson el a pártszenvedély, a pártgyűlölet. Vezessen mindenben a haza érdeke.

Ne dolgozzunk erőszakkal, terrorral, mert erőszakkal lehet ugyan kényszeríteni, de győzni nem. Legalább reméli *Széchenyi*, hogy magyaron soha. Legyen szégyen azok fején, akik «borral, pénzzel, erőszakkal és efféle durva eszközökkel okoskodnak».

Mennyien tanulhatnak ma is ezen becsületes, önérzetes igazságokból.

Ne legyünk olyanok, mint nálunk annyian, akik Krisztus Urunkat újra felfeszítenék, ha nem tartoznék saját pártjukhoz.

Széchenyi-nek legfőbb célja az, hogy a nemvet szükséges átalakulása békében menjen végbe. Eddig ugyan minden ilyen nagy socialis reform csak erőszakkal ment, de mi tanulhatunk a többi nemzetektől és elkerülhetjük azokat a veszélyeket, amelyeket amazok még nem ismertek. Az állatok nem tanulnak egymás bajából és generatióról generációra ugyanazon csapdába esnek. Náluk az utód nem tanul az elődtől, de az ember ne legyen ilyen.

A francia és az angol elbirta a forradalmakkal járó rázkódtatást. Mi ezt nem viselhetnők el. Kevesebben és szegényebbek vagyunk. Nem vagyunk egységesek sem, úgy hogy a forradalom végzetes hatással lehetne nemzetiségünkre s valószínűleg tönkre tenné a magyart. Ezért vigyáz *Széchenyi* minden egyes lépésére, ezért követeli, hogy óvatosak, ildomosak legyünk s reámutat arra is, hogy ami másutt egyszerű viszonyok között forradalom nélkül menne, nálunk könnyen összeütközésekhez vezethet.

Amit kívánunk, azt úgy állítsuk be, hogy a főrendek és a kormány is hozzájárulhassanak,

mert ezek nélkül lehet «protestálni, vociferálni és vezérczikkeket papirosra vetni vagy dagályosan philippikázni és elvégre búba és fekete melancholiába esni, ámde valódi diadalt hazánk, véreink számára kivívni nem». Legyünk óvatosak, mert a sok nemzetiségi és vallásos előítéletre tekintenünk kell.

Vegyes házasságban élünk az osztrákkal, részei vagyunk egy nagy birodalomnak, amelynek complicált viszonyai között minden lépés összeütközéshez vezethet, mert rajtunk kívül álló, tőlünk független más tényezőkre is visszahathat.

Az elvek és az írott betük szerint «társország vagyunk, amely foederatív kötésben áll a közbirodalommal, de független, holott tényleg beteg provinciái életet élünk».

Aki a jogi állapotunkból indul ki, könnyen szem elől tévesztheti a birodalmi érdekeket és ezért összeütközést idézhet elő. Az pedig, aki pusztán csak a tényleges állapotokat tartja szem előtt, könnyen az ország alkotmányi jogát csorbíthatja meg. «Az egyik bécsi levegőben itél a magyar lelke vágya fölött, a másik a hortobágyi pusztán bírálgatja a közbirodalom szövevényes gépezetét» s egyik sem tudja kellőleg két szempontból bírálni a helyzetünket.

Nálunk szabadság van, Ausztriában abszolutismus, úgy hogy amit mi alkotmányosnak és jogosnak tartunk, azt urunk könnyen az abszolutismus szemüvegén át nézve elítéli és amit az uralkodó más országainak szokása szerint tesz, azt mi, alkotmányos felfogásunkkal, jogtalanoknak tartjuk. Ami nekünk jó, az az uralkodó többi népeinek árt hat és mi nem követelhetjük, hogy uralkodónk más népeinek kárt tegyen.

Pedig nem válhatunk el Ausztriától, mert lét-érdekeink összeesnek. Mióta a török legyőzött Mohácsnál, a németnek állandó szövetségére szorulunk s csak az osztrák birodalommal való kapcsolatban élhetünk meg.

Nem értjük eléggé meg az érdekazonosságot, azt, hogy «nem vagyunk önállóak, nőtlenek, de házasként és hogy ezért bár tessék, bár ne, belé kell magunkat illeszteni azon nemzetek családi körébe, amelyek a közbirodalmat képezik».

S nagy bajt lát *Széchenyi* abban is, hogy nincsen rendezve a közös érdekek elintézési módja, sajnos, anélkül azonban, hogy erre vonatkozó terveit kifejtette volna, ami *Deák*-ra maradt, akinek történelmi hivatása a közös ügyek rendezése lesz.

Széchenyi szerint érdekeink a dynastiáéival azonosak, ezért törekedjünk harmóniára, a «szószentség, kölcsönös méltánylat és a közös érdek-megismerés» legyen alapja egymáshoz való viszonyunknak.

Ezen nehéz helyzetben *Széchenyi* csak az olyan kérdésekben kíván rögtöni reformokat, amelyeknek eldöntése egyedül tőlünk függ. Ezért, ámbár tudja, hogy az Magyarországra nézve milyen nagy fontosságú, s ámbár első sorban az anyagi fejlődés feltételeit akarja megteremteni, még a vámviszonyok reformjától is vissza akarja tartani a nemzetet. Ezért fél az alkotmányjogi követelésektől is, ámbár elvileg a kormány felelősségének a barátja. Ezért a tiszta képviselői rendszer behozatalát sem sürgeti, ámbár annak helyes voltát belátja és egyetlen államjogi követelése, hogy évenként tartsanak Budapesten országgyű-

lést. Arra számít, hogy a többi fokozatosan fog ebből az egyből kifejlődni.

Arra is nagy súlyt helyez, hogy a kormányt ne idegenítsük el rendszeres és szenvedélyes támadásokkal, hanem törekedjünk utilizálni a haladás céljaira. Komoly eredményt a kormány támogatása nélkül csak nehezen érhetünk el, ellene plane semmire sem vagyunk képesek.

Széchenyi törhetetlen erővel ragaszkodik ezen taktikájához és idegesen feljajdul valahányszor azt látja, hogy a nemzeten a merészebb politika erőt látszik venni.

Sok nagy igazság, sok mély gondolat, a nemzet gyengéinek csodás felismerése rejlik *Széchenyi*-nek ezen taktikája mögött; de betartása csaknem lehetetlen volt.

Alig volt lehető a nemzetet előre kigondolt rendszer szerint irányítani, a politikát a szenvedély és a sikertelenség által felidézett dacz hatása alól emancipálni és a pártokkal úgy rendelkezni, mint egy jól fegyelmezett hadsereggel, vagy valamely sakktáblának akarat nélkül való figuráival. És hogyan sikerüljön ez *Széchenyi*-nek, aki párton kívül áll, aki nem rendelkezett megszervezett, önzés által hozzákapcsolt táborral sem?

De *Széchenyi* ezt nem latolgatja. Amint a legkisebb elhajlást vél látni attól az iránytól, amelyet maga elé tűzött, attól az eljárási módtól és egymásutántól, amelyet helyesnek tart, azonnal nyugtalanná válik és be akar avatkozni. Annyira szereti hazáját, hogy a leglehetőlenebbet is megkísérli: a csaknem biztos bukásnak is kiteszi magát, — amint azt tartja kötelességének. *Wesselényi*-től, a kebelbaráttól, a nemes jellemtől el-

hidegül, mert túlságosan heves ellenzéki, mert ahol *Széchenyi* többnyire igen helyesen csak számárfület lát, ő mindig ördögszarvat vél felismerni s mindenütt rosszakaratot tételez föl, ahol sokkal gyakrabban csak az ügyetlenség szerepel. És e szerint akar eljárni. *Deák*-kal sincsen egészen megelégedve, ámbár nagyon nagyra tartja és tőle várja a helyes középírány megjelölését, mert attól fél, hogy nála az államférfit a jogász háttérbe szorítja s hogy nem nézi ügyünket külpolitikai szempontból is, hanem csak belpolitikaiból.

De legjobban nyugtalanítja *Kossuth Lajos*.

Alig kezd előtérbe lépni ez a tüneményes férfi egy napilap kiadásával, *Széchenyi* azonnal megtámadja és azt állítja, hogy e lap agitációjával bizton tönkreteszi a hazát. De a közönség nem ad neki hitelt. Annál kevésbbé tekinti igazoltaknak heves, szenvedélyes támadásait, mert *Széchenyi* maga is elismeri, hogy *Kossuth* elveinek túlnyomó nagy része azonos az övéivel, mert a vita közben is hangsúlyozza, hogy a *Kossuth* által kívánt reformok sürgősek, fontosak, sőt nélkülözhetetlenek és hogy eddig alig történt komoly lépés a kitűzött cél felé. A közvélemény nem bírja belátni, hogy miképpen teheti tönkre a nemzetet a censura által fékezett az a lap, amely úgy is csak a helyeset, a szükségeset akarja azáltal, hogy a hangja tulzó.

S én sem adhatok igazat *Széchenyi* vádjainak azon kegyeletes szeretet mellett sem, amelyet emleke iránt táplálok.

Széchenyi attól fél, hogy *Kossuth* a társadalom alsóbb rétegeit gyűlöletre izgatja a felsőbbség ellen. De e tekintetben semmi támpontja sincsen.

A Kelet Népében felsorolt czikkek egyike sem lázító.

Még *Széchenyi* hatalmas eszének nagyító szemüvegén át nézve sem látunk semmi olyat, ami akarrattal, vagy anélkül socialis forradalmat vagy összeütközést idézhetett volna elő. Ha *Kossuth* itt-ott szívtelen gazdagról szól, ezzel még nem izgatja a szegényeket a vagyonosok ellen. Ha a nyomor eseteit és egyes közigazgatási hibákat felsorol, ezzel még nem ássa alá a tekintély elvét és nem támaszt osztálygyűlöletet, amint *Széchenyi* gondolja.

Kossuth-nak akkori tervei nem is voltak radicalisak, akkor ő még nem állt a török-szakad, a semmit vagy mindent álláspontján.

Első cikkeiben, azokban, amelyeket *Széchenyi* a Kelet Népében felsorol, inkább azt lehet kifogásolni, hogy sok, aránylag kisebb kérdést érintenek, hogy nem tárnak a nemzet elé összefüggő, nagy reformprogrammot, hogy nem emelik ki kellőleg a legfőbb teendőket, mint azt, hogy felforgatók.

Kossuth csak később lesz keményebb és tulzóbb. Csak a siker mámorító hatása teszi követelőbbé, s később a szerencsétlenség szegzi le a legtulzóbb álláspontnak.

Kossuth még az utolsó rendi országgyűlésen is hajlandó compromissumra, ő ekkor is a legnagyobb tisztelettel beszél a nemességről és azt mondja: «hogy Magyarország lett, hogy Magyarország van», az a nemesség műve. A magyar nemesség soha sem tanult «jármot tűrni», ezért *Kossuth* nem is akarja a nemességet hátra szorítani, — ellenkezőleg, azt mondja róla, — «le-

gyen testvérek között hű első szülött, a háznak első szegletköve.» Ne ura, hanem vezére legyen a nemzetnek. S *Kossuth* sohasem lett az osztályharcz, a socialis forradalom hőse, ő minden ízében nemzeti alapon áll és mindig az egész nemzet érdekeiért és szabadságáért küzdött, sohasem egy osztályéért. Igaz, hogy a középnemességben látta a jövő talpkövét, holott *Széchenyi* a liberális aristocratia kezében szeretne volna a vezetést meghagyni. De azért *Kossuth*-nak sohasem jutott eszébe a történelmi alappal szakítani és még 1848-ban is mondja: hogy a király, az aristocratia és nép barátságos összesítéséből fejlőd-
jék ki azon erő, mely a polgárzat jövődjének biztosságot s állandóságot ígér». *Kossuth* fő-célja nem az volt, hogy az egyik osztálynak túlsúlyt szerezzen az országban, hanem az, hogy megtörténjék mindaz, amit az egész nemzet közös érdeke megkívánt.

Ő nem hasonlít Maratra, nem Robespierre-re, hanem inkább Garibaldira.

Kossuth nem volt republicanus, míg a szenvedély el nem ragadta; nem egyszer mondta, hogy nálánál senki sem lehet hübb a szeretett dynastiához. Sőt még az általános választói jogot sem követelte és 1848-ban azt mondja, hogy lelke óhajta ugyan feléje lobog, de a jelen körülmények között azt nem tartja kivihetőnek és azért nem szavaz a census mellőzésére.

S hogyan hathatott volna lázítólag a jogból kitagadottakra esetleges túlzó czikkeivel, amikor olvasói túlnyomó részben a jogosultak és vagyonosok voltak és az ország általános helyzete socialis forradalomnak nem kedvezett. Az a mozga-

lom, amelyet *Széchenyi* megindított, s amelyet Kossuth élesztett tovább, nem a kitagadottaknál fogamzott meg és mindvégig a nemesség körében maradt.

Széchenyi a francia forradalom iszonyától féltett bennünket. De mennyire más volt a helyzet nálunk, mint Franciaországban.

Az első nagy, véres francia forradalmat az okozta, hogy a vagyonos művelt középosztály az állam életében az őt megillető helyet el akarta foglalni s a politikai hatalom és a jog megosztása nem felelt többé meg a vagyon és műveltség megosztásának.

Nálunk nem volt ilyen középosztály. A parasztság pedig, amelynek jogairól volt első sorban szó, nem volt megszervezve és nem volt fogékony a politikai propaganda számára és nem birt kifejlődött osztályönérzettel. A politikai hatalom nálunk azoké volt, akiké a föld, a vagyon, társadalmi súly és műveltség.

A későbbi francia forradalmakat pedig a negyedik osztály politikai ambitioja és gazdasági szükségletei okozták — az, hogy a gyáriparnak megszervezett, gyűlöltre tanított milliói reális nyomora és szegénysége az elmélet terén feltétlenül uralomra jutott egyenlőségi elvet nemcsak a jog terén, hanem a reális életben is ki akarta vívni és nem birta azt a nagy luxust béketűrőssel elviselni, amelylyel Páris utcáin minduntalan érintkezésbe jött.

Nálunk azonban nem volt gyáripár, nem volt megszervezett munkásöntudat, nem volt egyenlőségi cultus, nem volt luxus, nem volt nagyvárosi élet sem. A pauperismus és a plutocratia harcá-

tól nem kellett még tartanunk, mert nem volt pauperismus és nem volt plutocrazia.

Nem. *Széchenyi* aggodalmai e tekintetben alaptalanok voltak. Ma háromnegyed század után vagyunk csak azon veszélyek küszöbén, amelyek-től ő már féltette hazáját.

S ha néha kétely fog el fajunk jövője iránt, ha a jelen sok szomorú és csúnya tünetei közegette attól tartunk, hogy az önző osztálygyűlölet erőt fog venni nemzeti egységünkön, éppen a XIX. század renaissanceja szolgálhat vigasztalásunkul, éppen az, hogy egyetlen egy vonás sem volt az akkori mozgalomban abból, amivel *Széchenyi Kossuth*-ot vádolta.

Nincs történelmi tény, amelyre büszkébbek lehetnénk, mint arra, hogy az a nagy átalakulás, amelyen 1830-tól 1848-ig átmentünk, vérontás és erőszak nélkül történt meg, és hogy a nemesség anélkül vette be a többi osztályokat az alkotmány sánczai közé, hogy azok a kapukat döngették volna, vagy a bástyákat ostromolták volna.

Nemzetünk okosságának és életrevalóságának egyik legszebb bizonyítéka, hogy az egész reformmozgalom ereje nem az alsó osztályok önző követelése, nem azoknak el nem nyomható, hátra nem szorítható hatalma volt, hanem a vezető osztályoknak belátása és hazafias kötelességérzete.

Kossuth-ot is főleg ez a tekintet irányította, nem annyira a demokracia elve. A nemesség, a vezető osztályok gondolkozó és hazafias része, közöttük első sorban maga *Kossuth*, azért küzd ezen privilegiumok ellen, amelyekben maga is osztozkodik, mert a közérdek követeli.

Hol van erre példa?

Széchenyi azt mondja, hogy azért javasolja első sorban a föld megadóztatását, mert földbirtokos s nem akarja a közterhet másra tolni. Abból a dicső szellemből, amely e szavaiban megnyilatkozik, ebből a dicső szellemből volt valami az egész akkori generációban. Bár volna belőle ma is. Az agráriusok, mercantilisták, socialisták és capitalisták mindnyájan megszívlelhetik *Széchenyi* ezen tanítását, még pedig annál inkább, mert ő róla, arról a politikusról, aki nálunk az anyagi érdek nagy fontosságát először ismerte fel, biztosan nem mondhatják, hogy olyan egyoldalú idealista volt, aki a gazdasági érdekek súlyát és a gazdasági egoismus jogosult voltát meg nem értette volna.

Kossuth-ot *Széchenyi* hangjának szertelenségével is vádolja, azzal, hogy fenyeget, ijeszt, ahelyett, hogy meggyőzne, és hogy ezért nem fog célt érni. *Széchenyi* megjósolja, hogy a főrendek és kormány meg fognak makacsodni. Sőt *Széchenyi* — a reformok atyja — odáig megy, hogy jobban is szereti, ha ez megtörténik, ha a reformok megakadnak, mintha az erőszaktól való félelem hajtaná keresztül.

De nem szólva arról, hogy *Kossuth* cikkeinek hangja alig nevezhető durvának vagy élesnek, már azért sem lehet *Kossuth* hangján csodálkozni, mert nehéz küzdelem folyt, amelyben nem lehetett glacé keztyűkkel dolgozni s a nemesség tömegeinek a phantáziájára is kellett hatni.

Széchenyi már egy évtizede capacitált és persuadeált, de egyetlenegy lépés sem történt előre; egyrészt azért, mert *Metternich* rendszere elvi ellensége volt a reformok nagy részének, más-

részt, mert a nemességnek tényleges túlhatalma mellett alig lehetett annak jogait megnyirbálni.

A reactionárius felsőtábla az alsótábla minden javaslatát számtalanszor visszautasíthatta, anélkül, hogy ez arra hivatkozhatott volna, amire a mai képviselőház, arra, hogy az egész nemzetet ő képviseli, míg a felsőház csak egy osztályt repraesentál, mert a KK. és RR. szintén csak a nemesi osztály választottai voltak.

Maguk a követek a megyéktől függtek s a reformnak kedvező többség az utasítások megváltoztatásával minden perczben újra meg volt dönthető. A kormány és a conservatív párt kiaknázták az első nemesség alárendelt állapotát, azt az erőt, amelyet a választók tudatlansága és vagyontalansága mindig ad a sötétségnek és a reakciónak, és a szegény, megvásárolható bocskoros nemest a szabadelvű intelligencia ellen háborúba vezette.

Nagyatyám, *Andrássy Károly*, akkor általánosan elfogadottan bunkókracziának nevezte a bunkóval kapacitáló nyers tömeget, amelynek nem egyszer sikerült a liberalismus haladását megakadályozni.

Ilyen körülmények, ilyen nehézségek közepette lehet-e *Kossuth* hangját elítélni?

Széchenyi elismeri, hogy ő maga is használt éles hangot, amikor reformactióját megindította, de szerinte akkor ez helyes volt, mert a nemzet aludt és fel kellett rázni. Most azonban, amikor lázban van, az erős hang veszélyes lehet.

De *Széchenyi* nem tekint arra, hogy nem lehet az ostromló tömeget megállítani, mielőtt nem ért el eredményt.

Sokszor történik, hogy államférfiak, amikor

ezélt érnek, azok ellen fordulnak, akik azonnal újabb eredmények után törnek. Így tett a nagy olasz államférfi, *Cavour*, aki, miután Olaszország legnagyobb részét egyesítette, azok ellen foglalt állást, akik Rómát és Triesztet is azonnal meg akarták szerezni. Így tett az angol lord Russel, aki a választási reform előharczója volt, miután azonban az első reformot keresztülvitte, szembe helyezkedett azokkal, akik új lépéseket akartak előre tenni. Így tett *Deák Ferencz* is, aki, miután a kiegyezést megkötötte, állást foglalt azok ellen, akik messzebb akartak nála menni.

De *Széchenyi* megtámadta programjának hiveit, mielőtt ezek eredményt értek volna el; meg akarta őket állítani, mielőtt az ellenség sánczait bevették volna és ezért lehetetlenségre vállalkozott.

A hangulat momentán javulását nem gyors előnyomulásra, hanem megállásra akarta felhasználni és ezért a pártok természetes ösztönébe ütközött, és olyat akart, amit el nem érhetett. *Széchenyi* aggódott azon is, hogy a reform szelleme mellett az ellenzéki szellem is terjed. Attól tart, hogyha az oppositio, amely a közbirodalom viszonyai közepette nem veheti át a kormányzást, még a főrendiházban is győzedelmeskedik, végzetes conflictus támad a király és a nemzet között. Vértő szívvel gondolt arra, hogy a gyenge magyar faj e küzdelemben halálos sebet kaphat.

De lehetett-e változtatni azon, hogy a reform barátjai ellenzéket képezzenek, amikor a kormány védekezett s e reformokat hátráltatta? Hogyan követelheti *Széchenyi* azt, hogy az ellenzék bizalommal viseltessék a kormány iránt, ami-

kor még ő maga sem lesz kormánypártivá s 40—48-ig a kormány sok tényét nyíltan rosszalta és igen kevés cselekedetét helyeselte? amikor még a végső összeütközés perczében sem helyezkedik a kormány álláspontjára, hanem közvetít és legfontosabb rendszabályát, az administratorok kinevezését elítéli? Lehetett-e várni, hogy az a nemzeti önérzet, amelyet *Széchenyi*-nek sikerült áltmából felrázni, azokat a közállapotokat elfogadja, amelyek Magyarországot Ausztria elhanyagolt provinciájává alakították. Lehetett-e arra számítani, hogy a nemzet, amely *Széchenyi* tanácsai nyomán gazdagodni akar, belenyugodjék abba a vámrendszerbe, amelynek célja Ausztria fölényének fenntartása volt s amelyet *Széchenyi* sem tart jónak, amikor az árképződés nagy tényezője, a vámrendszer képezte mindig és mindenütt a productiv osztályok főgondját.

De bármiképpen ítéljük ezek fölött, utólag *Széchenyi*-nek tévedéseiért is hálásak lehetünk. A *Kossuth* elleni küzdelem bevilágított *Széchenyi* lelkébe, mint egy modern fényszóró az éjjeli tájba és látni engedi értékének, hazafiságának mérhetetlen nagyságát.

Nem mindig az a legnagyobb hazafi, aki a legnemzetibb állásponton áll, aki a nemzet minden vágyát és természetes hajlandóságát képviseli, hanem az, aki a legönzetlenebb és aki a haza javáért a lehető legtöbb áldozatot tudja hozni. S ebben *Széchenyi* tündöklő példa. *Rákóczi* óta egyetlen más magyar államférfi sem hozott szabad akaratból annyi áldozatot és egy más államférfi sem szenvedett annyit hazájáért és meggyőződéséért, mint *Széchenyi*, azon harcban, amelyet *Kossuth* ellen folytatott.

Széchenyi szerette a népszerűséget, mert tudta, hogy az hatalom és mert jól esett neki, ha vére szereti. Aki annyit tett fajáért, az el is várhatta tőle az elismerést. S amint a *Naplója* bizonyítja, *Széchenyi* nagyon érzékeny volt, s olyan mellőzés, csekély figyelmetlenség és tiszteletlenség is fájdalmat okozott neki, amilyen a hozzá hasonló nagy férfiakat máskülönben alig szokta bántani.

De amint vele használhat, ingadozás nélkül oda dobja a közszeretetet és tétovázás nélkül szembe helyezkedik a közvéleménynyel, uszik az ár ellen, és pedig nemcsak a zajos tapsokról mond le, ami utóvégre nem is olyan nagy áldozat, hanem szakít barátjaival is, ami mindig fájdalmas dolog. Megingatja azoknak belé helyezett bizalmát is, akiket maga nagyrabecsült.

Érzi, hogy elfordulnak tőle a leghűbb szívek is, látja, hogy elhidegülnek iránta régi barátai is. Mindenütt kétségbe vonják őszinte komolyságát és személyeskedéssel vádolják országszerte. Pedig annak az államférfinak, akit nem vezet önző cél, akit nem vezet a kitüntetés vágya, sem a hatalom szeretete, annak azon érzésen kívül, hogy kötelességét teljesítette és jót tett, nincs is más jutalma, mint honfitársai színe-javának megbecsülése.

De erről is lemondott. *Széchenyi* tudja, hogy régi hívei elhagyják s ujak nem fogják felkarolni; hogy Magyarországon elhidegülnek iránta, Bécsben meg nem fognak benne bizni; hogy az egyik tábor taktikája miatt ellenségévé válik, a másik elvei miatt az marad, tudja, hogy két szék között a pad alá fog esni . . .

Tudja, hogy heves támadása azok ellen, akik

az ő céljait szolgálják, a következetlenségnek, a szeszélyes kapkodásnak vádját fogják támasztani.

Tudja, hogy saját multja is reá fog czáfolni, hogy a maga által megindított áradat el fogja sodorni; de érzékeny szívéen, a közbecsülést kívánó hajlamán erőt vesz és hona érdekében tudatosan tarthatatlan politikai helyzetbe juttatja magát. Mitsem törődik a következetlenség vádjával. Büszkén visszavágja ellenfeleinek, hogy nem az jár el helyesen, aki mindig a kormány, vagy mindig az ellenzék hive, hanem az, aki azzal tart, akinek igaza van, s hogy a helyes következetesség nem abban rejlik, hogy tekintet nélkül a viszonyok változására mindig ugyanazt tegyük, hanem abban, hogy mindig és kivétel nélkül csak azt tegyük, amit az ország érdeke megkövetel.

Hova tűnnek e nagyság mellett azok a minden országban előforduló parlamenti akrobaták, akik, ha ügyesek, koruk bámulatát is meg tudják szerezni, akiknek egész céljuk maguknak és pártjuknak a hatalmát fokozni, mindig győzni, még akkor is, amikor a haza érdeke mást kíván.

Különben, ha *Széchenyi*-nek nem is volt igaza, amikor a reformmozgalmat meg akarta állítani, mielőtt eredményt látott volna; ha *Kossuth*, *Deák*, *Batthyány*, *Eötvös* eljárása volt a helyes, még akkor sem lehet tagadni, hogy *Széchenyi* aggodalmai nem voltak alaptalanok és a *Kossuth* elleni támadása csodálatos emberismeretének volt a következménye.

Kossuth-ban *Széchenyi* megismerte a rendkívüli erejű hypnotiseurt, azt az embert, aki egy

egész nemzetet varázslatba képes ejteni, aki a nemzetet arra birhatja, hogy önmagát felülmúlja és csodás eredményeket vívjon ki; de egy tévedésével a nemzetet sírba is képes dönteni. Felismerte, amikor még senki más nem vette észre, hogy *Kossuth* egyike azon férfiaknak, akik világtörténelmi szerepre születtek, akikben meg van az akarat, a tehetség, az ellenállhatatlan ösztön, hogy maguknak a nemzetnek élő erejével s ha másképpen nem lehet, a nemzetnek vérével, halhatatlan nevet szerezzenek; akik saját dicsőségükben látván saját fajuk dicsőségét is, a jó-hiszemű lelkesedés démoni erejével sodorják korukat olyan bonyodalmakba, amelyek egyéniségük kifejtésére szolgálnak ugyan, de éppen olyan könnyen vezethetnek fényes eredményekhez, mint katasztrófához.

Széchenyi felismerte, hogy *Kossuth* a gyors alkotások, a merész lépések és a geniális ösztönzések embere, aki a szerencse perczeiben csodákat művelhet és pillanat alatt elérhet olyan eredményeket, amilyeneket évszázadok munkája sem bir megközelíteni, aki azonban balsors közepette mindent elveszthet.

Széchenyi nem akarja megengedni, hogy ezen merész egyéniség a helyzet urává váljék. Ő a nemzetet gyengének tartja arra, hogy koczkázatot vállaljon. Szerinte úgy kell a magyar politikusnak cselekedni, mint aki mocsárban halad, mielőtt egy lépést tesz előre, meg kell próbálni, vajjon szilárd talajra lép-e, olyanra, amely elbirja.

Mikor még az a nagy ellentét kettőjük politikája között alig volt észrevehető, *Széchenyi* fel-

ismeri *Kossuth* rendszerében az övének homlok-egyenest ellentétét és ezért félti tőle annyira a hazát, ezért akarja, bármibe kerül, mialatt szárnya megnőne, emelkedését megállítani. De aggodalmait nem bírja objectiv érvekkel igazolni és ezért elbukik.

Kortársai meg nem értik, meg sem érthetik, amikor azt mondja, hogy egy napilap tönkre fogja az országot tenni, amikor a vezérczikk egy-egy kifejezésének túlzásában már halálos veszedelmet sejt, amikor az erélyes hangot forradalmi lépésnek tekinti. De mi mély megilletődéssel és csodálattal méltányoljuk hősieks elszántságát és megértjük aggodalmait, megértjük, hogy féltette hazáját attól az óriástól, aki a márcziusi napok utolérhetetlen eredményeit vívta ki, aki lánglelket birt nagy veszélyek közepette a nemzetbe lehelni, aki azonban másrészt végzetes conflictusokat fog előidézni segíteni és a debreczeni országgyűlésen égbekiáltó hibát fog elkövetni.

A kortársak meg nem érthették, amikor *Széchenyi* egy lapnak ilyen döntő fontosságot tulajdonít. Mi a későbbi fejleményekből megértjük, hogy *Kossuth* fellépésében korszakalkotó eseményt látott.

S *Széchenyi* aggodalmainak alapos voltát nem sokára megmutatták az események is.

Kossuth-nak azt az elhatározását, hogy a párisi forradalmat és a bécsi mozgalmat arra használja fel, hogy geniális rögtönzéssel megvalósítsa mindazt, amit *Széchenyi*-vel együtt akart véghezvinni, s hogy azonkívül megszerzi a nemzet számára a parlamenti kormányt és a népképviselőket, én csak helyeselni tudom.

S *Széchenyi* is megbékül *Kossuth* ezen elhatározásával. Eleinte aggódik ugyan *Kossuth* mérész játéka fölött, de elfogadja az új jogalapot, tagja lesz az első felelős ministeriumnak, collegája *Kossuth*-nak s annyira megbarátkozik az új helyzettel, hogy tőle várja Magyarország eddigi függési viszonyának megszűnését.

Széchenyi igaza és a végleges ellentét közte és *Kossuth* között csak akkor tűnik ki, amikor ez a helyzet föltétlen urává vált. Ekkor bizonyult be, hogy veszélyes is lehet az az erő, amely ott is annyi jót és nagyot hozott létre.

Nehéz helyzetben volt az ország. Nagy baj volt, hogy a közös érdekekről az új törvények nem gondoskodtak s hogy azok meg nem állapították, hogy milyen más módon fogják a felelőség elvének megvalósítása után azokat a közös érdekű ügyeket intézni, amelyeket eddig a fejedelem saját közegei láttak el. Az egységes szervezetű hadsereg sorsa fölött sem történt döntés, úgy, hogy valóban kényes kérdések maradtak elintézetlenül, olyanok, amelyek békés időkben is csak nehezen voltak megoldhatók. A levegő pedig telve volt a vihar szikráival. A sértett érdekek mindenfelé bosszúra leselkedtek. Az a forradalmi atmoszféra, amely Európaszerte uralkodott, idegen nemzetiségeinket is magával ragadta.

E nehéz helyzetben nem volt szabad ürügyet adni a reactionnak és a legnagyobb mérséklettel és önuralommal kellett volna a kiegyenlítést keresni a monarchia reális érdekeivel. *Széchenyi* szellemére és politikájára lett volna szükség, arra az irányra, amely szeretettel fordul a dynastia felé, amely felkarolja ennek hatalmi ér-

dekeit, azonosítja magát külpolitikájával, szóval, amely bizalmat gerjeszt. S minden esetben tartózkodni kellett volna a provokálástól. Az elért eredmény után meg kellett volna állapodni. Amit *Széchenyi* a győzelem előtt kívánt, azt most utána kellett volna megtenni.

De ez nem történik meg. *Kossuth* csodálatos hatalmat gyakorol. Amit ő akar, az megtörténik; amit nem akar, az elmarad.

Sohasem élt egyszerre annyi nagy ember Magyarországon, mint ekkor, de ezek az óriások a percekben mind eltörpülnek *Kossuth* mellett, aki viszi magával a nemzetet, mint a vihar a nád-szálat.

Benne van a legelszántabb akarat, a legnagyobb tetterő és azért senki sem bír vele megküzdeni. *Széchenyit* az események súlya megtörte. *Deák* nem a gyors elhatározások, a forradalmi idők embere; nem vállal olyan kockázatot, amely nélkül a láz a pillanataiban sikert nem érhetni. *Batthyány* pedig nem bír *Kossuth* varázserejével megbirkózni, úgy hogy *Kossuth* akarata érvényesül, akinél azonban a mérséklet nem tart arányt hatalmával. A siker magával ragadja s ambíciója mindig fokozódik. *Kossuth* nem apasztja a gyúanyagot, ellenkezőleg: szaporítja az összeütközés lehetőségeit. Eleinte, amikor először kér Ausztria számára alkotmányt, az eseménydús 1847. felirati vita alkalmával egyenesen felajánlja, hogy az érdekellentétek ki fognak egyenlítettetni, hogy ha ez nem érinti önállóságunkat, érdekeink páritását vagy alkotmányunkat.

Később azonban erről semmit sem akar hallani.

Midőn a birodalom államadósságainak nem vállalja a Magyarországra eső részét, mélyen megsérti a különben megnyerhető osztrák közvéleményt, érdekeiben megtámadja természetes szövetségésünket, a német polgári osztályt. Amidőn mint minister azt mondja, hogy ő, az egyszerű polgár, az osztrák trón sorsa fölött döntően határozott, olyan szellemet árult el, amilyennel semmi dynastia sem bir megférti, legkevesbbé a büszke Habsburg. Amidőn nyilvánosságra hozza, hogy a cabinet a császárt Olaszországban a külső ellenség támadása ellen csak föltételesen támogatja; amikor azt mondja, hogy szive örül, amikor királya ellenségének, az olaszoknak győzelméről hall, amikor a háború folyamata alatt nyilvánosan kimondja, hogy Ausztriának olasz tartománya egy részéről le kell mondania, amikor a végső szakítás előtt előkelő és kicsinylő hangon beszél az osztrák kormányról, olyan politikát folytat, amelyet egy uralkodó sem helyeselhet.

Nem mondom azonban, hogy ezekkel a hibákkal a bekövetkezett összeütközést *Kossuth* okozta volna. Hitem szerint a bécsi kamarilla és a reactió volt a támadó fél, amely céltudatosan akarta a márcziusi napok vívmányait megdönteni, amelyekkel az udvar sohasem békült meg, s amelyet csak a pillanatnyi gyengeség miatt fogadott volt el. De azért mégis valószínű, hogy ha mérsékeltek maradunk s nem adunk ürügyeket, e vésszes irányok nem birtak volna olyan tökéletesen felülkerekedni és egészen bizonyos, hogy *Kossuth* sok olyat tett és mondott, ami mindig és minden körülmények között veszélyes válságot idézett volna elő, és hogy ezzel egy részét az odiumnak a bekövetkezett csapásokért ránk hárította.

Széchenyi látja a hibák nagy részét, de nem segíthet.

Népszerűségét elvesztette, amikor *Kossuth*-ot megtámadta, mielőtt ez nagy hibákat követett volna még el. Most már nincs hatalma a nép lelke fölött, nem tud megbirkózni győzelmes ellenfelével, akinek merészsége olyan dicső eredményeket szült. Ki tudja, nem alakul-e sok minden másképpen, ha *Széchenyi* nem szakad el a szabad-elvű ellenzéktől, amelynek elveiben osztozott, s ha nem helyezkedik a pártonkivüliség álláspontjára? Ki tudja, ha ő *Deák*-kal, *Kossuth*-tal, *Batthyány*-val együtt irányítja az ellenzék politikáját, nem sikerült volna-e jobban mérsékelni azt, s negyvennyolczban nem bírt volna-e nagyobb erőt kifejteni?

Széchenyi lehetetlen helyzetbe kerül. Nagy lelki szenvedéseken megy át. Tagja egy kormánynak, amely nem az ő politikáját követi, amelyet el nem hagyhat, mert különben talán nem neveznek ki új alkotmányos minisiteriumot.

Tépelődő lelke, bonezoló esze, már akkor is önmagát vádolta a lehető következményekért, amikor még semmi baj sem történt. Most, amidőn bekövetkezett, amitől félt, megbomlik lelke egyensúlya.

Szenvedélyesen szereti hazáját és magát tartja bukása okának. Van-e ennél borzasztóbb lelki állapot?

Érthető, hogy az a megfeszített munka által idegessé vált nagy ember ezen viszonyok lelki fájdalma közben végképp elveszti actióképességét, önuralmát és egészségét.

Volt-e igazság *Széchenyi*-nek ezen önmaga ellen emelt lesújtó vádjaiban? Nem. Hitem szerint *Széchenyi*-t a bekövetkezett bajokért nem lehet korholni. Az kétségtelen ugyan, hogy a *Széchenyi* által megindított nemzeti újjáébredés olyan nagyhatalom ölelő karjai között, amelynek akkori életformái éppen Magyarország apathiájára és tehetetlenségére voltak alapítva, komoly veszélyekkel járt és súlyos összeütközésekhez vezethetett. De a további alvás, a középkori viszonyok további fenntartása, annak a nemzetietlen szellemnek további fennmaradása, amelyet *Széchenyi* Magyarországon talált, biztos halált jelentett volna, olyan csunya, olyan disztelen kímulást, amely után még a feltámadás reménye sem maradt volna meg.

S nem szabad elfelejteni azt sem, hogy ha a nemzet életének eme fontos tizenennyolcz éve alatt egy hibát sem követtünk volna el, a katasztrófát talán el lehetett volna kerülni, s hogy az elkövetett hibákért *Széchenyi*-t a legkisebb felelősség sem éri. Azonban, ha érné is őt ezért felelősség, vagy ha az átélt veszély az ő ébresztő szavának elkerülhetetlen következménye lett volna, akkor is áldott volna emléke, mert a képzelhető legcsufosabb haláltól, a közönyből és egoismusból következő nemzeti öngyilkosságtól ő mentett meg.

TARTALOM

	<i>Lap</i>
Előszó	I
I. A Széchenyi-cultus jelentősége, írta <i>Gaal Jenő</i>	1
II. Széchenyi magyarsága, írta <i>Beöthy Zsolt</i>	23
III. Gróf Széchenyi István vallásossága, írta <i>Pro- haszka Ottokár</i>	48
IV. Gróf Széchenyi István világnézete és életbölcse- lete, írta <i>Kenessey Béla</i>	67
V. A nők feladata a magyar nemzeti probléma kö- rül, írta <i>gróf Vay Gáborné</i>	101
VI. Széchenyi politikája, írta <i>gróf Andrássy Gyula</i>	120

